

СИСТЕМА
ЦЕЛОКУПНЕ ФИЛОСОФИЈЕ.

БИБЛИОТЕКА
СРЕМСКО-КАРЛОВАЧКА

Књига VIII.

ДИКЕОЛОГИЈА.

Списао

Михаилъ Христифоръ Ристићъ,

Профессоръ Историје и философичне Пропедевтике на Гимназији Сремско-Карловачкој.

Рис. № 362/8. 1
206. А. 9
Друж. 8

1

СИСТЕМА

ЦЕЛОКУПНЕ ФИЛОСОФІЕ.

12523

КНИГА VIII.

Handwritten signature

ДИКЕОЛОГІА.

СПИСОК

Михаиль Хр. Ристићъ.

Профессоръ Исторіе и философичне Пропедевтике на Гимназиі Сремско-Карловачкой.

У КАРЛОВЦЫ.

Митрополітско-Гимназіална Типографіа.

1860.

LIBRARY

PHILOSOPHY LIBRARY

1555

Handwritten scribbles

Sic enim est faciendum, ut contra universam naturam nihil contendamus, ea
tamen conservata propriam naturam sequamur

M. T. Cicero
Lib. 1. de off. 31.

Lass uns die Welt nehmen wie sie ist,
Denn sie ist doch wohl — wie sie sein kann.

Wieland
Aristipp I. Band 23.

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

LIBRARY

1800

УВОДЪ.

ШКОЛОМЪ СВЕТЛОСТИ,

ПАТРИАРХУ СРБСКОМЪ

ВЕЛИКЕ ГИМНАЗИЕ КАРЛОВАЧКЕ

ВРХОВНОМЪ ПАТРОНУ

ЛОГИФУ,

посвећуе

ЦЕЛОКУПНУ ОВУ СИСТЕМУ

Списатель.

ЧАСТЬ I.

Диплологія чиста.

§. 2.

Подъ правимъ (десни) рагумера се које гласна,
осироманъ на закону. Двоје које се варамаъ право право

ВЕРХОВНЫЙ УЧЕБНЫЙ ЗАВЕДЕНИЕ

НАТЮРИАЛЬНЫЙ ГИМНАЗИЙ

ВЪ С. ПЕТЕРБУРГѢ

ВЪ С. ПЕТЕРБУРГѢ У ПОНАШИНА

ГОДЪ 1864

ВЪ С. ПЕТЕРБУРГѢ У ПОНАШИНА

ВЪ С. ПЕТЕРБУРГѢ У ПОНАШИНА

ВЪ С. ПЕТЕРБУРГѢ

УВОДЪ.

§. 1.

Дикеологія, као втора часть философіе моралне (сра. кнѣ. VII. §. 2.) излаже споляшну законитость дѣла човеческій (срав. кнѣ. I. §. 26.) дакле не взира на умышляй, веѣъ на едино дѣло, како е споля закону нравномъ сходно или несходно. Дели се на чисту и употреблѣну; прва сматра законитость дѣла човечески по крайной причини нѣной, друга по околностима у коима се дѣло извршава. Околности ове могу быти споляшнѣ и унутрашнѣ. Последнѣ су модификаціе природе човеческе.

Схоліонъ. Дикеологія име свое води одъ грчке речи: дике, т. е. правда. Првый е Хуго Гроціи быо, кои е Дикеологію као науку философичну и самосталну одъ други наука разликовао и одсебно обдѣлявао. У 17. столѣтію знатни су Дикеологи: Пуффендорфъ и Томазіусъ; у 18.: Волфтингъ, Даріесъ, Ахенваль, Баумгартенъ, Хепфнеръ, Хуфеландъ, Абіхтъ, Шауманнъ, Хофбауеръ, Хайденрайхъ, Тафингеръ, Шмалцъ, Фихте, Тифтрукъ, Клайнъ, Бутервекъ; а у найновіе доба: Майстеръ, Дрешъ, Вендтъ, Кепенъ, Шнаубертъ, Ешенмайеръ, Прокслеръ, Хегель, Сигвартъ, Т. М. Захаріе и пр. Свакій одъ овы писателя има свой одсебный начинъ угледаня.

ЧАСТЬ I.

Дикеологія чиста.

§. 2.

Подъ правомъ (Recht) разумева се моѣъ дѣланя, основана на закону. Дѣло кое се зарадъ права свога

извршава законо е, а незаконо, кадъ е праву т. е. закону на комъ е право основано, противно. Као што е законъ т. е. правило или опредѣленъ начина дѣланя (поступка), или одъ самогъ естества или одъ човека датъ: тако е и право или одъ естества дано и зовесе природно, или причину свога быѣа има у закону човеческомъ, у одвольномъ закону, и зове се онда позитивно, одвольно право.

Схоліонъ. Найстаріи позитивни закони есу Египетски. Осірісъ, Ісісъ, Менесъ, Сесострісъ, Бохорісъ, Амазісъ II. были су по скаски главни Египетски законодавцы. Кодъ Ариски народа и то кодъ Зендски народа (куда можемо и Персіане брѣати) славанъ е законодаваць у Бактріи рођеный и дѣйствовавшій Зороастеръ или Зердуштъ, кои е свое законе по найвише нравногъ характера, у Зендъ-Авести (Жива-речь) низложію, кнъизи, коя заедно и вѣроисповѣдателна догмата сажжава. — Кодъ Грка постаде законодавство почемъ су стално обывавати и землѣдѣлство водити почели. Тога ради митологіа вели да е Цересъ (Деметеръ) Богиня прозябенія и плодова научила Триптолема, какве ће законе дати. Аркадцы веле, да ихъ е законодаваць Богъ мудрости Аполлонъ, Атиняни да Кекропсъ првый ихъ краљ, кои е градъ Кекропіу око когъ е Атина постала, сазидео и Фороней. Тезей такођеръ имъ е законодаваць быо, но нїеданъ тако знатанъ као: Драконъ (врло е строге законе дао) Солонъ, Пізістратосъ и Клістенесъ (овай е остракизамъ увео и првый као жертва свогъ заведенія пао, сирѣчь, да Демократіи опасне особе изъ отечества се изагнаду). У пелопонескомъ рату Атина е самосталность свою одчасти изгубила и 30 Тїрана, одъ Лісандра Шпартанскогъ краља іой наметнути, преиначише као и олигархичный саборъ (одъ 400 ихъ саветника) досаданъ законе Атинске тако весма, да се Еуклидесъ воепоставившій ихъ, као возобновитель Атински древны закона сматрати мора. Нове законе духу времена сходне, дао е Деметріосъ Фалереосъ. Закони досадъ дани были су свеобшти, посебне приликама давала е народня скупштина и то подлино овако: Предложеный законъ предае се Прїтанима, ови га подносу Сенату. Ако га е

Сенатъ примію, то га (сада се звао Пробулевма) в опетъ При-
танима натрагъ вратио, кои су га на белой табли написаногъ,
обесили о ликове Архонта Епонимски (найвыши Архонта *).
Надзиратель Солонски законы табела Грамматеосъ, предло-
женный е законъ у народной скупштини 2 пута прочитао. Сада
е или предлагатель или другій кои на среду изашао и законъ
хваліо. Народъ га е примао Хейротоніомъ т. е. дизанѣмъ
руку или Епізефізісомъ т. е. камичцыма или бобомъ. Овако
примлѣнъ, текъ е као законъ (Номосъ) важіо. Обичай овай
наскоро е престао и о реформама у законима имали су се бри-
нути сваке године ревизию закона предузимаюѣы (4) Тесмо-
тете. Сіндіцы дужни су были законе постоеѣе противъ сваки
саперны предложенія бранити и предложнике, ако су имъ пред-
ложенія неоснована была, казнити. Закони Міноса на Крети,
Залеука кодъ Локра (у Италиі у Локри Епізефіриі) и Харон-
даса (у Катани на Сицилиі) служили су Лікургу (Шпартан-
скомъ законодавцу), као основъ. Знатанъ е и Агрігентскій за-
конодаваць Фаларісѣ и Мантінейскій Нікедоросѣ.

Найвеѣма свакогъ правдослова мора интересирати право
римско, ерѣ е основъ свію поздніи позитивны права. Првый
законодавцы римски, были су нѣини кралѣви: Ромулусѣ, Нума
и Сервіусѣ Тулліусѣ. Кадъ се пакъ Демократіа образовала
онда закони овихъ само се као обичайни сматрали. Распре меѣ
Патріцыма (благородницыма) и Плебейцыма (пукъ) даду поводъ,
да се Терентіліусѣ Харза дигне и предложи, да закони опре-
дѣле границе, у коима и до кои сме се судейска власть извр-
шавати. Десетъ ихъ мужева буду опуномоѣени да законе на-
пишу. Ови на 10 табела одъ слонове кости изрезани морали су
се допунити са іоштъ две табеле, и тако постадоше закони
12 табула. Кадъ е Римъ одъ Галла (308 пре Хр.) попалѣнъ,
изгору и 12 законе табуле, те саде законе урежу у тучне та-
буле. Ипакъ до насъ само су одломцы одъ овихъ закона до-
спели. Почемъ су се распре меѣ Патріцыма и Плебейцыма са-
вршено изравнале и у Риму надвладала савршена Демократіа,
законодаваюѣа власть сасвимъ преѣе у руке народа Римскогъ.
У то доба разликоваше обичайна одъ законы права. Последня
была су на заключеніяма народа и сената основана ((leges, ple-

*) Обичай е быо, да свагдашній Архонтъ епонимосѣ добіе ликъ.

biscita, senatus consulta). Обычайна права была су основана на обычаю (mores majorum), на обычаю у судови (res judicatæ), на едиктима Претора и Еділа (т. е. на изразима, по којима ће као по плану сталномъ и непремѣномъ званіе свое одправляти, изрази, кое су ови званичници при ступаню у званіе сами одъ себе дали (edicta magistratum), на пресудама и предлаганьма славны правдослова (responsa prudentum). Формуларе за тужбе и уобште за правне послове, правила су славни правдослови н. пр. М. П. Като (сынъ) Публ. Муц. Сцевола, М. І. Брутусъ, Маніліусъ. Закону дати важестъ мого е само народъ, што е слѣдећимъ начиномъ бывало. Пре свега е конзулъ или диктаторъ (пређе краљ) народъ, кои се као войска сматрао, чрезъ едиктъ на три неделъ пре назначеногъ рока скупштине, извѣстіо о ономъ, што ће се у скупштини претрести, и заедно скупштину позвао. Дошло ли е време, то се народъ на центуріе поделѣнъ, на знакъ рогомъ даный скупіо посебице на каквомъ публичномъ месту и ту е свака центуріа за себе саветъ држала. После се центуріе склопиле и отишле у скупштину (обычно на форуму или у полю марскомъ), гди е дотичный конзулъ или диктаторъ са овимъ речима дѣланъ скупштине, почемъ су знацы одъ богова дани, поспѣшни были, отворио : „Quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit. Предлогъ давший запытао е : Velitis jubeatis Quirites hoc fieri! До 2. столѣтія пре Хр. гласно се и устмено рѣшавало, закономъ пакъ 12 табула установљено буде, да свакій трибусъ или Центуріа мнѣніе свое напише на таблицы (tessera). Резултатъ обявлѣнъ потомъ буде (Renuntiatio) и само е онда имао закону важестъ, кадъ е и куріе одобренъ добио (т. е. одобренъ благородника одѣленія). Поедини правдослови држали су и явна предаваня сврху закона, тако н. пр. Тіберіусъ Корунканіусъ првый Плебеяцъ, кои е око 500. год. пре Хр. Понтифексомъ постао. — Кадъ е законодавна власть на царева прешла, овихъ наредбе важише као закони. Али и Едикти Претора задржаше и іоштъ непрестано имаѣху закону важестъ. Ове е првый скупіо Осіліусъ и нѣгову збирку протолковаше подъ царемъ Хадріаномъ (131 г. после Хр.) Юліанусъ и Улпіанусъ. Уедно е Хадріанъ наредіо, да responsa правдослова онда само имаю закону важестъ, кадъ су сагласна. Пре Аугуста бяху найславни правдослови : К. Муц. Сцевола, Цицеро, Руфусъ, Варусъ, Осіліусъ,

Требаціусъ, Касцелліусъ, Туберо, Еліусъ Галлусъ, Граниусъ Флаккусъ. Одъ времена Александра Севера падала е наука иравдословна и тако зване *regiæ constitutiones* быле су выше закони деспотизма. Почемъ е Константинъ великій ревиденцію у Цариградъ преместио и вѣру хрїстіанску владаюћомъ у држави римской прогласіо, млога су у законима римскима за тадашнѣ околности непотребна и несходна была. Самъ Константинъ моро е опредѣлити, коихъ правдослова списанія смеду предъ судомъ важити. Валентиніанъ III. нареди (валентиніанскій законъ цитіраня) да се само Папініанъ, Паулусъ, Гаюсъ, Улпіанъ и Модестинъ као аукторитети сматрати смеду. Царске конституціе (*regiæ constitutiones*) скупише Хермогенесъ и Грегориусъ (*Codex Gregorianus et Codex Hermogenianus*). Царъ Теодозіи млађи наложи 8 ихъ правдословима да се едикти царскій скупе (*Codex Theodosianus*). Овай зборъ уведе и у западномъ римскомъ царству Валентиніанъ III. као законикъ. Паденіемъ западногъ римскогъ царства подъ Ромуломъ Аугустуломъ, населише се у Италиі разни Германски народи и подярмише Римляне. Бюо е пакъ обычай да подярмлѣнъ побѣдитель право свое не наметне. Тога ради за подярмлѣне Римляне а за владаюће Германе нове законике скупляше. Такви су были: *Edictum Theodorichianum* (остроготскогъ краля Теодориха око 500 год. после Хр.), *Breviarium Alaricianum* (Алариха Вісиготскогъ краля кои е у Консенти умро); *Responsum Pariani* за римске подайнике у бургундской кралѣвини. У источномъ римскомъ царству, Юстиніанъ (§. 27.) на престолъ ступившій, велике е себи заслуге о законодавству стекао. Овай царъ наложи 10 ихъ славнымъ правдословима да скупе досаданъ законе. Надзиратель и руковођа при томъ послу баше правдословъ Трибоніанъ. После 6 година свиди се овай зборъ закона (*Codex Justinianus*) недовольнымъ и обрадисе наново и у овомъ свомъ обрађеномъ виду служећи као нека учебна кнѣига, звао се *Institutiones*. Додадуму се іоштъ и Пандекте или *Digesta* т. е. зборъ найважнїи разясненя и рѣшеня правны 40 ихъ славны правдослова; далъ *Novellæ*, т. е. додатцы наредба царева и пре Юстиніана и Юстиніанови и царева после Юстиніана. Целость ова наречесе *Corpus juris civilis*. Толико ихъ е комментара изашло, да се вештество ніе выше побѣдити могло. Забуни край учинити, предузме царъ Василіи Македонскій

(876) наново редигирати (учредити) законикъ Юстиніанскій. Но посо недовршенъ остави, кои доврши сынъ нѣговъ и послѣдователь Лео философъ. Римскій законикъ веѣ одавна на грчкомъ езъку написанъ сада се звао Basilica. У 12. столѣтію появесе на свеучилишту у Болоньи славный правдослови, кои су римско право основно и научно предавали. Првый бѣше Пепо, а найславни нѣговъ ученикъ Ирнеріусъ (вернхеръ). Овай е текстъ Юстіановы збирка толковао чрезъ Глоссе, т. е. краткимъ примѣтбама езъкословнымъ и стварнымъ. Нѣгови послѣдователи и ученицы овы се глосса поглавито придржавали и сами су глоссе къ римскомъ праву писали, пакъ се зато Глоссаторима називали. Школа болоньска тако е велико прирзенъ стекла, да су изъ читаве цивилизиране Европе млади люди у нѣой се учили; тога ради право римско у све државе Европейске преѣ поглавито у Немачку, коє цареви држаше да држава нѣина ништа друго и нѣ ванъ продужена римска држава. Поедина немачка права ништа друго ванъ обичайна, нису довольна бѣла, ерѣ само о наслѣдству, каеню и процессу дѣйствоваше. Допунявана су истина одъ Карла великогъ чрезъ Капитуларіе т. е. државне наредбе, коє е краль у сабору великаша и свештенства са сагласіемъ нѣинымъ издао; но зборови у 12. и 13. столѣтію поставши, као: Право Шеффско, Саксонско огледало, Швабско огледало, Рихтстаигъ, земальско и займно право (Lehenrecht), царско право, неброена права вашарска и варошка, ипакъ остадоше неподпуни законицы, коима е научный подлогъ сасвимъ оскудѣвао, да тако римскогъ права потребность само е веѣма у очи пасти морала. Противъ овогъ права, дигнусе великаши и високи благородницы у немачкой и дадоше чрезъ тестамента и пристака на старонемачкомъ обичайномъ праву основаны, повода, да се образова приватно-княжеско право особито у погледу на породичне фидейкоммисе. Право займно (Lehnrecht) као и законе Фридриха I., Хайнриха II. и Фридриха II. (vulgata litera juris romanі) сматрали су као додатке допунителне къ римскомъ праву. Найславни учители (аукторитети) права займногъ есу Герхардусъ Нигеръ и Обертусъ аб Эрто. Право криминално добило е текъ у 18. столѣтію научный видъ, почемъ е Хуго Гроцій о праву овомъ философична понятія зградіо. Првый е профессоръ іенскій Кеммерихъ, кои е систематично

о праву криминальномъ и нѣговой цѣли, сирѣчь публичной сигурности, писао.

У Немачкой владаше право фемско до Максимилиана I. Фема было е судъ у Вестфалской, кои е до 100.000 свои чланова по читавой Немачкой разсеяны имо. Судъ бѣше яванъ али грозанъ и процессе криминалне као н. пр. сврху светотатства, убійства и пр. предмети су му были. Судъ е овай више од-вольно или по обычайномъ праву судію. Таблицу е на врата одъ кѹѣ кривца обесіо и ту позвао да светой феми дође. Ніели дошо, то бѣше ванъ закона заштите и свакій одъ чланова феме было е дужанъ убити га ма гди и ножъ свой поредъ лешине забости. Предсѣдатель овогъ суда зваосе Фрайграфъ, судіе Фрайшенпенъ. Одъ времена Фридриха Барбароссе, кои е млоге вароши ослободіо одъ судейске власти графова или епископа дотичны, нарочито пакъ подъ Фридрихомъ II. и за време интеррегнума образова се грађанско право т. е. обычайно, по комъ су судили Фогтъ, *Bürgermeister* (градоначалникъ) *Schultheiss* и сенатори варошки, све сами грађани никако руководѣлы. Полицайне наредбе, кое су се и на права приватна и грађанска отношавале, капитуларіе Франконски кралѣва кое су характера криминалногъ были, такођеръ су овомъ варошкомъ суду као правацъ служиле. Међутимъ су грађани и сами себи законе давали (*Communalgesetze*), особито кадъ се образовали *Zünfte* (изъ руководѣлаца) и *Innungen*, далъ свезе вароши противъ сердарски четованя (*Städtebündnisse*) подъ владомъ Карла IV. Кодъ Сердара, кои се нису хтели судовима покоровати, владало е право песнице т. е. свакій е самъ свое распре силомъ оружія, рѣшавао. Већъ Хайнрихъ III. паштіо се да ово право, кое е само право ячега было (*Fehde* се распра правна називаше) ограничи и подкопа, тиме што е Божіимъ миромъ (на сабору Костничкомъ) за време поста и за време адвента забраніо водити распру на свою руку. Венцелъ два е сабора државна држао, да обште земальско право (*allgemeines Landrecht*) на место права песнице ступи. Текъ Максимилиану I. успѣло е да уведе два државна суда (у Вецлару и Франкфурту), по чемъ е на ту цѣль окружне капетаніе у Немачкой (10 у целомъ) увео. Ови се судови до разрѣшеня Немачке државе (дакле до райнскогъ саюза) одржали. На то е Францъ титулу цара Аустриискогъ приміо и посебни законикъ (*Allg. bürg. Gesetzbuch*)

іюштъ подъ Маріомъ Терезіомъ започети а подъ нѣговомъ владомъ довршени у Аустріи увео. Максимилианъ изрикомъ е наредіо быо, да се по римскомъ праву суди. По овомъ Аустріискомъ закону и Србія е свой законикъ устроила. Пруска добіе свой preuss. Landrecht, посебный законикъ подъ Фридрихомъ великимъ започетый. Западне немачке државе н. пр. Баденска имаѣаху за образацъ Cod' Napoleon т. е. законикъ француза подъ Наполеономъ оствареный. Прочи романски и германски народи држесе манъ више римскогъ права, кое су по нынимъ садашньимъ околностима удесили. У Польской почеше посебни закони текъ одъ времена Казимира III.; давани су у сабору и изъ сабора. У Русіи управляю се по основоположеніямъ Ивана I., Катарине II., Павла I. и Александра I. законе нове давати само сме државный саборъ, кои цару о страни стои и у комъ онъ президира. У Маѣарской управлялису се до 1849. год. по збирки закона изъ земальски сабора изданы одъ Вербеція скупльны (jus Verböcianum). Што су 3 стана заключила, то е као законъ важило. Краль безъ сагласія стана нова ніе смео ни законе нове дати, нити постоеће укинути или аутентично толковати и пр. и пр.

§. 3.

Законъ естественый, на комъ се природно право оснива, прописуе се одъ ума. У толико дакле човеку по природи му пристое права, у колико има ума, кои му и право дае и коимъ онъ може законъ правный познати. Законъ на комъ се право оснива зовесе законъ правный. Право дакле природно ніе право ячега, ерѣ ячина не оснивасе на закону умномъ веѣъ на закону физичномъ. Можемо дакле ячи, снажни за дѣло какво быти, али га ако е закону умномъ противно, несмемо по праву извршавати. Немамо дакле къ свему ономъ права, къ чему имамо снаге или моћи.

Схоліонъ. Право природно стои къ праву позитивномъ у слѣдеѣемъ отношенію: 1) Право природно свеобште важи, ерѣ човеку као човеку приличи; право позитивно важи одъ части,

еръ човеку као човеку у извѣстнымъ околностима, као члану друштва пристои. Важестъ дакле природногъ права неусловна е, позитивногъ условна. 2) Право природно непремѣно е, еръ е и суштностъ човека као човека, кое ради нѣму приличи, непремѣна; позитивно премѣно е, времено, можесе дакле и укинуги и заменути, еръ човеку по случайности му премоной и временой приличи. 3) Право позитивно несме быти праву природномъ противно, еръ оно важи условно, ово неусловно, ово причину свога быѣа има у уму, оно у вољи споляшнѣгъ каквогъ законодавца, коя може быти и неправедна и мора на околности и случайности човека при прописиваню закона правны, позора имати. Збогъ последнѣгъ узрока, неможе се право позитивно сасвимъ извести и дознати изъ права природногъ, што законъ природно-правственый не внима на околности и случайности у коима човекъ дѣла.

§. 4.

Право природно суштествуе еръ : 1) Умъ суштествуе и човекъ у комъ е. 2) Кадъ небы было права по себи, небы ни права за околности т. е. права позитивногъ было.

Схоліонъ. Цѣль права природногъ есте : осигуранѣ быѣа особности човеческе. Свако дакле дѣло, кое другій противъ ове цѣли предузимаю, неправо е, незаконо дѣло. Право небы было одъ ползе да ту цѣль нема, а цѣль ту зато имати мора, што моћи и способности свое къ дѣланю употреблявати, цѣль има одржати и развіяти особностъ свою.

Корроларіумъ. Свакій дакле поединый человекъ т. е. чулно-умный индивидуумъ има право особностъ свою одржати и развіяти. У томъ погледу незаконо бы дѣлао, кои бы ово свое право неограничено употреблявао, еръ 1) Ніе неограничено употребляванѣ права ни могуће, еръ е человекъ ограничены сила. 2) Ніе ни правно, еръ бы неограничено употребляванѣ права, быће и развитакъ туѣи особности а посредствомъ овихъ и наше одъ нѣи зависне, уништило. Права се дакле поедины людій узаймно ограничаваю. Человекъ дакле има кругъ правный, кои се и кругъ правне слободе (die Rechtssphäre) назива. Само у границама овога круга человекъ законо може дѣлати.

Схоліонъ. Неки правдослови сматраю човека ; кадъ оће да извиде коя му права по природи нѣговой приличе, ванѣ

дружства, т. е. у станю природномъ. Но ови забравляю, да човекъ по природи своіой и неможе и несме ванъ дружства живети, еръ у станю вандружственомъ нити е кадаръ свою особность одржати ни развіяти, дакле ніе ни кадаръ 1) право извршавати или 2) извршеногъ цѣль постићи. Вопросъ дакле, каква права човеку у станю природномъ т. е. вандружственомъ пристое, себи (самомъ) противослови и понятіе о кругу правне слободе опровргава.

Примѣтба. Шта е особность, о томъ в. кнѣ. III. §. 10. схол. 1. и 2. и II. §. 25.

§. 5.

Понятіемъ о кругу правномъ дано намъ е врховно правно начело. Ово гласи: Све оно чинити можешъ што особно достоянство (*persönliche Würde*) другогъ човека не вређа — или што ненарушава кругъ споляшнѣ слободе другогъ — или што ненарушава сагласіе (*хармоніу*) међу споляшнѣомъ дѣятелностѣу чулно-умны тварій.

Корроларіумъ. Право дакле свое можемо само условно извршавати, еръ морамо на право другогъ пазити, т. е. другомъ у ономъ што чинити сме несмемо сметати, иначе неправедно радимо. По чему се начело горнѣ (§. 5.) и овако дае изразити: „Смешъ свакогъ у употребляваню споляшнѣму слободе у толико ограничити, да онъ твое особно достоянство чествуе — или, да употребляванѣ твое споляшнѣ слободе не наруши — или да хармоніу споляшнѣ дѣятелности међу чулно-умнымъ существама не уништи. Дакле у правномъ погледу има принуде, примораваня (*rechtlicher Zwang*) и дужностии правне (*Rechtspflichten*) есу дужностии примораеме (*Zwangspflichten*).

Схоліонъ 1. Начело нравно оће да човекъ на себи достоянство особно, правно да га на другомъ не повреди. Али и ово е нравно, еръ нравственность неможе се као нравственность сматрати, ако се у споляшнѣмъ дѣлу не явля. Нравственность споляшня пакъ башъ е самоисто нравно владанѣ. Дакле нравно и правно владанѣ стицаю се у хармоніи споляшнѣ дѣятелности чулно-умны тварій.

Схоліонъ 2. Основоположеніе правно не може быти матеріално, ерѣ бы онда различита дѣла людій посебно опредѣлявати морало, коя превеѣхъ су мени подложна (варираю), тако, да бы матеріално право основоположенѣ было казуистично (срав. кнѣ. I. §. 25. схол. 2.) а не свеобште. Основоположеніе правно мора дакле быти формално, т. е. такво, кое се изъ искусства не дознае, премда ово дае вештества къ правномъ суду, веѣхъ а рїогі, т. е. непосредствено изъ ума, што и правду и неправду умъ по своимъ законима пресуѣуе.

Схоліонъ 3. И права одвольногоъ нема, ерѣ законодаваць, владоць, судія, мораю по природномъ правномъ закону с' правомъ поступати, иначе чине, као да нема права природногоъ веѣхъ єдино позитивногоъ.

Схоліонъ 4. Основоположенѣ : *Neminem læde* (никомъ неправду ненанеси), зато што є отрицателно, не може быти врховно правно начело. *Honeste vive et suum cuique tribue* (живи поштено и свакомъ свое дай) такоѣеръ не може быти врховно правно начело, ерѣ *honeste vive* слѣдуе изъ нравногоъ а *suum cuique tribue* изъ правногоъ закона. — Нравно врховно начело иште унутрашню хармонію на кою другъ друга не може да принуди, не дозволява дакле принуде и дужностии нравне потому су дужности слободне, дужности савестне (*Gewissenspflichten*). Нравногоъ начела захтеванѣ у погледу споляшнѣгъ дѣла, претварасе правнымъ начеломъ у морати. Дакле има и нравногоъ мораня а то є правно т. е. споляшнѣ нравно требанѣ (*to oportet*). — „Чини што поспѣшествуе люде къ среѣи и савршенству, а избегавай што обоє руши,“ не може быти начело правно, ерѣ не само люди о среѣи и несреѣи, савршенству и несавршенству разна имаю понятія, него и човекъ кои другога среѣу нарушава или свою пренебрегава, зато іоште неправо не чини, нити туѣ право вреѣа, само ако животъ, иманѣ, слободу и што іоштѣ къ особномъ достоянству людій принадлежи, чествуе н. пр. вредный, кои вредноѣомъ своіомъ другоѣу у скудость доводи, или човекъ кои се о физичномъ благостаню свомъ брине а душевно свое изображенѣ пренебрегава — неправо не чини. — Вопросъ : а зашта су се люди иначе, нежели да среѣу и савршенство обште подпомажу, у дружба скупили ? амо, гди се право по себи сматра, не спада, а башѣ и противословіе има, ерѣ среѣа и савршенство дружба само є подѣ условіемъ правде могуѣе.

Схоліонъ 5. О врховномъ правомъ начелу, разній има философемата. Одъ млоги друти навестѣмо само слѣдећа : Hobbes утврђава, да права природногъ нема већъ да е право, моћъ безъ споляшиѣ препоне дѣлати. Стоицы уче : Живи по природи, дакле къ свему ономъ права имашъ, на шта твоя природа тежи. Wollaston мысли : Право е право на истину : Бодинъ оће : управляй се по реду светскомъ. Волфъ вели : свако е дѣло право, кое тебе и твоє станъ усавршенствує, а неправо кое тебе и станъ твоє неусавршенствує. Дарієсъ : Поступай са стварима по савршенству њиномъ. Д. Томасъ : Чини добро а клони се зла. Хуго Гроцій и Схоластицы : Дѣлай, што обвезателству, кое изъ суштности тварій проистиче, одговара, а нечини што е њму противно. Меланхтонъ : Подражавай свойства Божія. Зентгравъ : Владай се као створенъ по Творцу. Б. Вѣнклеръ : люби исправно Бога, себе и друге люде. Хайнекціи : Измѣри дужности по отношеню света (Епиктетово ученіе). Кокцей : Свакомъ одай, што му припада. Пуффендорфъ : Живи дружбено. Cumberland : Поспѣшествуй благоволенъ свію према све. Strue : Принеси по свима силама твоима къ траяню човеческогъ рода. Герхартъ : Ништа не чини, што савршенства другій или споляшній миръ нарушава. Хепфнеръ : Не отми никомъ одъ њговы савршенства или — никогъ не увреди. Изъ овогъ се види, да већина овихъ начела указує на то, да творцы њини нису знали доволно разликовати правна одъ правны отношеня. Наше начело, кое смо одъ В. Т. Круга позаймили, синтетично е. Идеализамъ вели : Све е право, што душа као слободно я оће и чини; материализамъ пакъ : Све е право, што наши нагони оћею и чине и што е на користь и прибытакъ нашъ плотскій. Ако то ове две системе башъ изрично и не уче, а оно баръ у слѣдству своихъ начела, допустити мораю, ако оћею да су слѣдствене. Ар. Шопенхауеръ оће, да Кантово нравно начело (вид. кнь. VII. §. 6.) важи као врховно право. Шпиноза вели : Сила дає право и пр.

§ 6.

Будући човекъ и као фисична и као правна особность суштествує : то му сугуби кругъ права припада, еданъ као фисичній другій као нравній. У ономъ леже

права приватна у овомъ публична. Приватно право и нѣму одговараюћа приватна дужность тичесе човека као индивидуума, као особе физичне; публично право тиче га се као особе правне и овомъ праву одговараю публичне правне дужности.

Схоліонъ 1. Кадъ се приватна права приписую нравнымъ особама: то онда само у толико важи, у колико су ове сложене изъ више ихъ физичны особа. То е и онда кадъ е една физична особа и правна, еръ ова представя слогъ више ихъ физичній н. пр. Монарха народъ или државу свою. Како помыслимо, да су особе физичне престале бытствовати, немамо више ни представленя о особама нравныма. Физична дакле особность подлогъ е (субстратъ) правне, дакле и право приватно подлогъ е публичномъ.

Схоліонъ 2. Право публично старіе е одъ права приватногъ, еръ: 1) Право публично има већій округъ, у колико е скупа права приватны. У случаю дакле борбе међу правомъ приватнымъ и публичнымъ, ово се мора ономъ предпоставити, еръ е већа повреда већегъ округа права, а мања повреда мањгъ округа права. 2) Права цѣль есте осигуранъ быћа особности и развитакъ истогъ. Но физична особность само се чрезъ правну т. е. чрезъ дружество дае одржати и развіяти, дакле башъ самоиста цѣль права оће и захтева, да се право публично као старіе сматра, тако, да кадъ бы се оно повредило и сва бы се права физичны особа у друjestву сушты повредити морала.

Короларіумъ. Изъ тога слѣдуе, да горнѣ начело §. 5. кор. мора се овако ограничити: Смешъ сваку физичну особность у употребляваню споляшнѣ іой слободе ограничити тако, да твою слободу не наруши и подпуно постои изразъ трећій: Смешъ свакогъ у употребляваню споляшнѣ дѣятелности ограничити, да како небы међу чулно-умнымъ суштествама хармонію дѣятелности ихъ нарушіо. — Но с' друге стране и право публично ніе неограничено. Право публично дакле ако и ніе ограничено одъ права приватногъ, а оно е чрезъ друго публично н. пр. едне државе право, ограничава право друге.

А) Право приватно.

§. 7.

На оно, што у кругъ слободе наше спада, смемо се опредѣлити; у томъ погледу есмо пуномоћны (*befugt*). Нико насъ у пуномоћію нашемъ несме препятствовати, иначе смемо га принудити (*zwingen*). Право е подпуно или споляшнѣ у томъ погледу и разликуе се одъ права унутрашнѣгъ или неподпуногъ т. е. одъ правичности, кою свакій одъ насъ може захтевати, никогъ пакъ несме на правичность принудити.

Схоліонъ 1. Закони позитивни онда су само савршени (*consummata lex*) када и правичность прописую. Неправично е, извршавати право свое сировимъ начиномъ, као што су н. пр. Римляни у најстариѣмъ добу са своимъ дужницима поступали. Право неправично неправно е, и тога ради важи адагіумъ: *Summum jus, summa injuria*.

Схоліонъ 2. На правичности а не само на пристанку основанъ е Сервитутъ, по комъ имаоцъ правный или нешто на своіой ствари несме остварити, или на неку цѣль ню туѣмъ употребляваню уступити мора. Првый е Сервитутъ отрыцателанъ, вторый положанъ. Сервитутъ онда само важи као право, кадъ ономъ комъ приличи заиста е одъ користи. Начело при употребляваню то е: Тако Сервитутъ употреблявай, како ће правномъ притяжателю најманъ досаданъ бити. Сервитутъ или е с' особомъ споенъ и са ньомъ престае (*Servitus personalis*) или е са ствари н. пр. са земљомъ споенъ (*Servitus praediorum*). Сервитутъ особый есте: *Ususfructus, usus, habitatio*. Сервитутъ стварный важи онда, кадъ га е можно извршити, кадъ потребуе къ тому рукотворъ онда е *Servitus qualificata*. Къ Сервитутима стварнима принадлеже: *S. oneris ferendi* (могу о зидъ комшіе едну часть могъ зданія наслонити), *S. tigni immittendi* (могу у туѣъ зидъ балванъ мой уметути), *S. projiciendi* (смемъ у просторъ праздни могъ комшіе стрѣю мою свести донекле) *S. stillicidii, S. fluminis recipiendi, S. immittendi, S. altius non tollendi, S. ne luminibus officiatur, S. luminum vel prospectus, S. sterculinii* (смемъ о могъ комшіе зиду начинити љубреницу)

S. fumi immitendi, S. actus (Viehtrieftsgerechtigkeit), S. itineris, S. viæ, S. pascendi, S. aquæductus, S. aquæhaustus и пр. Сервитусъ оснива се и на праву застараваня и на судейскомъ изразу. Престае између прочегъ и контуссиомъ, т. е. кадъ стварь *dominans* и стварь *servans* добию едногъ и истогъ господара.

Схоліонъ 3. Право свое извршавати само онде можемо, гди сама природа на путу не стои. Дакле 1) Права немаю успелы. 2) Права немаю они, кои су ванъ нравногъ отношеня н. пр. кадъ се два кораблекрушеника едне даске придржаваю, не може еданъ одъ другогъ правно захтевати, да му другій животъ особый респектира. У томъ случаю места има право непогрѣшне одбране (*jus inculpatæ tutelæ*).

§. 8.

Права се отнесе или на ствари (права стварна, *dingliche Rechte*) или на особе (особна права, *persönliche Rechte*). Н. пр. право на ныву свою право е стварно, право на служителя когъ плаћамъ право е особно.

а) Право стварно (*das Dingliche oder Sachenrecht*).

§. 9.

Дѣятельность особе неможе се безъ стварій мыслити, дакле право стварно можно е и реално. Стварно право абсолютно е, т. е. трае, докле и особна дѣятельность трае, ма стварь нека и пропала. Докле стварь трае принадлежи правомъ имаоцу (притяжателю, *rechtlicher Besitzer*), и да е у рукама туђій, субъектъ правный отети и себи е присвоити сме. Савршено ово стварно право зову правомъ у ствари (*jus in rem*). У погледу на различна стварна права различны особа, постои разлика међ' моимъ и твоимъ (*Mein und Dein*).

Схоліонъ 1. Право стварно-особно (*dinglich-persönliches Recht*) относи се на особу као на стварь какву. Овогъ права има, еръ може се мыслити да или часть или целокупность

дѣятелности какве особе у кругу наше слободе лежи. Н. пр. Држава има на чланове свое право стварно-особно.

Примѣтба. Права особно-стварногъ (persönlich-sachliches Recht) нема, ерѣ бы се онда право наше на стварь, као на особу какву относити морало, а стварь се еданпутъ за свагда особомъ сматрати неможе, премда у искуству людій има кои стварь као особу сматраю н. пр. псето или мачку свою ближњима своима предпоставляю.

Схоліонъ 2. Само еданъ случай има, у коме право стварно-особно постои, а тай е, кадъ више ихъ особа обшту едну цѣль имаю, обшти имъ еданъ кругъ слободе, кругъ права.

Схоліонъ 3. Право стварно доводи се изъ права особногъ, ерѣ права цѣль есте обдржанѣ особе, ово се пакъ безъ ствари неможе мыслити. Право дакле особно исконо е право (ursprüngliches Recht) а право стварно доводно е. Докле годъ трае особа дотле и права нѣна стварна траю, и ова су дакле непремѣна. Но право стварно непремѣно мора се само као формално сматрати, будући човекъ може безъ извѣстны стварій живити и развіяти особность свою. Дакле право на извѣстне ствари т. е. право стварно матеріално, оддаемо е право (veräußerliches Recht).

Схоліонъ 4. Оддаемо право, оно е кога се особа безъ да тиме быће свое уништи, отказати може. Ово право прелази и на друге н. пр. кадъ коме сатъ мой поклонимъ, а особно неможе на друге прећи н. пр. кадъ дамъ себи животъ отети, на другогъ мой животъ не прелази. У смотреню оддаемы права важи: *Volenti non fit injuria*.

Схоліонъ 5. Право стварно формално приличи човеку као особи уобште, и зовесе право иманя и притяжаваня (das Eigenthums- und Besitzrecht). Неусловно е, и изъ нѣга доводи се право стварно матеріално, ерѣ кадъ човекъ уобште на ствари небы права имао, небы имао ни права поособъ на неке ствари. По праву стварномъ формалномъ: Сви имаю на све ствари право, нема дакле опредѣленогъ иманя. Но будући да сви сва притяжавати немогу, и будући бы се дисхармонія у споляшнѣмъ дѣланю особа породила кадъ небы было опредѣленогъ иманя, будући безъ опредѣленогъ иманя небы мого еданъ поредъ другогъ обстати: то се право стварно матеріално као немымъ сагласіемъ условљено (factischer Vertrag) сматрати мора. Нема дакле ни безграничногъ матеріалногъ

стварногъ права, нити у томъ погледу одговараюће безграничне дужности и принуде правне.

Примѣтба. Изъ овога е ясно, да комунизамъ т. е. система која оће обштност иманя и соціализамъ, т. е. система која оће да дружество а не поедини имаю обште иманѣ, предъ дикеологіомъ као неумне се системе являю. Обе системе заменяю право стварно формално са правомъ стварнымъ матеріалнымъ. Соціалисте мысле да се обште дружествено иманѣ неможе другоачіе ванъ савршенимъ преображеніемъ дружества човеческогъ т. е. сасвимъ противнымъ преиначеніемъ досадашњи дружествены отношеня получитьи. Мы смо пакъ уверени, да се одтуда само Анархія мора породити и држимо да основно преображенѣ характера людій у нравномъ погледу, кадро бы само было, изравнати у нечемъ превелику разлику међу споляшњимъ станяма людій поглавито у цивилизиратимъ државама домашню. Енглець Owen, Французи : St. Simon, Fourier и ньиови приврженицы : Proudhon, Cabet, Luis Blanc, поглавити су Соціалисте. — Комунизамъ іоштъ у старини порекло свое има н. пр. година Іобелъ кодъ Израелитяна, очевидно на комунизамъ смѣра. Већъ Плато иште обштност иманя. Идее ньгове трудили се развити и на сталнымъ начелима наздати : Thomas More, Campanella, Harrington, Jean Bodin. Поедине секте произиђоше, коє комунизамъ захтеваше, тако Валдензи, Адамити или флагелланти, Лолларди, минстерски прекрштеницы и пр. Робеспіеръ покушао е да строгостју у животъ позове комунизамъ, али као што е познато, онъ е немогућности а и собственой суровости своіой подлего. Babeuf оснуе потайно дружество (Société des égaux), после директоріумъ, како бы се комунизамъ остварио. Покушао е и побуне, учіо е да се єдна само власть установи, која ће иманя делити тако, да нико више нема, да за човека по природи му ніе другій саанъ, ванъ землѣдѣлскій. Buonarotti ньгова е ученія протолковао. Залуду, Babeuf и Darthé падоше на гилотини, прочи му приврженицы буду депортирани. После Наполеонови времена, появисе у Француской комунизамъ у виду Соціализма. Єданъ одъ знатни Соціалиста баше, ванъ горереченый и Ламмене. После утишане коммунистичне побуне (1839) явно буде изъ процесса противъ Кеннетта, да комунизамъ оће и свезе брачне да укине, да оће да се вароши сруше, да нема фамиліа и да се матеріализамъ као єдина истина и природи сходна си-

стема философична сматра. Коммунисте у строжіемъ смыслу зову и карійскимъ коммунистима, кои допущаю свезе фамиліарне, оѣю пакъ Демократіу и да се укине сасвимъ иманъ приватно.

У Енглеску преселивши се Соціализамъ зовесе тамо Хартизмусъ и поглавито влада међ' радницима у фабрикама. Овде є опасанъ особито одъ времена Овен-а. Непрестане побуне, кое зову Хартистичне, прете државу упропастити. 2. Юнія 1841. предали су были Хартисте, на коихъ врѣу стаяше О'Сонног, молбеницу долнѣмъ парламенту са 1.300.000 подписа.

§. 10.

Права стварногъ матеріалногъ условія, єсу:
1) Притяжаніе (der Besitz). 2) Приобретанъ или уроѣеность.

Схоліонъ 1. Притяжавамо што идеално н. пр. кодъ другогъ 1000 фр. кое смо му узаймили, или стварно. Притяжаніе само є подъ понятіемъ правде т. є. неповреѣеногъ одъ насъ круга слободе друге особе, условіе права матеріално-стварногъ, дакле ніе условіе абсолютно веѣъ условно є условіе н. пр. я имамъ 5 фр. у цену, кое самъ украо. Правый притяжатель, може ми ихъ отети, и неѣе ми повредити сферу мои права. — Што се реално притяжавати неможе т. є. што неможе заиста преѣи у кругъ наше слободе сполящнѣ, то неможе ни предметъ матеріално-стварногъ права быти н. пр. ныва у месецу. Што се одъ части реално-притяжавати може, то се може и идеално у целокупности притяжавати н. пр. я имамъ право на воздухъ у моіой соби реално, а идеално на савъ воздухъ.

Схоліонъ 2. Има и уроѣены матеріално-стварны права, а та су на оне ствари, кое къ сущности особе наше тако принадлеже, да се ова безъ нѣи неможе мыслити н. пр. безплотна или бездушна особа ніе особа. Дакле право уроѣено имамо на тѣло и на душу нашу. Свакій є дакле свой собственъ господаръ, кадъ се притяжатель правный господаремъ (ствари) нариче. Право ово уроѣено, право є неодаемо, докле особность наша трає, на случай пакъ да ѣе особность престати неможесе оддати, єрѣ смрѣу сва наша права у чульномъ свету престаю. Како имамо право на тѣло, то онда имамо права и на развіянѣ и одржанѣ тѣла. Кадъ имамо право на душу, то имамо права

и на развіянѣ душевно, дакле право 1) да унутрашиѣ слободно мыслимо. 2) Да мысли наше безъ повреде другихъ слободно другима саобштимо, ерѣ само овимъ двома начинима могуѣ е развитакѣ душевнѣй.

Примѣтба 1. Слободно писанѣ (Pressfreiheit) укратити, што бы гдикой клеветникѣ быо, гдикой противъ явне сигурности народѣ раздражити мого, значи, вели Кругѣ, коме дисанѣ забранити, што бы шкодливо што изданути или у себе увуѣи мого, значи, коме забранити да у куѣу туѣу не иде, ерѣ бы ту штогодѣ украсти мого. Право респектирати, къ томе се кои онда само (никако у напредѣ) принудити може правно, кадѣ то повреди и пре нежели е то учинію, свака сумня и принуда, повреда е чести и особногѣ достоинства и сигурность особну у неизвѣстнѣй положай ставля. Почемѣ су пронашли типографію (Гуттенбергѣ), уплашесе Деспоте и политичны и религіозны одѣ слѣдства, коя бы явно мнѣніе имати моголо, и свуда се уведе цензура. Тридентинскіѣ саборѣ изрично е забранію читанѣ антикатоличны кнѣига. Гдикоя свеучилишта, гдикое особе ослобоѣене су одѣ цензуре быле. На неколико година после изагнаня Штуарта, у енглескомѣ парламенту 1694. изрекне се и одѣ краля енглескогѣ одобри слобода писаня, коя се сада веѣе скоро по свой Европи тако оснажила, да бы заиста опасно было, противъ нѣ цензуру уводити. Карлѣ X. само е тога ради престолѣ изгубію, што е цензуру воспоставію.

Примѣтба 2. Ніе намѣ одѣ ползе слободно саобштванѣ мыслиѣ, кадѣ ніе искрено и на истину не смѣра. Инакѣ нити имамо права на истину нити на искренность ерѣ: Ако знамо истину, лажѣ намѣ другіѣ залуду говоре, ако незнамо залуду ѣеду е нами излагати; далѣ е можно, да изразѣ са унутрашностѣу у сагласію стои, ерѣ мы ову неможемо кодѣ другіѣ провидити. Лажѣ мышленѣ наше не препятствуе и на путу не стои развитку душевномѣ. Аколи е лажѣ са штетомѣ туѣомѣ скончана, ако е клевета, спрдня, ако на то иде, да духу небориме препоне на путѣ меѣе, ако се сведокѣ истине иште, да бы се пресуда правде извршити могла: то онда лажѣ и неискренность правно су забранѣна и къ искренности и истинности у томѣ обзиру има правне принуде.

Схоліонѣ 3. Приобрѣтаванѣ быва присвоенѣмѣ, кадѣ се опуномоѣимо ствари, коя свогѣ господара нема, или приманѣмѣ (assumptio, transsumptio), кадѣ е стварѣ вольомѣ господара оддана, у сферу наши права прешла. Будуѣи свака особа има права на

ствари уобште; то онай, кои првый стварь безъ гоее присвои, на исту стварь врховно има право. Оттудъ *Res nullius, cedit primo occupanti — Prior tempore, potior jure*. На овомъ се оснива у позитивномъ закону старешинство прединтабулираны. Кадъ бы кои возразіо да садъ нема ствари безъ гоее, тай небы придомыслио быо : 1) Да Дикеологіа, на саданъ станъ стварій не пази, еръ нема задатакъ право по околностима емпиричними већъ по себи сматрати. Задатакъ е позитивногоъ законодавства право реализирати природно у посебнымъ, у емпиричнымъ околностима. 2) И данасъ на земли стварій безъ гоее има н. пр. воздухъ, топлота, свѣтлость, птице у воздуху, островъ когъ вулканична навала изъ мора диже и пр. — Будући особа ніе безъ гоее, еръ сама е свой господарь, будући ніе ни стварь : зато у обзире на ню, присвоенъ не може быти *titulus justus* (*der Rechtstitel*). Дакле и подярмлени народы као особа правны, мачемъ, ратомъ, политичнымъ насиліемъ не постои, и народъ по праву бы своемъ урадіо, кадъ бы се даномъ приликомъ одъ туђе супрематіе ослободіо. Тако е н. пр. Аустріа подпуно право радила, кадъ е несрећу Наполеона великогоъ у Руссіи на то употребила, да себе одъ Францускогоъ ярма и уплива ослободи.

§. 11.

Притяжатель мора се дотле као правный притяжатель сматрати, докле се не докаже, да стварь, кою притяжава, свога е госу имала, кои ню уступити или ніе хтео или ніе мого. Ако притяжатель по доказу ніе правный : то не слѣдуе, да е непоштеный; еръ може онъ стварь какву себи присвоити о коіой незна и знати не може, дал' е туђа н. пр. купимъ коня одъ човека досадъ свагда поштена и богата, али коня тога онъ е украо. У томъ погледу поштенъ е притяжатель (*possessor bonæ fidei*) и дужанъ е правый притяжатель не правно али нравно поштенога оштећенъ кадъ му врати стварь накнадити. Иначе важи у смотреню штете : Да случай има осетити притяжатель (*Casum sentiat dominus*).

Примѣтка. Иманъ е посебно кадъ физичной, обште (Gemeingut) кадъ моральной особи принадлежи. О последнѣмъ важи: Поедини саучастницы несмеду са иманѣмъ располагати по вольи своіой посебной, већъ по обштој, ванъ ако е иманъ обште условлѣно т. е. са посебнымъ неразлучно скопчано. Право на обште иманъ безусловно т. е. на чисто-обште, право е иманя идеално.

Порризма. Кои има право иманя на главну стварь, тай то има и на нараштай ствари (Zuwachsrecht). Право на средство дае и право на производъ чрезъ средство то. Нараштай може быти или естественъ или художанъ. Онај е или случајанъ или нужданъ по току естества. У ономъ случаю, у комъ бы нараштай туђе право повредіо, дужанъ е дотичный госа накнаду дати н. пр. дрво плодовито накнадити имаоцу, комъ е буица то однела и на мою землю пресадила.

Схоліонъ. Главна стварь коя прибитакъ доноси, мора быти право наше иманъ, иначе ніе ни прибитакъ нашъ и мы смо дужни правомъ притяжателю и стварь и прибитакъ вратити и штету надокнадити ако е стварь разонођена (abgenutzt).

§. 12.

Право престае: 1) Кадъ само естество правный субъектъ уништи (смртѣу). 2) Кадъ правный субъектъ оддаемо право свое другомъ саобшти (преда). 3) Кадъ правный субъектъ своевольно се права свога сасвимъ одкаже (Verzicht leisten).

Схоліонъ 1. На случай смрти неможемо дакле са иманѣмъ нашимъ располагати; зато тестаментъ не важи предъ Дикеологіомъ. Позитивный законъ ипакъ га мора признавати кое што нравность захтева да последню волю успелогъ почитуемо, кое опетъ што бы признаванѣмъ стварій безъ госе, нередъ се у дружеству човеческомъ за иманѣмъ и благама земнима грамзећемъ нужно породити моро и свагда порађао како бы кои умро и иманя за собомъ оставіо. — За време живота свога пакъ, правный субъектъ само са оддаемымъ правама (уступнымъ правама) сме располагати, дакле не са онима, коихъ одсуствіе нѣговоу бы особность порушило н. пр. нико несмесе на нѣгово захтеванъ убити. Зато *derelictio sui ipsius* недозво-

лъно е дѣло, ерѣ правна отношеня у нередѣ доводи и могуће олакшанѣ другѣ друга укида.

Схоліонъ 2. Право застараваня (das Verjährungsrecht, præscriptio) не постои предѣ Дикеологіомъ, ерѣ задугимъ неупотребляванѣмъ стварногѣ права свога, ово іоште не престае; кадѣ стварѣ лежи у сфери слободе, чинитисе съ ньоме може, шта се оѣе, по вољи може се употреблявати или неупотреблявати. Позитивный законъ пакѣ мора право застараваня признати и време застараваня по правичности и осторожности опредѣлити, ерѣ бы 1) неумно было, да стварѣ одѣ користи остае неупотреблѣна а 2) неупотребляванѣмъ стварногѣ права, равновѣсіе правно у неизвѣстно станѣ (у станѣ несигурно) доспева.

§. 13.

Кадѣ еданѣ другомѣ право свое уступно преда слободно и вољомъ а другій право ово пріими слободно и вољомъ, онда меѣ ѣ нѣма пристанакѣ (der Vertrag, pactum) места има. Дано и пріимлѣно обеѣанѣ іоште нѣе пристанакѣ, ерѣ нѣе свакій пристанакѣ на обеѣаню назданѣ. Нѣе іоштѣ ни узаймно сагласіе пристанакѣ, ерѣ се дае сагласіе и сврху мнѣнія мыслити, кое нѣе пристанакѣ н. пр. нѣе пристанакѣ што су математицы, кругѣ на 360 степени разделили. Дакле пристанакѣ 1) само се може меѣ правнымѣ субектима заключити, были ови моралне или фисичне особе. 2) Неможе нико са самымѣ собомѣ пристанакѣ заключити. 3) Неможе ни са онима кои су ванѣ правногѣ отношеня н. пр. са Богомѣ, ѣаволомѣ, дусима, покойнима. 4) Неможе сврху права свои неуступный. 5) Пристанакѣ заключити кадарѣ е само онай, кои е при заключаваню при пуной свести свои права, кои е у станю слободе, кои е господарѣ свое вољѣ и ума свога моѣанѣ. 6) Пристати на пристанакѣ, права пріимити неможемо безѣ вољѣ и слободе собствене, дакле нико се неможе принудити нити да пристанакѣ заключи, нити да му пристане т. е. нити да право свое

уступно одда нити да оддано одъ другогъ пріими. 7) Пристанакъ може быти и дѣльный (factischer Vertrag) кадъ е немымъ сагласіемъ заключенъ. Знацы да е немо сагласіе право есу: Пристанцы (контрахенти) ту не противстаю или не противослове, гди бы противстати или противословити и могли и требали.

Схоліонъ. Ако заблуѣнъ ніе непобѣдимо и слободу волѣ не уништава, пристанакъ изъ заблуѣня заключенъ важи. — Може быти далѣ пристанакъ или обоестранъ, кадъ се права променяю или едностранъ кадъ еданъ право оддае а другій само пріима безъ обвезателности да услугу врати. Обоестраный пристанакъ равновѣсанъ е, кадъ су права и терети с' обои страна еднаки т. е. кадъ е промена таква, да еданъ одъ пристаника толико има да трпи колико и други, а толико да ужива колико и други.

Примѣтба 1. Кадъ се пристанакъ само слободомъ и своевольно заключава и сагласіе пристаника необходимо иште: то слѣдуе да се пристанакъ само обоестранымъ сагласіемъ опетъ разкинути може или униštenъмъ правны субъекта. Пристанкомъ остварасе общте иманѣ и пристаницы сматраю се у томъ погледу као саучастницы и као една единцата особа правна.

Примѣтба 2. Разне видове пристанка има опредѣлити позитивный законъ. Предметъ Дикеологіе нису, ерѣ ова на околности у коима е пристанакъ или збогъ кои е заключенъ, и кое даю пристанку разный характеръ и видъ не пази. Обычно деле иристанке на благохотне, и обтереѣavajuће. Къ благохотнымъ брое 1) Поклонъ, кои може быти и услованъ н. пр. поклонъ на случай смрти. 2) У займъ, коимъ се потрошима стварь дае на уживанѣ другомъ, подъ условіемъ да онъ после некогъ времена стварь у истомъ роду врати н. пр. новацъ. У истомъ роду вратити, значи у истомъ количеству и качеству займъ вратити. 3) Займъ (commodatum) дае стварь непотрошиму на употребленѣ. Стварь непотрошима н. пр. е обиталиште. Мора се у подроу т. е. индивидуално вратити. Ванредне трошкове на обдржанѣ стварій мора господаръ уживаоцу надокнадити. 4) Насильный займъ. Даваюій може ма у кое време стварь свою у истомъ подроу захтевати. 5) Улогъ (depositum) дае стварь на сахрану, подъ условіемъ, да му се врати,

кадъ оше. Улогъ се у истомъ станю и са нараштаемъ мора вратити, ако е какавъ доно и ако ніе другоячје пристанакъ заключенъ. 6) Налогъ; надлежность туђу одправлямо подъ именовъ нашимъ или туђимъ бесплатно. Пуномоћіе може бити и неограничено и платежно. Пуномоћіе несмемо прећи иначе радимо као пуномоћници безъ налога. — Къ пристанцыма обтерећаваюћима брое: 1) Замену, коимъ се право за право дае. 2) Купованъ и продаванъ (Kauf- und Verkaufskontrakt). 3) Кирію, аренду; непотрошне ствари употребленъ добіамо за неку цену или плату. Амо брое и найменъ служителя или радіоца (рабація, надничара). Интересъ (usura); уживамо потрошиму стваръ за извѣстну цѣну. Интересъ на интересъ неправичанъ е и зато га позитивно право мора забранити. Зовесе анатоцызамъ. Будући бы при опредѣляваню интереса велика одвольность владати могла, то законъ позитивный, гледи на правичность, има опредѣлявати, докле смемо интереса и до колико искати. Кои ово опредѣляванъ прелази тай е лихоимацъ (Wucherer). Интересъ могли бы по славенскомъ називати лихвомъ (премда се подъ лихвомъ управо свакій добытакъ разуме дакле нараштай [Zuwachs]). 5. Мѣница (вексла, камбіа), дае новацъ за новацъ или ручно, т. е. на истомъ месту или трассатно, т. е. на другомъ месту, съ лихвомъ. Трассирата камбіа има: Камбіара кои новце дае да се исплате, Камбсора кои новце пріима, пріимца кои новце исплаћуе (овай и камбіаръ могу бити една и иста особа), представителя (кои може бити и комбіаръ), комъ се новацъ исплатити има. Будући се мѣницама трговине поспѣшествую, то ихъ е позитивный законъ строгостѣу посебномъ снабдѣо, т. е. ако онай, кои е мѣницу издао неможе или неће у опредѣленомъ року да плати, бива затворомъ казнѣнъ и непытасе ели дужанъ и оћели дугъ свой да призна (ликвидира). Мѣнице посташе у време крстоносны война, кадъ су путеви несигурни были и то прво и прво у Итали, тога ради и есте терминологіа мѣница талліанска. 6) Феудальный заемъ (Lehen) разне има смисле. Разумевасе контрактъ, коимъ кои добія государство надъ недвижнымъ добромъ тако, да пређашнѣ государство не престае; или добія право уживаня, или наипосле само исто добро као иманѣ (аллодіумъ); феудальный заемъ порекла е германскогъ. Краль е сирѣчь вазалле свое обдаривао са завоеванымъ земальма, а они су дужній были помагати му у нужди и потреби. Повреда займодавногъ господара зовесе фелоніа. 7) Пристанцы на срећу

(contractus aleatorii, Glücksverträge): случай рѣшава. И една ил' друга страна несме имати извѣстно знанѣ о случаю. Пристанцы ови могу быти и благохотни. Къ нѣма уобште брое: обкладе, кое несмеду быти лукаве, т. е. да еданъ зна зацело шта ће се догодити. Ако се друго што догоди, онда и лукавий е обвезанъ и обклада важи. Далъ брое: лутриу, купованъ надежде н. пр. метъ, ассекураціе, игре и пр. Правичность а и сама правна осторожность иште да се ограниче пристанцы на срећу. — Пристанци се утврђаваю емствомъ, залогомъ. Заложена недвижна, непотрошна стварь н. пр. кућа, земля, зовесе хипотека; право на ню добія се по позитивнымъ законима интабулаціомъ и то по начелу: Prior tempore, potior jure. Може се залогъ и на уживанъ дати (антихрезеосъ). Кадъ бы до тогъ дошло да бы се залогъ продати моро, то што превазилази дугъ т. е. хипероха мора се дужнику вратити.

Примѣтба 3. Ако е пристанакъ на обећаню основанъ, ово мора быти опредѣлено. — Дѣло на кое се пристанкомъ обвезуемо мора быти и физично и нравно могуће: Ratum tunc, ipso jure nullum. — Права трећегъ немогу быти предметъ пристанка, ванъ ако овай оће или се изъ довольны причина извести дае, да оће. Ипакъ е нужно изрѣчно пристаянъ нѣгово, еръ и да су довольне причине, опетъ у преусди можемо погрѣшити, што намъ валяда све тайне и сакривене околности нису познате.

§. 14.

Пристанкомъ приобрѣтаваю се и права стварно-особна

- 1) Обећанѣмъ уступе, коимъ пре притяжанія право имамо на обећавшу особу као на стварь.
- 2) Кадъ особе имаю общій имъ кругъ слободе.

Схоліонъ. Пристанакъ се може и недѣланѣмъ кадъ дѣланѣ иште повредити.

b) Право особно (Personenrecht).

§. 15.

Права цѣль есте обдржанѣ и развіянѣ особности (§. 4. схол.) дакле право е само зато право, што особи нашей приличи, слѣдователно нико се особности свое

не може одказати, безъ да право по себи повреди. Право особности неуступно е право. Изъ тога слѣдуе: 1) Да на особу немамо права као на самоисту стварь, дакле да е робство правно забранѣно, било насилно или своевольно. 2) Да на особу као на стварь само по подобію можемо имати право. Дакле да е право стварно-особно, право условно, кое дотле иде, докле са обдржаванѣмъ и развиткомъ особности у борбу не ступи. Граница по овоме стварно-особногъ права есте одржанѣ и развитакъ особности.

§. 16.

Особность се изъ три точке гледати може, као субстанція, као субстанція слободна и као субстанція другимъ особама равна. Дакле особна права или су права особне субстанціе или особне слободе или особне еднакости.

Схоліонъ 1. Права особне субстанціе есу: 1) Право иманя формално. Безъ иманя не може особа као субстанція обстаяти. 2) Право дѣланя. Безъ дѣланя не може се особна субстанція као бытна мыслити. 3) Право развитка особногъ. Безъ овогъ особна субстанція уништению е подложна, а овомъ противстати мора и може единымъ развиткомъ т. е. оснагомъ.

Схоліонъ 2. Право особне слободе есте: 1) право по цѣлима своимъ собственима дѣлати. Безъ оваквогъ начина дѣланя особа се као слободна не може сматрати. 2) Право по цѣлима собственима стварій употреблявати, по потребама своима дати имъ видъ и строй. Право ово зовесе право формаціе. — Право особне слободе у матеріалномъ погледу оддаемо е, дакле 3) право оддати права уступна, безъ кои се сирѣчь субстанція особна мыслити може. Особа небы была слободна да овога права нема. У формалномъ погледу: право по цѣлима своимъ дѣлати, стварима по потреби собственной дати видъ, ніе право оддаемо, еръ се безъ нѣга особа као особа не може мыслити н. пр. робъ, стварь е.

Схоліонъ 3. Права особне еднакости есу: 1) Право претежну дѣятелность другій особа ограничити. Ёрь оваквомъ дѣятелностѣу, долазе особе у опасность да моћи туђой подлежу, да ячіи и снажніи само права има и да само онъ као особа а слабіи као стварь суштествує. 2) Право недати свою сферу слободе дотле ограничити, да према сфери други особа изчезава, т. е. да е са уништєнѣмъ особне субстанціє и слободе свое собствєне, споєно ограниченѣ собствєне сфере слободе. 3) Право иманя формално, право по своимъ цѣлима дѣлати, право себе развіяти, право ствари по своіой потреби устроити, право оддати права своя уступна, една особа као и друга у истомъ степену има. У формалномъ погледу особе су дакле равноправне. Изъ чега слѣдує да у матеріалномъ погледу нема ни безусловне слободе ни безусловне равноправности, ёрь свака е слобода, свако право, одъ слободе и права другихъ и физично и морално ограничено. Дакле нема ни неограниченє дужности, коіомъ бы особа стварь быти морала, дакле нема ни безграничнє принудє (срав. §. 20).

Короларіумъ 1. Доводисє изъ права еднакости, да особа сме при повреди нѣне сфере слободе, повредителя правно принудити, да увреду остави или да штету надокнади. Право ово принудє зовєсє и право казни (*das Strafrecht*). Повређєно є право а особа увређєна, кадъ ню други и предупређава или препятствує, да право свое извршує. Препона онда є само повреда, кадъ изъ слободе другє особе проистичє и правно є противна.

Короларіумъ 2. Будући да сва принуда на то иде, да се одъ повреде права и увреде особности наше осигурамо: то є право на принуду право сигурности, право заштите, право бране или одбране. Мы се трєгубымъ начиномъ одъ повреде права можемо бранити или предупређаванѣмъ (*Vorbeugungsrecht*) или накнадомъ (*Schadloshaltungsrecht*) или займовраћанѣмъ (*Wiedervergeltungsrecht*). Дакле право бране право є предупређаваня, на накнаду и займовраћаня право (*jus præventionis, restitutionis, talionis*).

Схоліонъ. Право предупређаваня простирє се дотле, докле намерава повреда права доспети. По овомъ праву смємо убійцу, кои насъ напада убити, да себе спасємо и ово се пуномоћіє зовє *jus inculpatæ tutelæ* (срав. §. 7. сх. 3.). По праву накнаде смємо нашу стварь и одъ поштєногъ притяжателя узєти, ма му с' тимє штету учинили. Мы овдє нисмо криви већ или нѣ-

гова неосторожность или случай. Поштенъ притяжатель може удовлетворенъ одъ непоштеногъ искати, одъ когъ е стварь правно стекао. Право займоповратка места има, кадъ намъ ніе никаква стварь отета, а повреда неможе се предупредити. Онда повреду враѣмо равномъ повредомъ, по ономъ: съ коіомъ меромъ меришь с' томъ ће ти се мерити. Право займоповратка у томъ е одъ освете различно, што 1) бива изъ чисты умышля т. е. изъ умышляя светию права обелоданити. 2) Што освета више враѣа нежели е примила, дакле повреди права већу повреду противставля.

§. 17.

Принуда е за суштества жива и слободна зло физично. Дакле право казни право е нанети зло физично.

Схоліонъ 1. Зло физично несме се никомъ нанети, кои то ніе неправнымъ дѣланьмъ заслужио. Дакле казнь се заслужити мора, т. е. казнимость ту быти мора (die Strafbarkeit). Право дакле казни право е условно, еръ 1) Само при казнимости места има. 2) Мора быти казнь равна повреди; веѣа нова е повреда права.

Схоліонъ 2. Прва и найближа цѣль казни есте: одржати или у животъ доводити поштованъ права као светинѣ неке; удалѣнія е: осигуранъ права другихъ и собствены. Казнь дѣйствуе у смотреню на склоность къ повреди права предупредително, и то одустрашаваньмъ (Abschreckung); или уништателно н. пр. кадъ се кои поболша; или предварително на способность н. пр. кадъ се кои затвори или уништателно на способность н. пр. кадъ се кои погуби. Дѣйствія ова казнь свагда нема, еръ нити може друге одъ повреде права савршено одустрашити, нити поболшати, нередко изъ затвора се кривацъ спасе. Само смрть физична у смотреню особе коя е скривила, подпуно свою цѣль постизава, сирѣчь уништити способность нѣну права повредити. Изъ тога е ясно, да казнь удалѣнію свою цѣль само одъ части постизава.

Схоліонъ 3. Казнь могу заслужити само она суштества, коя имаю слободе и ума и коя су при самой повреди моѣна и ума и слободе свое, пакъ подпуно свестъ о ономъ што дѣ-

лаю, имаю. Да дакле казнь не буде врло строга или врло велика, мора се надъ слободнымъ существомъ само онда изрећи, кадъ су све околности отешчавајуће и ублажавајуће испитане. До пресуде дакле казни мора се постепено прелазити, слѣдователно свака правна осуда захтева правну процедуру која мора имати своју форму. Одъ ове нетреба одступити иначе немаю ни судія ни тужени или обвинѣни точке, кое ће се придржавати и судія онда или оштроумный обтужени или најпосле кои е силни на штету правде а на користь себичности триумфира. — Казнима нису: 1) безумна ештества. 2) Умомъ одарена, али овога немоћна. 3) Умомъ одарена, но волъ свое немоћна. 4) Умомъ одарена, која нису саучастници правне повреде н. пр. потомцы.

Схоліонъ 4. Величина казни управля се по намери кривца већой или мањой повредити право. Дакле 1) већу е казнь заслужіо кои е знао да ће згрѣшити. 2) Кои е намерно згрѣшіо. 3) Кои е веће повредіо право. 4) Кои е достаточніе и яснїе знанъ о дѣлу кое е хтео извршити, имао. 5) Кои е при повреди подпуно при свести быо, подпуно моћанъ и волъ и ума свога. 6) Когъ е незнанъ или заблућенъ лакше побѣдимо было. 7) Кои е дѣло одъ више ихъ други злы изабрао онакво, кое гора има слѣдства. 8) Кои е изъ стра побѣдимогъ повреду нанео и пр. и пр. — Намерна повреда права зовесе долозна. Ова е непосредствено долозна (подла) кадъ се догађай оће, кои е єдино слѣдство дѣла н. пр. главу комъ расцепити да га убіємъ; и посредствено долозна, кадъ су дѣлаюћемъ слѣдства позната, но одъ ови неће она која се у слѣд' дѣла догодила н. пр. по глави ударити да боолъ осети, а онъ погине. Изъ невниманя или лакомыслїя повредити право, дѣло е кулпозно (das Versehen) кривица, вина. Кривица онда е само незнатна, ма која имала слѣдства, кадъ се къ дѣлу каквомъ особито вниманъ изискуе, комъ свакій ніе у равномъ степену кадаръ. — Важность повређеногъ права мери се по цѣли увређеногъ и по природи своіой т. е. далъ е особно далъ стварно право и то удалъніе одъ особногъ или овомъ ближе. — Непобѣдно незнанъ случая неможесе приписати н. пр. я на бесно псето пуцамъ, а у томъ магновеню у линію експлозіе ступи за дрветомъ скрившисе човекъ, о коме ништа незнамъ. Дакле: Casus non est im-

putabilis. — Што е већа пренона, што манъ дражести на преступленъ гоне, то е већа повреда права.

Схоліонъ 5. Криваць може и самъ свой судія быти и самъ себе осудити, али казнь на себи извршити несме, еръ казнь бы онда изъ слободне му вољъ проистекла, дакле небы была принуда. У правномъ погледу пакъ нико свой собственъ судія быти несме (Faustrecht), еръ е у процедури правовой партая и у пресуду нъгову превеѣхъ уплива самолюбіе, аффектъ, страсть, патема. Тако е и кодъ увреѣногъ. Ови подвизи могу се и кодъ судіе споляшнѣгъ наѣи, али е подобоистино да нису у томъ степену ту, и ако есу, разумъ ладанъ може кодъ судіе, кои дѣлу не участвуе, лакше патемата надвладати. Изъ тога е ясно, да право казни оѣе и судію споляшнѣгъ, и да судія овайтѣ, гди самъ превеѣхъ велико участіе осеѣа несме судити н. пр. свомъ пріятелю, свомъ сроднику и пр. Судити намъ може само онайтѣ, кои самъ има искону свестъ о праву, дакле чулно-умно существо т. е. особа. — Казни природне т. е. зла слѣдства за дѣлателя н. пр. неумереность за собомъ вуче болешльивость, немогу се као казни сматрати, еръ нису принуда, коя изъ слободѣ другихъ проистиче. Судія казнь изрыцаюѣій мора по позитивнымъ законима судити, еръ законъ правный природный не узима у погледъ емпіричне околности дѣла, нити сумнѣнія философа о нѣму доволно сагласна, да бы се одтудъ каква норма извести могла. Ако законъ дѣло какво и околность не споминѣ, што и неможе свуда, еръ законъ само классифицира правна отношеня и овихъ повреде: то судія мора по подобности (ex analogia juris) судити, а да то може мора знати духъ т. е. смысао промѣрни они закона, по коима суди. Аутентично ове излагати пакъ, единый законодаваць може. Може се мыслити да партае себи судію изаберу (судія парничарскій Schiedrichter), али такавъ судія, ако бы и по праву судію, не може безъ више снаге коя бы га заштитила, пресуду свою у дѣйствіе привести. Осторожность правна захтева дакле судію, когъ е сама држава наименовала.

§. 18.

Право казни оѣе, да се особа решпектира, еръ кои не решпектира особу, тай и права она презире, коя

ной исконо приличе. Свакій дакле кои бы особность нашу или дѣломъ или словомъ безъ да смо къ тому повода дали или преко мере повода увредію, можесе принудити да одъ увредбе свое одустане или да накнаду даде. Право ово зовесе право на особно достоинство.

Схоліонъ. Споляшиѣ почитовати обвезани смо све особе али изнутри друге почитовати, къ тому нема принуде — надлежность е савести и безъ овогъ почитованя, човекъ као особа може суштествовати. Безъ споляшиѣгъ почитанія нити е особа кадра равномъ се другимъ сматрати нити е кадра нравно се развіяти, едномъ речію особна субстанція нравно е мртва. Споляшиѣ почитаніе захтева, да се свакій донде као поштенъ сматра, докле противно не засведочи, дакле важи: *Quisquis praesumitur bonus, donec probetur contrarium.*

В) Право явно.

§. 19.

Дружество правно оно е, когъ су чланови узаймнымъ правама и дужностима, обштомъ цѣлію и у томъ погледу обштомъ дѣятелностѣу, споени. Дружество тако мора се мыслити као стално и вѣчито. Обшта дѣятелность, цѣль, узаймна права и дужности правногъ дружества основана су на сагласію веѣине чланова (*Majoritas votum*), кое се назива пристанакъ дружествены и као што е очевидно, немый е или реалный (фактичный) пристанакъ.

Схоліонъ. Сама е природа човека принудила да у дружеству живи, ерѣ створила га е слабымъ по себи, якимъ у дружеству, и дала му е нагонъ къ дружествености непобѣдимъ. Дружество е или единствена морална особа, кадъ се само изъ физичны особа, или сложена кадъ се изъ више ихъ дружества састои. Сложена морална особа смешана е, ерѣ има и чланова физичне и чланова моралне особности.

§. 20.

Право друштва унутрашнѣ (уставъ, *Verfassung*) опредѣлява отношеня међъ члановима и друштвомъ нѣимъ или међъ члановима само безъ обзира на друштво. У првомъ случаю право е приватно (грађанско) у другомъ явно (државно). Право друштва спољашнѣ, опредѣлява отношеня међъ друштвомъ и правнымъ или физичнымъ особама ванъ друштва и зовесе право државно или народнѣ явно.

Схоліонъ. Дакле има државногъ права унутрашнѣгъ т. е. приватногъ и спољашнѣгъ т. е. явногъ. Нема пакъ права друштвеногъ свеобштегъ, кое бы се свакогъ друштва тицало, ерѣ право друштвено неможесе безъ опредѣленогъ друштва мыслити.

а) Право државно унутрашнѣ.

(Право народно).

§. 21.

Држава друштво е правно, кое тежи да право ма у коимъ емпиричнымъ околностима, обезбѣди. Иде на то, да идею о праву у чулномъ свету оствари. Найближа дакле цѣль државе есте : реализиранѣ правде. Будући е пакъ цѣль права и развитакъ особности, ерѣ безъ овогъ не може се ни одржанѣ особности мыслити, развѣянѣ пакъ особности благо е станѣ : то е цѣль државе удалѣнїя : обште добро, обште благостанѣ (*das öffentliche Wohl*). Будући се право непрестано има реализирати и никадѣ се поднуно реализирати не може, будући и реализирано потребуе свагдашнѣ обезбѣженѣ, будући далѣ особность непрестаномъ е развитку кадра и непрестано се развѣяти мора, ако назадъ полазећу нежелимо е видити : то по цѣли своіой држава се мора као вѣчито друштво сматрати, што пакъ и само понятіе о нѣой као о друштву правномъ садржава (§. 19).

§. 22.

Држава као дружество заиста бытно састои се 1) Изъ чланова, кои су особе и зову се грађани (Bürger, ci-ves). 2) Мора имати областъ (Gebiet, territorium), на комъ особе живе и дѣлаю.

Схоліонъ 1. Осторожно е, да областъ државе ніе рас- парчатана (разсеяна), еръ на таквой области теже е узаймно дѣланъ а тиме узаймный развійтакъ политичногъ живота.

Схоліонъ 2. Деца, будале, жене, сиромаси, слуге тако- ђеръ су грађани државни, но страдателни, еръ волъ свое нису савршено моћни, будале пакъ немаю ни умъ свой у вла- сти своіой.

Схоліонъ 3. Понятіе о грађанину државномъ независно е 1) одъ вѣроисповѣданія. 2) Одъ притяжанія. 3) Одъ саана или чина. 4) Одъ заслуга. Ма когъ вѣроисповѣданія особа коя была, она е грађанинъ, еръ вѣроисповѣданіе предметъ е савести. При- тяжавати не мора на области државе грађанинъ, еръ може се мыслити и таква држава гди е областъ нѣна обште добро и пр.

§. 23.

Држава надъ областѣу своіомъ има врховно право иманя (dominium eminens, Obereigenthum). Чланови нѣни могу притяжавати поедине части те области, али кадъ бы ихъ странцыма хтели продати или се са нѣима меняти, или имъ поклонити и пр. землѣ свое; то бы пре свега морали државу запытати, еръ кадъ бы деоба са странима слободна была, то бы у неопредѣленость про- тегнута, найпосле држава безъ области остала, а то значи небы више дѣйствително существовала.

§. 24.

Сумма особа, кое државу износе, зовесе народъ (das Volk). Народъ дакле састои се изъ физичны особа и може се и изъ нравны састояти н. пр. изъ више ихъ нація. Дае се дакле држава мыслити, кое е народъ (ро-

pulus) една нація, а да се држава мысли кое е народъ изъ више ихъ нація саставлѣнъ н. пр. Аустріа, Руссія, Націе само оне државу као дружество стално, непремѣно, извѣстне области, могу сачинити, кое су стални обиталишта, н. пр. Номади, Цигани, немогу ванъ ако се остане, државу сачинити.

§. 25.

Пристанакъ државный као пристанакъ дружества правногъ (§. 37.) есте 1) Пристанакъ на саєдиненъ (factum unionis civilis) т. е. зарадъ обште цѣли. 2) Пристанакъ на покорность (factum subjectionis civilis) т. е. на сва средства, коима се цѣль обшта получить може. — Пристанакъ државный обшта е дакле нема воля и кругъ државне слободе обима по овому сва права поєдини државны чланова тако, да онай кои бы противъ државногъ пристанка што урадіо или небы му се хтео покорити, повредіо бы у лицу државе, права свію чланова нѣны. Држава е дакле маєстетъ (височество), кои се безъ повреде свію чланова државны неможе повредити дакле и никаквимъ начиномъ повредити несме. Она е маєстетъ, она е светиня, еръ свето право, право неповредимо хоѣе да реализира.

Схоліонъ 1. Да воля обшта коя се зове и законъ (Gesetz, lex), важести има, нужна е у држави една сила, коя проче поєдине силе превазилази и коя ће принудити оне, кои се нећею по закону да владаю. Ова се сила властъ (влада, die Regierung) назива и да е реална, мора се у некој или физичной или моралной особи налазити. Ова се особа зове владоць, поглаваръ државе, господаръ землѣ (der Fürst). Будући она представля државу, а ова е маєстетъ, то е и она маєстетъ и зовесе суверенъ. И суверенъ грађанинъ е државный. Суверенитетъ ограниченъ е цѣлію државе т. е. реализиранѣмъ права, дакле неограниченогъ суверенитета нема т. е. врховна властъ у држави несме властъ и снагу своју на друго

што употреблявати, ванъ на реализиранъ правде и поспѣше-
ствованъ общегъ блага.

Схоліонъ 2. Толковати (тумачити) законъ, значи разви-
вити му смысла, да бы се дознало, докле му се сила простире
а докле начинъ обвезаваня. Аутентично т. е. непрекословно
толкуе самъ законодаваць тако, да се толкованъ нѣгово као
законъ мора сматрати. Обычайо се толкуе законъ, по нра-
вима народа за кои е данъ; научно по цѣли и околностима,
збогъ кои е законъ прописанъ, дакле по духу закона. При
толкованю морамо 1) свагда на правичиость пазити. 2) Речи
се узимаю у обычномъ или куріалномъ (судейскомъ, канцела-
рійскомъ) смыслу. 3) Привилегіе и дишпензаціе мораю се у
ужемъ смыслу узети, еръ су ранне закона, штедрота закона
пакъ у ширемъ смыслу. 4) У двоумію дакле валя се штедріе
стране закона држати. Свагда нешто у закону за будуће не-
предвиђене случаеве остати мора (при субсумцији дѣла). Ови
се остатцы зову *ellimata* и добіяюсе, кадъ се на ублажаваюће
околности пазити. 5) Валя призрениа имати на природу закона,
еръ нису сви закони еднако обвезателни, важестъ имъ е по
околностима разна. Дакле ако се закони противословни чине,
онда вишій нижемъ, благородниіи манъ благородномъ, посебный
общтемъ треба предпоставити. Коллизіе (борбе) закона т. е.
стицанъ ихъ у едномъ субекту, да овай свимъ законима збогъ
околности неможе удовольити врло су честе, еръ и сви про-
цесси и извиненя сва нису друго што, ванъ коллизіе закона.
Законъ коимъ се право особе приватне уништава само онда
важи, кадъ е необхеданъ къ одржаню явногъ права н. пр. за-
конъ рекрутираня, законъ да войникъ за отечество животъ
свой жертвуе. — Свака е дишпензація одъ закона незаконна,
коя се оснива на субрепцији т. е. таеня оногъ, што бы се из-
разити морало, или на обреспцији т. е. наводеня лажногъ уз-
рока, лажне причине (разумевасе субрепција и обреспција одъ стране
оногъ, кои за дишпензаціу моли и кои мора индуктивне при-
чине т. е. оне, кои се ради дишпензація дати може и импул-
зивне кое су подпора индуктивнима, навести).

Схоліонъ 3. Право суверенитета заключае у себы и власть,
подайнике свое ослободити одъ заклетве верности. Одъ ове
дакле нико неможе подайнике одрешити. Тако е незаконно
было у среднѣмъ вѣку, кадъ е Папа Грегоръ VII. подайнике

Хайриха IV. положене заклетве подайничне ослободію. Право ово зовесе и право легитимитета и изречено е ове године (1860. месеца Марта) у Италиі одъ Виктора Емануила (Кавуровимъ упливомъ), кои е да бы се анексія Савоярда Францускомъ престолу као закона сматрала, тиме обшту ихъ волю санкціонирао као законъ, што е нѣи одъ заклетве верности и подайничтва, која се као немимъ пристанкомъ фактично дана предпоставля, рѣшію. Право легитимитета тече и изъ понятія о пристанку подайничномъ. Овай е пристанакъ те исте природе кое сваки други пристанакъ. Пристанакъ пакъ онда се само разрѣшити може, кадъ обе партае то оѣеду, или кадъ една одъ нѣи противъ пристанка ради, може се принудити да га наблюдава и у станѣ поставити да га неможе и несме преступити, башъ кадъ бы и хтела.

Схоліонъ 4. Будући се безъ грађана не дае мыслити држава : то исконо народъ као сума ихъ, представля и државу и найвышу власть у нѣой, дакле и маѣстетъ државе. Народъ е потому суверенъ. Но народъ може себе заступити дати одъ физичне или моралне особе какве и ова потому доводно т. е. посредствомъ народа, когъ заступа, представля државу и найвышу власть у нѣой. Заступити себе дати, бива изборомъ, т. е. слободнымъ и вольнымъ предаванѣмъ найвыше власти у држави, особи каквой.

Примѣтба. Грцы оногъ, кои се безъ избора найвыше власти осилію, зваше тираномъ а деспотомъ кои нѣе управляю државу по потреби нѣной веѣъ по своіой воли и своіой користи, кои е дакле на себичне цѣли найвышу власть злоупотреблявао. Узурпаторъ то е, што и тиранъ.

§. 26.

Будући су интереси поедины чланова посебни, нередко здраво одступаюћи одъ интереса общегъ : то изборъ никадъ неможе бити на савршеномъ свеобщемъ сагласію основанъ, веѣъ е назданъ на сагласію веѣине. Ово сагласіе може бити или немо или изрычно (последнѣ н. пр. у изборной држави, Wahlstaat). Избраномъ суверену народъ (дакле и поединый грађанинъ)

поддаѣникъ е (Unterthan) т. е. дужанъ е по пристанку покорности, обштой воли коя се чрезъ суверена изрыче, сходно дѣлати, и ако то неће, сме га суверенъ принудити.

Схоліонъ 1. Дае се мыслити а и осторожно е, да се изборомъ суверенитетъ предае особи и нѣнымъ потомцыма. Онда е држава наслѣдствена и изборъ немый прелази са отца на сына или кѣрь и пр.

Схоліонъ 2. Будући да поглаваръ државе нѣ кадаръ све послове, кои се на реализиранъ државне цѣли относе, одправляти: то право има пуномоћнике и то физичне и моралне особе назначити, кои бы му саветомъ и дѣломъ помогли. Те су особе чиновницы (Beamte). Они представляю суверенитетъ поглавара, и у томъ погледу и они су суверени. Суверенитетъ чиновника важи само при чиновдѣйствованю (Ammtshandlung). Чиновникъ служи као и поглаваръ држави, слѣдователно несме се ни као оваѣ, одвольно одпустити, већъ само онда кадъ е или неспособанъ или противъ државе ради или наипосле држави не служи, премда е у чину н. пр. лень е и неатанъ. Уобште е пакъ неумно чиновнике одвольно одпустити еръ 1) чиновникъ, кои се за чинъ свой преправіо, избаченъ, нѣ тако лако кадаръ, другій начинъ живеня предузети, еръ се за другій начинъ нѣ преправіо. 2) Са одвольнымъ збацыванѣмъ губи се склоность и воля на званія, а тиме се закашнява реализиранъ цѣли државне. — Али ни чиновникъ ни поглаваръ немогу одвольно чина се свога отказати, еръ оваѣ се мора народу као светиня появити. Съ друге стране нема принуде, да се несмеду отказати чина свога, еръ тиме јоште не вређаю право.

§. 27.

Два су момента къ быћу државномъ необходима, сирѣчь равноправность (Gleichheit) и слобода (Freiheit). Равноправни су сви грађани, еръ сви имаю у истомъ степену право на окрилъ и заштиту права свои и круга слободѣ свое одъ стране државе. Дакле држава дужна е своју грађана слободу споляшню и права бранити и заштиштавати слѣдователно и средства повреду права предупређавајућа, употреблявати. Последнѣ чини Полиціомъ

брани, заштиштава, повређена права воспоставля Судиштемъ, брине се о напредованю особности Икономіомъ и Просветомъ (културомъ), дружество тражи изравнявати Финанціомъ (т. е. таквымъ порціама, да свакій по иманю своје држави плаћа) и пр. ови чиновни и средства предметъ су метаполитике, која е часть употреблѣне Дикеологіе.

Схоліонъ 1. Право на заштиту забранюе да свой собственъ судія сме быти грађанинъ државный. Ёръ правне распре несмеду се одъ парничара сами зато расправити, што бы онда слабиі ячемъ свагда подлего, дакле небы се право одржати могло. Само у ономъ случаю грађанинъ самъ себе бранити и заштиштавати сме, у комъ одъ државе неможе заштиту и одбрану добити (das Recht der nothgedrungenen Selbsthilfe).

Схоліонъ 2. Привилегіе, преимућства, нису равноправности противна, еръ су старія или већа права. Тако н. пр. имамъ старіе право т. е. преимућно на мою крайцару, кою ми други несме отети. Привилегіе онда су само незаконне, кадъ су 1) Дишпензаціе одъ закона. Дишпензаціе несме ни суверенъ дати, еръ и онъ е као грађанинъ подъ закономъ. Дишпензаціа повреда е обште волъ, ако ова ню у извѣстнымъ отношеньма ніе установила. 2) Кадъ нису подложне врховной власти у држави. У томъ случаю државу у држави осниваю и единство а тиме и быће грађана подкопаваю. 3) Кадъ ихъ небы могли сви стећи, кои способности къ томе имаю н. пр. племићство као каста незаконъ е привилегіумъ.

§. 28.

Врховна власть у држави дужна е : 1) Надзиравати (право врховногъ надзирателства). 2) Законе давати (право законодавства). 3) Принудити преступнике закона (право казненя, судейско право). 4) Данымъ законима снагу, крѣпость, животъ дати (право извршаваня врховне власти). Дужности ове зову се регаліа или права регална (властелинска).

Схоліонъ. Право врховногъ надзирателства погрѣшно се извршава тайномъ полиціомъ, која човека искушава и найгну-

снiя средства употреблява, да тайне дозна; честь, поштенѣ другихъ у сумню доводи и тyme противъ осигураня права ради. Право надзираваня забранюе тайна дружба. Ова су држава у држави. — Право законодаваня иде на то, да обшту волю као законъ постави и право по себи одъ околности обезбѣди. Право имаюћи законе давати има и право нѣи укинути кадъ су за околности нецѣлиходни, и законъ кои одъ Суверена нѣе потврѣень, (нема Санкціе) неможе као законъ важити. Будући да властелинѣ неможе све потребе народа знати, то е нужно, да при законодаваню представнике народнѣ има, кои ће му и дѣломъ и саветомъ у помоћи быти, да небы како или излишни или нецѣлиходни или быћу државе опасни закони, или най-после закони противъ равноправности на светъ изашли. У монархичнымъ државама саборъ државный (der Reichsrath) место представника народнѣи заступа, — Право казненя садржава и право смртне казни. Смртѣу казнити, некѣй правдослови као неумно одбацую, ерѣ казнѣ смртна не одустрашава и не поболшава довольно, а увреѣеномъ нѣе накнада дата. Али нѣедна казнѣ довольно не одустрашава и поболшава и цѣль казни най-ближа нѣе накнаду дати, већъ светиню права представити. Смртна пакъ казнѣ само се надъ онымъ изрећи може, кои животъ другогъ опада, ерѣ тай и животъ државе опада и по праву дозволене одбране има погинути, далѣ издаица. Издаицу на вѣчны затворъ осудити и грознѣе е и опасно. Смртна казнѣ да е колико единственѣи, да небы саболезнованѣ према кривцу а тиме гнушенѣ према повреѣеномъ праву произвела; треба да е явна, да небы видѣ убѣйства на себи носила и да бы цѣль казни, представити светиню права, достићи се могла. Но пре него што се казнѣ смртна изрекне, валя да кривацѣ самъ свой преступакъ призна и то своевольно и слободно, ерѣ 1) Изъ околности неможесе преступакъ дознати н. пр. дотрчавшегъ одъ лопова убѣеномъ у помоћъ, наѣу кодъ лешине са крвавымъ ножемъ. 2) Ако гдикой и неће да призна свой преступакъ, пакъ тако млоги невалялацѣ сретно одъ казни утекне, треба знати да е болѣ, да се гдикой виный спасе, нежели да невиный страда, ерѣ казни цѣли самъ бы судѣи онда противно радѣ, у првомъ пакъ случаю неможе цѣль казни да постигне. Право смртне казни неваля извршавати 1) Надъ досадъ поштенымъ людима, о коима има надежде, да ће се поболшати. 2) Кадъ е зарадѣ

смертне казни кривацъ законъ преступію. 3) Кадъ криминални криваца н. пр. после побуне какве, толико има, да бы држава погубляванѣмъ млоге чланове изгубила и ослабила. У тымъ случаєвима правда бы се као гнусна и грозна появила. — Изъ овога ясно, да онай кои има право казни има и право омилоствєня т. є. ублажаваня, не пакъ увеличаваня казни. Право омилоствєня несме дакле казнь сасвимъ одпустити, веѣъ само є умалити сме, иначе є неправда.

§. 29.

Као што има врховна власть права регална у држави, тако и ванъ државе т. є. у отношеню државе къ држави другой. Та су права : право надзираваня, право законодаваня и право извршаваня.

Схоліонъ. Врховна власть има да надзирава спољашня отношеня државе къ држави, ова има да осигура пристанкомъ, и ако друга држава неѣе по пристанку заключеномъ да се влада, сме є принудити, т. є. ратомъ посѣтити (*jus belli et pacis*). Будући да є рата цѣль миръ, то се изъ права ратомъ принудити и право миръ заключити, што чрезъ посланике или пуномоћнике обычно бива, изводи. — Дакле кадъ є држава у опасности, сме влада врховна войску дићи и свакій є грађанинъ дужанъ за быѣе државе, еръ за быѣе права борисе, воевати. Но будући да се сви грађани немогу у войску послати, еръ сви зато и нису кадри и држава бы изнемогла : то врховна власть дужна є о сталной се войски побринути. Али стална войска да нїе преко потребе велика, еръ и много стає трошка и много ихъ руку одвлаче радиности, а и слободу грађанску у опасность доводи. Будући да држава нека условія мора испунити да бы се одржати могла, а ова су условія нѣне потребе; будући се потребе државне безъ трошка немогу намирити : то власть врховна има данакъ одъ чланова државны дизати, има неке части области (домени) и производа државны (монополи државны) искључително за цѣль државе употребити, дакле свагда готово сокровиште државно (*thesaurus publicus, Staatsschatz*) у преправности држати. Начинъ къ тому найудеснии има да покаже Дикеологіє употреблєне часть асцетична подъ подглавлємъ : Финанціє.

§. 30.

Као што праву несмемо противстати, несмемо га повредити, као што е едино и одъ волѣ наше исконо не зависи : тако е и врховна на реализиранѣ права тежећа власть (и онај кои ню извршуе) неповредима, независна и едина. Будући физична особа власть врховну имаюћа, може, ерѣ е човекѣ ограниченѣ, страстима и аффектыма подложанѣ, врховну власть или нецѣлиходно или праву противно употребити : то се мора међ' нѣомѣ и народомѣ пристанакѣ мыслити, кои начинѣ и образѣ опредѣлява, по комѣ се власть врховна сме и мора употреблявати. Пристанакѣ овај може бити и немѣ и зовесе уставѣ (die Verfassung). На уставу оснивасе дакле форма владе. Уставѣ е законѣ, ерѣ е обшта воля, дакле кои противѣ устава ради, ради противѣ обште волѣ и тиме суверенитетѣ врећа, пакѣ е у томѣ погледу заклетѣ издаица (Hochverräther).

Примѣтба. Државе дакле безѣ устава нема, быо овај какавѣ му драго. Сви закони основани су по духу нѣномѣ на уставу, онѣ е дакле законѣ основный (Staatsgrundgesetz). У тешнѣмѣ смыслу обычно ону државу називаю уставномѣ, коя има написанный уставѣ. По различію устава, форма владе или е Монократична или Поликратична. Онде еданѣ овде више ихѣ особа врховну власть имаю. Монократіа како тако и Поликратіа или е аутократична или синкратична н. пр. Демократіа у којой и благородницы и пукѣ влада, синкратична е, тако и монархіа у којой имаю представици народный рѣшителный гласѣ као и монарха. Кадѣ се уставѣ поколеба, онда и свака форма владе престае и држава е у опасномѣ и ужасномѣ станю Анархіе (т. е. безвладства), у комѣ свакій оће да е господарѣ а нико нѣе подайникѣ. Монархіа е, у којой една физична особа има найвышу власть, Аристократіа у којой нравна т. е. дружество (н. пр. богатырцы: тимократіа) или благородницы или породица каква (Охлократіа

или Олигархія), Демократія (ако пукъ влада зовесе Де-магогократія или Охлократія). Коя е одъ овы форма владаня найболя, о томъ нема Дикеологіа чиста, веѣтъ употреблѣна у политики беседити.

Схоліонъ 1. Будући е држава на пристанку основана (§. 25.): то се и само пристанкомъ разрѣшити сме. Пристанакъ државный мора се као и свакій другій пристанакъ мыслити као слободанъ и одъ волѣ пристаника проистекшій. Пристанакъ се разрѣшуе само онда, кадъ пристаницы с' обе стране оѣеду, дакле и државе пристанакъ онда се само разрѣшенъ мыслити може, кадъ то оѣею сви граѣани у скупу. Изъ тога е ясно, да држава оногъ може принудити, кои на разрѣшеню нѣномъ ради. Онаи кои се изъ нѣ сели, ради са свое стране на нѣномъ разрѣшеню и своевольно изступа изъ свезе државе у коіой остати дужанъ е пристанкомъ сединеня и покорности. Дакле нико несме изъ државе изселитисе, нема дакле права изселеня (*das Auswanderungsrecht*). Право изселеня основано е на другимъ точкама, сирѣчь на точкама особногъ быѣа и особногъ развѣтка. Кадъ бы сирѣчь кои чланъ државе повреѣенъ се нашао у особномъ быѣу и развѣтку свомъ, онда може државу оставити. Брѣ 1) Држава е само на то скопчана да право обезбѣди, дакле да цѣль права одржанъ и развѣанъ особности реализира. 2) Човекъ само сврху оддаемы права може пристанке заключити уступне; неуступна права непрелазе никаквимъ пристанкомъ. Предпоставля се дакле, да е свакій чланъ државе на пристанакъ државны само условно пристао т. е. подъ условіемъ обезбѣѣеня права нѣговы и подъ условіемъ развѣтка особногъ. Ако бы му се дакле свидило, да ѣе у држави другой и быѣе му особно и развѣанъ особно болъ напредовати, то сме безъ далъ изъ државе свое досадашнѣ изселитисе, свакій дакле има право изселяваня. Безъ права изселяваня, были бы чланови државе робови, ствари државе, отроцы. — Будући држави принадлежи врховно право иманя надъ областѣу нѣномъ: то држава има право задржати недвижна добра изселяваюѣегъ се.

Схоліонъ 2. На вољи држави стои, закономъ установити, да за досадашню заштиту изселивши се нешто одъ свога движногъ иманя остави (*Abschossrecht, gabella emigrationis*), али дужна е недвижно иманъ задржати му. Странымъ држа-

вама право пристои изселившемъ се населенъ дозволити или не. Може у томъ погледу условія правно можна прописати населѣнику. Право населеня зову парекіомъ. Населѣникъ не може искати да одма буде подайникъ активный; сматра се као новорођеный, кои за уставъ државе му нове, мора текъ дозрети. Треба времена да се Духомъ нѣнымъ напуни.

Право државно споляшиѣ (право народа, (das Völkerrecht).

§. 31.

Будући е нація особа правна : то право има особне субстанціе т. е. да свою особность отлучи и съ другимъ націама или у истой или у собственой држави своіой, равноправно живи. Супрематіа дакле (т. е. влада) едногъ народа надъ другимъ ако ніе или немымъ или изрычнымъ пристанкомъ утврђена, већъ се на праву ячегъ оснива, ніе правно-дозвољна.

Схоліонъ. Нація потому сме и дужна е уставъ имати, кои ће у нѣномъ духу устроенъ, политичный нѣнъ т. е. правно-особный животъ развіяти. Сме се свои обычая, свое вѣре, свогъ языка држати. Ако бы се у суседной націи опасне буне породиле, онда друге націе могу собствене сигурности ради, націу немирну уталожити, али нити е себи подчинити смеду, нити іой уставъ прописати. Нація коя државу износи, сме область на коіой живи, као свою сматрати и н. пр. градовима осигурати ню.

Примѣтба. Право е особно иманѣ увеличати, ерѣ распро-странява кругъ особне слободе увеличано иманѣ. Ако бы дакле коя земля безъ гесе была, свака држава имала бы на ню право првогъ заузетка (jus primæ occupationis). Дакле држава сме колонизирати (насељавати) землѣ безъ гесе, изузимаюћи да су границе (неутралный територіумъ) или обште немешовито иманѣ.

§. 32.

Кадъ еданъ народъ одъ другогъ неправедно нападнуть бива, онда е нападатель посредствомъ нападнутогъ,

особность и трефегъ напао. У томъ случаю немый пристанакъ иште, да другій народи неправедно нападнотомъ, у помоѣ притекну. Овай пристанакъ явно изреченъ, зовесе саюзъ на узаймну одбрану (Schutz- und Trutzbündniss). Саюзъ на нападанъ (foedus offensivum) правно е забранѣнъ, ерѣ политичну смртъ другіи народа намѣрава, дакле уништенѣ правно-особне ихъ субстанціе.

Схоліонъ 1. Народи обычно посредствомъ посланика саюзе скопчаваю. Ови представляю народе свое, мораю се дакле тако исто као неповредиме особе сматрати са читавимъ персоналомъ и иманѣмъ нѣинымъ, као и народи. Посланикъ е условлѣнъ пуномоћникъ, ерѣ може или изъ недовольногъ увиѣненя, или изъ заблуѣненя, или изъ себичны подвига, пристанакъ или саюзъ заключити, кои бы нѣговомъ народу противанъ или несходанъ или не сасвимъ по воли быо. У томъ погледу сваки одъ посланика заключени пристанакъ, мора се одъ врховне власти у држави ратифицирати т. е. на ново претрести и подписати. Безъ подписа или другогъ каквогъ знака одъ стране врховне власти, да е на пристанакъ пристала, неможе одъ посланика заключеный пристанакъ као правно важећій сматрати се.

Схоліонъ 2. Кои бы особна или стварна права народа повредіо, тога бы овай смео принудити. На томъ се оснива право рата (jus belli). Само е дакле ратъ одбране (Vertheidigungskrieg) праведанъ, ратъ нападателный нѣ праванъ. Ратъ одбране може бити по форми своіой и нападателанъ, кадъ то осторожность иште. Такавъ ратъ зовесе ратъ предупредителный (bellum præventionis, Zuvorkommungskrieg). Праванъ е по тому, што кадъ смемо друге принудити, смемо и предварити да право не повреде.

Схоліонъ 3. Свагда е болъ, ерѣ се ратомъ рѣшеніе правно више случаю, вештини или снаги оставля, прво и прво на путу уговараня (дипломатичный путь), измиріе покушавати, пакъ ако то неуспѣ, онда текъ изъ нужде къ рату притећи. Ако бы неприятель грозно ратовао, имали бы и мы право грознымъ истымъ а и яче грознымъ начиномъ са нѣиме поступати (репрессалие рата), како бы га на човечно ратованъ обрлатили.

Човечность иште а и само правно отношенѣ (решпектиранѣ особногѣ достоянства) 1) да се ратъ объяви, ванъ ако е већъ фактично объявлѣнъ. 2) Да се само противъ оружане силе ратуе, не дакле противъ неоружани, не спалъивати села и вароши, опустошавати землѣ непріятели, безъ нужде. Уваженый обезоружаный непріатель онда се само убити сме, кадъ е на речь одпуштенъ, да неће више противъ насъ оружія се латити и онъ оружанъ по другій путъ на насъ нападне. То управо предъ очима имати валя, да е цѣль рата обезбѣдитисе одъ непріятели т. е. поставити га у станѣ, у комъ намъ шкодити неможе. Ако то другіе ніе могуће ванъ уништенѣмъ нравне нѣгове особности, онда по праву *inculpatæ tutelæ* смемо и ратъ уништителный (*Vertilgungskrieg, bellum internecinum*) водити т. е. ратъ на ту цѣль, да државу нашегъ непріятели разрѣшимо. 3) Ратъ збогъ вере не нравственъ е ратъ, ерѣ вѣра ніе предметъ права већъ предметъ савести, дакле нико се принудити несме да вѣру нашу прійми. 4) Ратујући само се смеду државны добара осилити. Артистична и литерарна сокровишта тичусе културе приватны людій, дакле се као приватна добра сматрати мораю. 5) Неутраланъ народъ несме рату ни людомъ ни новцемъ участвовати, сме пакъ са ратујућимъ трговину водити, ерѣ ова доставля приватнымъ людима оно, што имъ е одъ потребе и са коима ратъ се не води. Неутральный народъ несме ни оружаногъ непріятели крозъ свою землю пропустити и право блокаде мора решпектирати, али само у погледу на пристаништа и рѣке, коя су иманѣ ратујући. У рату заключени пристанцы примирія (покой оружя, *Waffenstillstand*) важе као што свакій пристанакъ важи; безъ нѣи претворіо бы се свакій ратъ у ратъ уништителны (уништавајући).

Примѣтба 1. Измиріе ратомъ произведено, важи као пристанакъ, башъ и да е врло строго и тежко за побѣногъ, само ако ніе насилно и ако се не тиче права, коихъ се народъ побѣдени као особа нравна неможе отказати н. пр. да се подчини народу побѣдителю као подайникъ. У томъ случаю ніе ни побуна, ни сазаклеће, ни инсуррекция, кадъ се народъ даномъ приликомъ зарадъ ослобоженя свога, оружя лати.

Примѣтба 2. Побуне (револуціе) и одтудъ извирући грађански ратови, само су аналогонъ рата. По себи су пакъ не нравне и неправне, ерѣ 1) револуція е борба међу партияма у држави, дакле ніе обшта воля. 2) Др-

жаву у станъ анархіе доводи, дакле само право, кое има држава да обезбѣди у станъ несигурно и опасно поставля. 3) Побуне су и суседнымъ државама опасне, ерѣ тако зване малконтенте (незадовольнике) коихъ има и мора бити у свакој држави, ерѣ ніедна ніе савршена, што све, што е човекъ произвео и установіо савршено ніе и збогъ нѣгове ограничености савршено бити неможе, на подобне побуне подстрекую и драже. Могле бы се дакле побуне по свимъ државама у исто доба распротрти и тyme читаво човечество у опасность довести. — Побуне дакле уталожити и силомъ оружя, дужна е и врховна власть у држави, дужне су и суседне државе. — Побуна онда е само правна, кадѣ е савъ народъ оѣе, али онда е *jus inculpatæ tutelæ* и безъ граѣанскогъ рата, безъ крвногъ трага пожелано получуе н. пр. кадѣ е у Шведской Густавъ III. помоѣю войске и народа свога, благородство безъ крвопролитія са владе скинуо или у Французской Луї Филіппъ престолъ оставити моро.

Примѣтба 3. Ратъ е свакояко избѣгаемъ, ерѣ ніе само физично веѣъ и нравно зло, што нередко неправеданъ исходъ има т. е. што нередко побѣдитель неимаюѣи правду на своіой страни тріумфира. Као некій е Дуелль о комъ су народи немо пристали, да онъ рѣши правно отношенъ и случай кои бы едной или другой парничкой страни превагу дао. Рата е цѣль миръ. Кадѣ бы се дакле едномъ вѣчный миръ меѣ людима сместіо, ови небы никадѣ нужде имали ратовати. Но вѣчный миръ цѣль е или мета тако удалъна, да свакояко за люде и народе остае идеаль непостижимъ. Само савршена нравность, коя кодъ люди нема места, могла бы овай идеаль реализирати. Дакле е идеаль, комъ се само на нравномъ али никако на правномъ путу приближавати можемо. Средства досадѣ предлагана нису удесна, тако 1) Свеобшита монархія; ерѣ или се подъньомъ разумева, да еданъ владатель надѣ свимъ народима влада, или да свакъ народъ свогъ владателя има и сви да су усредоточени у едномъ врховномъ. У првомъ случаю небы безъ побуна прошло, ванъ ако бы се Богъ какавъ у виду людскомъ с' неба сишао на престолъ людій, кои бы кадаръ быо противоборне стихіе народа разны, у едноисту гибку массу растопити. У второмъ случаю ніе могуѣе предупредити, да подчинѣный оный владательы еданъ противъ другогъ не ревную. 2) Политично равновѣсіе т. е. свеза народа, да еданъ другогъ небы напасти мого, безъ да му с' друге стране напасть небы грозила. У томъ случаю многи бы се ра-

тови истина предупредили, али бы и држава која, с' честимъ посредствованѣмъ и таложенѣмъ претежни упливъ получила пакъ тие веѣ самосталность други држава у опасность довела. 3) Свеобшта свеза народа. У томъ случаю морали бы народи представнике свое у конгрессу некомъ имати, кои бы послѣдномъ Инштанціомъ правне ихъ распре рѣшавао. Но кадъ каква веѣа држава небы се пресуди конгресса подвргнути хтела, морала бы се ратомъ принудити. — Положимо да народъ еданъ толико има области колико и други: то опеть вѣчный миръ ніе могуѣъ, еръ ако бы една држава у култури превеѣ напредовала, она бы неку превагу имала и морали бы се други народи скупити, да неправедно ову натераю, да напредованѣ свое успори. Область морала бы и доста велика и плодоносна быти, да се народъ еданъ небы земаля другога зажелію. Сврху граничны линіа потребно бы было обште сагласіе. Оружане стоеѣе войске морале бы се укинути, еръ ове нередко самимъ незадовольствомъ своимъ кое осеѣаю у станю мира, у комъ за нѣи нема изгледа за воену славу и добитъ, рать проузрокую и пр. Све бы то залуду было, кадъ небы народи слободна начела трговине имали, маный Егоизамъ, кадъ небы заслуге и преимуѣства други народа припознати и нѣи збогъ различнога въроисповѣданія неврзити хтели.

§. 33.

Човечество уобште нравна е особа. Ове чланъ свакій е човекъ по природи своіой, дакле свакій граѣанинъ посебне државе граѣанинъ е и државе обште т. е. света и као такавъ има право обште-граѣанско (*jus cosmopolitanum*). Дакле нити га нѣгова држава сме принудити, да се са граѣанима други држава не дружи, нити ове да у область нѣину не ступа (право госта, *jus hospitalitatis universalis*).

Схоліонъ 1. Држава се безъ повреде нѣны чланова не може повредити, ови се пакъ повредити могу, безъ повреде државе, еръ повреда за ню, повреда е нѣного политичнога живота. Сигурность нѣна захтева убѣѣенѣ, да е странацъ поштень человекъ, еръ само у толико важи нѣгово право госта, у колико нема намере да страну државу повреди. Одъ странаца може

дакле држава искати явну сведочбу нѣиногъ поштена н. пр. пасошъ. Томъ приликомъ пакъ было бы за ню недостойно, свакогъ, кои такву сведочбу нема, сматрати као свога непріятеля. То е у варварскомъ добу было у комъ су свакогъ страногъ као непріятеля сматрали.

Схоліонъ 2. Право свеобште грађанско иште, да се море као иманѣ обште свію народа сматра, дакле да сви народи слободно по нѣму пловити и рыбу ловити могу (*jus liberæ navigationis et piscationis per mare*). Море пакъ, о кое граничи држава каква дотле се као иманѣ те државе сматрати може, докле држава съ нѣме са прибрежія владати е кадра н. пр. пушкетомъ или топометомъ. Но у томъ погледу опредѣлити мораю пристанцы позитивни право иманя. Рѣке, езера, кое су окружене државомъ, спадаю у нѣнъ териториумъ, иначе единство државе небы могуће было. Тако званый *Strandrecht* силомъ когъ, ствари и особе на прибрежіе избачене, држави припадаю чіе е прибрежіе, само се на ствари безъ гесе и то случаемъ (буромъ) избачене, може относити.

ЧАСТЬ II.

Дикеологіа употреблѣна.

§. 34.

Дикеологіа употреблѣна сматраюћи законитость дѣла човечески у околностима (§. 1.), има и средства да скаже, далѣ удесанъ начинъ и путь, коимъ се законитость дѣла одржати и поспѣшествовати найболѣ може. Дикеологіа дакле употреблѣна на две се части подразделити мора: на Дикеологіу разредну и Дикеологіу асцетичну. У последной мораю се дакле средства и начини поступаня сказати, коима ће држава найудеснѣе и найсходнѣе право одъ повреде обезбѣдити или повреду правну коликоможно предварити.

СЪЧЕНІЕ I.

Дикеологіа разредна.

§. 35.

Сва отноштєня дѣла людски, даю се на два главна редуцирати : на отношенѣ породично и отношенѣ црквєно. Ёрь човекъ дѣла или као чланъ какве породице или као чланъ какве цркве, быо онъ ма у каквомъ отношеню према држави и нѣнымъ грађанима, быо онъ правна или физична особность. Зато се Дикеологіа разредна на два подглавля расчленити мора; на Дикеологіу о праву породичномъ и Дикеологіу о праву црквєномъ дѣйствующу.

ГЛАВА I.

Право породично (Фамиліарно).

§. 36.

Нагонъ саитіа, ерь ніе на извѣстна времена ограниченъ, стои кодъ човека подъ умомъ, вольомъ, стои му у власти. Дакле саитіе безъ сагласія, неможе се као правно сматрати. Принуда къ саитію (*Nothzucht, stuprum violentum*), вређа дакле особно право, особомъ као са безумномъ стварію поступа. Принуду ову може особа у опасности налазећа се праведно и са жертвованѣмъ живота навалююћегъ, одбити, ерь брани особну свою субстанціу. У случаю дакле преке нужде, важи овде *jus inculpatæ tutelæ*.

Схоліонъ 1. Држава насилника оваквогъ неможе ипакъ смрћу казнити, ерь особу ніе уништіо.

Схоліонъ 2. Пристанакъ къ саитію, зове се и пристанакъ половный (*Gattungsvertrag, pactum conjugale*) пакъ онда само важи, кадъ е 1) свеза између индивидуа различногъ пола. 2) Кадъ ніе магновенъ, већ траюћъ (т. е. за живота

супругова). У томъ погледу зовесе и бракъ или саязъ супружнѣй (Ehe, matrimonium). Супрузи сачиняваю одну правну особу.

Схоліонъ 3. Магновеный пристакакъ къ саятію гаданъ е, еръ особу као стварь, као средство удовлетвореня похоти плотске, безъ икакве даль възвратне обвезателности, употреблява. *Factum turpe est ipso jure nullum*. Блудъ е дакле правно забранѣнъ.

Схоліонъ 4. Бракъ е само онда правственъ, кадъ е између две особе разногъ пола, важећъ на читавъ ихъ животъ заключенъ. Бракъ е дакле правственъ: Моногаміа. Полигаміа была ова Полиандріа (млогомужство) или Полигимніа (млогоженство), неможе се дакле као правна сматрати, еръ особность туђу као средство удовлетворавајуће употреблява, и безъ любви е и почитанія, што обоегъ ту нема, гди една особа више ихъ супруга има.

Схоліонъ 5. Млогоженство и слаби моћъ расплођаваня, чиме човечество у опасность доводи; вуче и друге неправде за собомъ, као ушкопленъ особа, кои су чувари жена; воспиту пренебрегава; лишено е благородни радости и заиста пріятельске свезе. Искуство учи, да народъ, кодъ когъ Полигаміа влада, дивльїй е и раскваренъ народъ, когъ е напредованъ у култури и препречено и успорено, а нередко и нема места. Н. пр. кодъ Турака. — Обштность жена (*Communio uxorum*) такођеръ е Полигиніа. Платонъ е поетично брани; вели, да бы еданъ у другомъ сродника свога опажао, но вѣроятнїе е, да бы еданъ другогъ као саперника свога сматрао и да бы се пореметіо нагонъ къ расплођаваню тако, да бы нужно у скотско беснило изступити моро.

Спреге брачне између најближи сродника ако и нису неправне, али су ненравне (срав. кнъ. VII. §. 57. схол. 2.) премда нїе отрећи, да е човеческїй родъ усугубльномъ поновомъ брачне свезе између најближи сродника постати и умложити се моро; премда нередко случаеви н. пр. помори ишту, да бы се умложіо опетъ човеческїй родъ, бракъ између најближи сродника. Но у томъ случаю сама природа допушта такавъ бракъ, еръ као што умъ иште наблюдаванъ правногъ и нравногъ закона, тако оће и да се одржи човеческїй родъ, безъ

когъ нити бы законъ правный существовати, нити бы се на-
блюдавати мого.

§. 37.

Цѣль брака найближа есте : раѣати и воспитати
децу — удалѣнія поспѣшествовати узаймно благостанѣ
и особность правну (моралнымъ усавршаванѣмъ) развѣяти.
Єднака су права и єднаке дужности супругова.

Схоліонъ. Дете наго и безмоѣно на светъ долази, по-
требує дакле неге и упутства, къ чему є траюѣи саюзъ меѣ
супрузима нужданъ. Безъ воспите исто є тако родъ човечес-
кій у опасности, да ће се изгубити, као што блудомъ, неуред-
нымъ и неумеренымъ уживанѣмъ охоте половне. — Узаймна
помоѣ нїє нигди тако искрена као у браку, гди супрузи имаю
истый интересъ. С' пороѣаемъ младенца узаймна наклоность и
почитанїє расте. И само быѣе државе на браку є основано, у
браку прве су клице правне особности, онъ є насипъ противъ
неуредногъ изступаня и беснила нагона къ саитію.

Порризма. Изъ цѣли брака извиру дужности брачне :
1) Саитіє. Безъ овогъ бракъ є видимъ (Scheinehe). 2) Узаймна
помоѣ. 3) Любовь и почитанїє. 4) Воспита деце. Разрѣшава
се бракъ 1) смртыу. 2) Неспособностыу къ саитію. 3) Брако-
преступленѣмъ (adulterium, Ehebruch). 4) Одказиванѣмъ саитія.
5) Зловольнымъ оставлянѣмъ (böslische Verlassung, malitiosa de-
sertio) 6) Поступанѣмъ смртоноснымъ (lebensgefährliche Behand-
lung, insidia vitæ structa). 7) Обезчестѣенѣмъ собственымъ (Selbst-
entehrung).

Схоліонъ 1. На саитіє несме се ни у браку принудити,
еръ є само поклонъ любви. Ако бы се бракъ прекинуо, што
една одъ особа или неѣе или неможе саитіє држати : то на-
кнаду неможе друга особа искати, еръ прекинуѣе брака веѣъ
є довольна накнада.

Родители кои децу у бракъ принуѣаваю, вреѣаю особно
право свое деце. Ова мораю кадъ су дозрела слободно, изъ соб-
ственогъ подвига супружногъ друга себи бирати и стои имъ
у правомъ обзиру на вољи, слушати на саветъ свои родителя
или не.

Бракъ се мора публично, подъ некимъ формалитетима скончати, ерѣ саитіе несме быти тайно, што бы се тyme неуредности и изступаня нагона произвела. Ако е бракъ тайный, дужность е, да отаць и супругу и небрачно дете свое законо накнади т. е. да ихъ публично као брачнике свое обзнани.

Да децу воспитаю, на то може и мора држава силомъ брачногъ пристапка, супрузе принудити. У колико родители дужни су децу свою воспитати, у толико имъ надъ овомъ приличи власть родительска (*älterliche Gewalt*). Ова е наравно поделѣна међ' отцемъ и матеромъ, ванъ ако е спорна каква точка ту, онда мужъ као одъ саме природе преимућнии, рѣшителный има гласъ. Родители имаю само стварно-особно право на децу свою и ова су само зато подъ властѣу родительскомъ, што іоште права своя нити знаду нити су извршавати кадра. Деца су дакле до зрелости нѣине (*Mündigkeit*) подъ властѣу родителя. Кадъ време ове наступа неможесе а ргіогі опредѣлити (то мораю закони позитивни одвољно установити). Неки веле, да е онда дозрелость ту, кадъ е дете разплођавати кадра. Али башъ и пуберозанъ младићъ, може быти духомъ незрео. Мора се дакле овде зрелость физична одъ нравне добро разликовати, ова се пакъ безъ оне недае мыслити. Будале, луде премда су оплодити кадри, ипакъ су незрели нравно т. е. нити своя права знаду нити су ихъ кадри извршавати. Будући е дете особа, у колико наличіе човека на себи носи, у колико се дакле предпоставля да ума има : то власть родительска слѣдећа ограничена трпи : 1) мати несме противъ цѣли брака, дете свое изъ утробе истерати. Дужна е потому и Ембрио сматрати као будућегъ човека, ако башъ и ніе извѣстно оћелъ се врло рано родити дакле іоштъ као вегетація или мртавъ. У случаю да бы мати при рађаню у опасность живота дошла, може по праву *inculpatæ tutelæ* искати, да се дете нѣно убіе, (н. пр. на парчета исече и парче по парче изъ утробе вади), како бы сама животъ свой спасла, 2) Родители немаю права надъ животомъ и смртѣу нѣове деце; то бы было право ячегъ. Зато родители несмеду децу изметати (*aussetzen*), несмеду у незаконномъ браку, или ванбрачнымъ саитіемъ рођену зарадъ лажногъ стида убити и пр. Кадъ бы у нужду дошли, да дете имъ на рану служи или да се само жертвомъ дечіегъ живота спасти могу : онда по праву *inculpatæ tutelæ* могу са жертвованѣмъ

живота дечиѣгъ спасти се. 3) Дете се несме ушкопити, несме продати, нити поклонити, ерь є особа а нїе стварь ни еспанъ. 4) Дете се сме на дѣятелность принудити, ерь с' овомъ брже се и веѣма развіа. Методъ у томъ погледу на вољи є родителъима, само ако до дозреваня доводи. Тога ради држава има пазити на методе воспита премда не препречавати методе. Ако бы се дете за државны чинъ преправляло, онда држава може и мора искати, да се по одъ нѣ установлѣномъ методу воспитава и да степене оне проѣе (н. пр. извѣстный брой школа), кои законо за чинъ оспособаваю. Исто тако према приватны воспитателны заведенія несме быти држава равнодушна, особито ако имаю характеръ публичный. У томъ случаю дужни су се по организму одъ државе прописаномъ устроити иначе правно у држави не постое. 5) Казнити децу, ерь ума и слободѣ своѣ нису моѣна, несмемо. Казнь дакле на децама извршена нїе правна веѣтъ є дисциплинарна т. е. поштраваюѣа. 6) Слаба, геѣава, наружна (наказна) деца, несмеду се убити или изметути, ерь су у колико имаю наличіе човека, особе правне. 7) Дете као особа има право иманя. Ако бы дакле одкуда поклона добыло, родители съ овима као са иманѣмъ детета, на ползу и хасну последнѣгъ, дужни су поступати. 8) Да въ прочемъ родители имаю єднака права надъ дететомъ, видисе изъ тога, што, премда є жена слабїа, право бы се ячегъ уступило, кадъ бы мужъ збогъ више ихъ сила му, веѣа и виша права имао. Нередко є жена мужественїа. Кадъ бы се неєднака права у браку дозволила, морала бы се и Полигамїа, была ова Полиандрїа или Полигимнїа, дозволити.

Схолїонъ 2. Неспособность къ саитїю послѣдуюѣа, не разрѣшава бракъ, иначе бы се бракъ, кадъ супрузи остаре, свагда разрѣшити моро. Бракопреступленїе нарушава бракъ, што су удови расплодители общте иманѣ бракосочетани, дакле свако злоупотребленѣ овы н. пр. онанїомъ, педерастїомъ, бракъ разрѣшава, ванъ ако бы и поредъ нѣга или и после бракопреступленїа, невиный супругъ наново светковао саитїе, чиме бы брачный пристакакъ поновїо. — Одказиванѣ саитїа н. пр. зарадъ болести, умерености нїе траюѣе или нїе повинно, дакле бракъ не разрѣшава. — Зловольно а не случайно оставлянѣ супруга, нарушава бракъ, ерь реализиранѣ брачне цѣли пре-

кида. — Поступанъ смртоносно може быти и тайно, свагда пакъ правно предпоставля с' єдне стране страдателность не-своевольну.

§. 38.

Фамиліа се изъ три отношеня састои : супружескогъ, родителскогъ, изъ господарство-службеногъ. Што се последнѣгъ тиче, супрузи као врховницы дома, само у толико имаю права надъ служительима у колико се ови изрычнымъ или немымъ пристанкомъ обвезали. Немаю дакле право на служителъ као на себре (Leibeigene) отроке или робове (Sklaven). Служетельи 1) немогу се обвезати на послове кое или силе нѣине превазилазе или животъ и здравлѣ нѣино у очевидну опасность доводе. 2) Ако се на извѣстне послове обвезали, нису дужни друге послове извршавати. 3) Немогу се обвезати на ненравна нити на уступанъ права ихъ особны неодаемы. 4) Правичность мора быти основъ господарствено-службеногъ пристаика, дакле човечность. Ово хоѣе и интересъ господара, противъ когъ ѣе служитель неправично или нечовечно обвезанъ свагда ратовати и онда доста бы ихъ было повреда правны.

Примѣтба. Домъ є светиня, у кою нико безъ дозволеня врховника домовны несме ступити, ако не жели насилно права домашня повредити. Єданъ домъ къ другомъ стои као єдна држава къ другой, свакій є пакъ подъ надзиранѣмъ државе, кое, да небы се неправде догодиле, кое да небы изъ нѣга опасность за државу изродиласе.

ГЛАВА II.

Право црквено (Kirchenrecht).

§. 39.

Црква (die Kirche, ecclesia) єсте дружество людій, кои се сложили, да по некомъ начину, явно Бога по-

штую. Ипакъ црква ніе на пристанку основана, веѣъ на морално-религіознымъ осеѣаньма. Цѣль е цркве, да на земљи нравно царство Божіе оствари. Споляшня права и дужности чланова црквены, т. е. людій кои имаю иста религіозна осеѣаня и желе ихъ изразити истымъ начиномъ, основана су на пристанку и као таква стое подъ заштитомъ и позоромъ државе.

Схоліонъ. Да е црква и сваки нѣнъ чланъ на реализиранъ царства Божіегъ на земљи позванъ, валя се сеѣати у извѣстнымъ данима преимуѣно. То су праздницы. Необходни су: 1) Да човека опомене, да времени овай животъ ніе цѣль нѣговогъ быѣа крайня. 2) Да за нове послове чрезъ физични и душевни миръ, нове сабере силе *). 3) Да ужива плодове посла свога. 4) Да се скупе люди да религіозна своя чувства узаймно подгреваю и узвесе и да ихъ како одъ изступаня и погрѣшногъ правца одведу. 5) Да се сете живо свога достоинства и вишегъ опредѣленя; да су надчулна света чланови, да е овай животъ путъ къ вышемъ, да су круна естества и твары временый.

§. 40.

Да црква ніе на пристанку основана видисе изъ слѣдеѣегъ: 1) Свакій човекъ има ума, дакле свакій има и моѣи и права къ слободномъ мышленю. Ово е право исконо, особно (срав. §. 10. схол. 2.) кога се човекъ башъ да и оѣе нити отказати може, нити отказати сме. Право е неуступно. Слѣдователно 2) сврху начина мышленя и осеѣаня, сврху миѣнія, неможемо ни съ кимъ пристанакъ заключити.

Примѣтба. Оно што црква веруе, зовесе догма, зато што ніе предметъ знаня, дакле се нити доказати нити монштрирати дае. Начинъ, по комъ црква Бога почитуе,

*) Сенека вели: *Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogarentur, tamquam necessarium laboribus interponentes temperamentum.*

зовесе Богослуженіе (литургія). Има ихъ чланова, кои участвую начину страдателно и то су лайцы, има ихъ кои участвую дѣйствователно и како о одржаню начина тако и о томъ се брину, да небы догмата се цркве преиначила. Ти су клирицы. Но може се и таква црква мыслити (н. пр. кодъ квекера) у којој међъ мирянима и свештеницыма нема разлике, већъ гди е свакій свештеникъ и мирянинъ а свакій мирянинъ и свештеникъ.

Схоліонъ. Строй цркве као дружства, обычно се изъ врло лако дознаваеми причина, по строю државе управля. Ако савъ клиръ у скупу с' црквомъ управля, хіерархія е аристократична; ако една часть клира хіерархія е олигархична; ако се една особа была нравна (н. пр. консисторіумъ, синодъ, саборъ) или физична (н. пр. папа, патриархъ) надъ свимъ члановима црквенима узвишена мысли, хіерархія е монархична, демократична пакъ, кадъ сви чланови цркве участвую управи са црквомъ. Изъ тога е ясно, да и форма црквена, тако е као и форма државна или монархична или поліархична, да она може бити као и ова или аутократична или синкратична. Тако н. пр. кодъ католика грчки (православна восточна црква) монархія е синкратична. Може се мыслити да е у поглавару државномъ и врховна хіератична и врховна мирска власть споена и то е држава црквена (Kirchenstaat) н. пр. папина. Или сматрасе у идеи Бога врховна мирска и духовна власть споена, представљна пакъ на земљи отлучно н. пр. кодъ древны Еврея Богъ е царъ и найвышій свештеникъ быо, нѣгову пакъ врховну мирску власть представљао е Мойсей, духовну Ааронъ. Држава онда има форму владе теократичну.

Религія христіанска монархичну иште цркву, язична сходна е за демократичне државе. Монотеистичне религіе најячій су стубъ за монархіе, политеистичне за Демократіе.

§. 41.

Кои се по начелу какве цркве не влада, тога може црква као досаданѣгъ члана свога изъ средине свое исклучити. Цркви дакле пристои право Екскомуникаціе.

Схоліонъ. Другій е вопросъ, дали е мудро, да црква екс-
комуницира? Мы држимо да ніе, кое зато, што екскомуника-
ціомъ сама себе слаби, кое, што се као интолерантна дакле
мрска появлюе. Менделссонъ къ тому вели: Einen Dissidenten
aus der Kirche ausschliessen, heist einem Kranken die Apotheke
verbiethen. Право екскомуникаціе ніе 1) право анатеме, еръ
анатему изрећи, само онай може, кои е самъ непогрѣшанъ, кои
е свезнаюћъ, кои е кадаръ са анатемомъ заиста вѣчну муку
споити. А то бы еданъ Богъ быо. Но и о Богу се неможе мы-
слити по начелу христіанскомъ, да ће анатему изрећи, еръ е
неограничено милостивъ, а као праведанъ, кои е човека слабо-
моћнымъ дакле грѣсима и заблуђеньма подложнымъ створіо,
неће никогъ да прокуне и на вѣчну муку збогъ времены по-
грѣшака или порока осудити. 2) Право екскомуникаціе може
нека условія н. пр. каянъ прописати, подъ коима оће црква
наново члана некадашнѣгъ у свое окрилъ да прійми.

Примѣтба. Будући да се нико неможе принудити да некій
извѣстный начинъ мышленя и осећаня наблюдава: зато
црква нема право, насилно друге у свой кругъ сте-
рати, нема право друге поругателнымъ именовъ:
Шизматика, Еретика, Одпадника и пр. зато називати,
што по нѣнымъ догмама неверую, нема право себе надъ
другимъ црквама узвышену прогласити. Цркве дакле
владаюће по праву природномъ нема, нити се сме кои
веромъ тако обвезати да бы ума се свога отказати моро,
да нешто противъ убѣђеня свога као истину заиста
држи. Свакій дакле човекъ има као особа умомъ обда-
рена у стварима религіознима, сврху кои само мнѣніе
а не извѣстно знанъ имати можемо, подпуно право вѣ-
роисповѣдателне или савестне слободе. Држава
по овому дужна е быти толерантна т. е. несме едну
цркву исклучително као владаюћу сматрати.

Схоліонъ. Толеранція е свакояко препоручителна: 1) Др-
жава мора права на пристанку основана заштиштавати, но то
небы чинила, кадъ бы едну цркву надъ другима узвисила. 2) Ніе
ни осторожна интолеранція религіозна, еръ туђи подайнике.
3) Ніе противно единству државе, више ихъ црквій трпити,
само ако су подъ надзиранѣмъ државе. Шта више, у колико
цркве у саперномъ отношеню стоє, све редомъ една противъ
друге, заштиту и окрилъ свое у држави гледе. 4) Ніе могуће
мнѣнія людій сврху надчулни предмета у едну сагласну це-

лостъ сполити; ово кадъ неможемо постићи на путу доказа, толико манъ постићи можемо силомъ. Свако насиліе у томъ погледу есте као што искусство учи, само намама на odporъ до крайности, кои быће државе у опасность доводи и очевидно подкопава.

§. 42.

Право савестне слободе заключава у себи, да чланъ цркве, може мнѣніе свое о цркви своіой, нѣнымъ обредима и догмама явно изрећи. Тога ради несме га држава осудити, а црква може га, ако му е мнѣніе противно нѣнымъ догмама екскомуницирати, ако бы се онъ сирѣчь изявио, да неће и неможе цркви се своіой покорити.

Схоліонъ. Противъ прозелитизма пакъ мора држава насилно поступати, еръ прозелитизамъ, коимъ се люди изъ едне цркве у другу домамлюю, опасна за државу движенія у народу производити може, прозелитизамъ лукаво, долозно, софистично поступа, незнанъ и слабоуміе вара и обмаглюе, а држава ніе дужна ненравна владаня подпоравати, нити ихъ сме заштиштавати, нити трпити и допустити, у колико, кадъ се подъ изветомъ ма коимъ н. пр. и религіе, подкопаю нравни темельи и државе животъ смртоносне ранне добія.

Примѣтба. У колико е црква дружество, стои и она подъ управомъ државе. Држава дакле 1) ніе дужна трпити цркве ненравне н. пр. адамите. 2) Цркве кое опасно за ню уче н. пр. квекере комунистичне. 3) Цркве, кое арогантно друге нападаю и нетрпе, пакъ саме себе као спасоносне сматраюћи, ратомъ, инквизиціомъ, аутодафеомъ и невернике гоне. 4) Цркве, кое заблуђеня разширую т. е. противъ очевидны истина уче и кладе намећу слободи мышленя. Овакве цркве препоне полагаю особномъ развійтку, кое е цѣль права. 5) Цркве тайне. Свака е дакле дужна држави унутрашній свой строй искрено и нелицемѣрно на видело ставити.

§. 43.

Дикеологіа неможе одобрити : 1) Државу црквену, еръ таква неможе по начелу быти толерантна, дакле по начелу врећа право савестне слободе. Ако бы се десило

да црква члана когъ свогъ гони, полезно є, да онъ има у држави заштиту наћи. Право дакле природно иште, да се врховна власть духовна одъ врховне власти мирске разлучи. 2) Цркву форме демократичне, еръ у той лако се фанатизамъ и ројство религіозно рађаю, две стихіе, кое у животу државномъ опасне болести производе и смртоносне ранне напредку човеческогъ рода задаю и управи су путъ къ интолеранціи религіозной. 3) Цркву монархично-аутократичну или полиархично-аутократичну еръ обе цркве нетрпе друга религіозна мнѣнія поредъ свои, дакле по начелу право особне савестне слободе вређаю. — Єдина дакле Синкратична Хиерархія еръ у начелу ніє интолерантна, одъ Дикеологіе може се одобрити.

Схоліонъ. Индепенденти уче, да свакій по савести своіой Бога поштує у себи и тайно. Индепенденти дакле не сачиняваю видиму, већъ невидиму цркву, коя є само дружество у идеи, не дружество реално, слѣдователно држави не подстои. — Црква въ прочемъ већій има задатакъ одъ државе, сирѣчь оће или баръ треба да оће, као што религіа христіанска заиста оће, да човекъ право чини, да права и своя и други людій решнектира изъ любви и почитанія закона нравногъ (а то ће казати : вољъ Божіе, Бога). Задатакъ овай неможесе принудомъ достићи, еръ никогъ на любовь и почитаніє неможемо принудити, натерати (видимо али не унутрашнѣ), већъ єдино поучаванѣмъ, наставлянѣмъ. Тога ради главна є дужность клира, гди га има, да поучава и наставля популарно, чулно, образно н. пр. као Христосъ, како бы и простый и не-якій умъ до увиђеня дошо, да валя добро добра ради чинити, правду правде ради наблюдавати. Кадъ бы црква задатакъ свой достигла, онда бы и држава а и сама црква излишна была. Но будући да се задатакъ тай докле човека као чулногъ сматрамо, никада неможе подпуно достићи; то се црква исто тако као и држава као вѣчно дружество сматрати мора. Свакій дакле онай, кои противъ быћа цркве уобште (а не посебны црквій, кое могу быти и заблуђена дружества) ревнує, дакле, кои оће и о томъ ради, да се религіа (вѣрозаконъ), благочестіє явно, укине,

мора се сматрати као одпорникъ противъ напредка нравногъ (дакле и правногъ) рода човеческогъ и држава има подпуно право, нѣга на респектиранѣ религіе и религіозны надлежности уобште принудити. Дакле 1) забранити свако шиканизиранѣ, задиркиванѣ цркве одъ стране друге цркве, ерѣ такавѣ начинѣ поступаня управо е религіозный иррелигіозитетѣ. 2) Пазити мора, да се небы ствари публичногъ религіозитета, ма коє цркве, подсмею изложили, чиме бы се само чувства религіозна другихъ црква вређала и неправедно озлобљавала; да се небы повредило и пр. 3) Да се цркве разне у области нѣной као нравне особе сматраю, да дакле особно достојанство нѣино спољашнѣ се не повреди (право особне чести). Црквена добра правно су иманѣ потому, коє нико несме отети нитѣ оштетити *). 4) Будући црква подѣ државомѣ стои као друштво видимо, то изузимаюћи *jus inculpatæ tutelæ*, у свакој правној надлежности или обиди мора се на државу, као на заштитника и судію свога обратити.

СЪЧЕНІЕ II.

Дикеологіа аскетична (аскетика дикеологична).

§. 44.

Дикеологіа аскетична има пре свега да назначи, како се обычно народи цивилизирати у обдржаваню права управляю; па онда како се треба владати у држави и ванѣ државе, да се право одржи, поспѣшествує и развіє. Морасе дакле на две части разделити: на право народа практично и на право политично.

ДЕО I.

Право народа практично.

§. 45.

Право народа практично обичайно е право. Оснива се на основоположеніама правде и осторожности, коя су

*) Ако држава у нужду дође, добра црквена сме употребити, ерѣ и црква е чланѣ државногъ тѣла, безѣ кога се као правно друштво неможе сматрати.

народи цивилизирати Европе а недавна и Америке, одъ последня три столѣтія починаюћи, наблюдавали. Ніе право позитивно, ерѣ не изрычесе у збирки закона, сврху кои бы се државе сагласиле быле.

Схоліонъ. Извори права народа практичногъ есу: 1) Међъ цивилизиранымъ државама заключени пристанцы. 2) Обычаи владаюћи, кои су неми и изрычни изворъ уедно. 3) Аналогія, коіомъ се за нове политичне догађае и отношеня узимаю основоположеня, коя су досадъ при подобнымъ догађаима наблюдавана.

А) Политичне форме садашньости.

§. 46.

У старини неимадоше понятія о равноправности држава. Текъ у второй половини среднѣгъ вѣка, упливомъ христіанске религіе, породиле се идея, да су државе една другой равноправне и да све у скупу едну и исту систему државну сачиняваю.

Схоліонъ. Народъ доста и душевно и физично снажанъ, ако барѣ еданъ миліонъ индивидуа брой сматрасе као дозрео за државны животъ. Сматрасе као дужность, да се народъ таквъ ако е подъ другимъ народомъ, спасе и ослободи, како бы самосталну државу образовао. У томъ погледу имасе позоръ на благостанъ рода човеческогъ, кое се недае мыслити безъ напредка, а обое не безъ благостаня и напредка политично зрели народа. Ови нити могу у благостаню быти, нити напредовати ако се подъ руководствомъ и владомъ други народа налазе, башъ да су ови и изображеніи. Ерѣ свакій народъ има неке посебности, у кое други народи немогу проникнути, нити ихъ достаточно и исправно пресуди знаду подвргнути. И сама наука, одъ кое управо напредакъ читавогъ рода човеческогъ зависи, остае двоумна, ако е само немачка, французска или енглеска. Незнамо, како бы ню други народи обдѣлявали, кадъ бы самостални у своме се духу и по свомъ начину развіяли и изображавали.

§. 47.

По понятію равноправности, државе траже одржати се у той моћи у којој су саде тако, да свакій покушай државе коє, да снажнія, већа буде или да са светомъ превлада и у системи држава диктатуру води, чрезъ узаймни се саюзъ на нападай и одбрану, између прочи држава (коалиціе), одбіе. Ово основоположеніе зову основоположеніемъ политичногъ равновѣсія. Н. пр. кадъ е Русія на Турску пре неколико година напала, Французска и Енглеска саюзъ скопчаше, да политично равновѣсіе одрже.

В) Основоположенія правде и осторожности у узаймномъ саобраћаю.

§. 48.

Свака држава сматра себе као органичну целость, коя се по посебнымъ своимъ законима, уставама и одправама, може подпунце развіяти и нико нбой у томъ развіяню несме сметати, была она велика или мала држава, постала она тихимъ начиномъ или пристанкомъ, или ослобоѣенѣмъ.

Схоліонъ 1. Може еданъ суверенъ надъ више ихъ држава владати, али онда ове мораю остати самосталне. Н. пр. Султанъ надъ Србіомъ и Влашкомъ.

Схоліонъ 2. Државе пазе на то, да небы држава слабія коя подъ покровителствомъ снажніе стои, свою самосталность изгубила. — Ђли држава постала, то ніе нужно да иште да е друге државе признаду. Увредба бы пакъ за отечествену државу была, кадъ ова ослобоѣенѣ свои населбина одъ власти свое небы признати хтела а проче бы државе ово признале.

Схоліонъ 3. Сматрасе држава као изумрша, кадъ се своевольно подчини, кадъ збогъ свое кривице подъ туђе государство падне н. пр. Маѣарска 1849. или кадъ бы се сама своевольно разрѣшила и пр.

Схоліонъ 4. Суверенъ у држави, кои суверенитетъ државе и споля представля има право Екстерриториалитета, кадъ се сирѣчь у време мирно у страной држави бави. Онда нѣгова свита стои подъ нѣговомъ судейскомъ властѣу, ослобоженъ е одъ плаћаня мостова, капія, путева и предмети, кое зарадъ потребе свое са собомъ носи, нису подложни армици. Друго е кадъ incognito путуе. Одказу или ступанъ на престолъ обычно суверенъ прочимъ државама явля, но то немора и не нужно. Иманъ нѣгово у странымъ државама правилно е подчинѣно нѣговомъ суверенитету.

§. 49.

Да бы се држава као самостална одржати могла, право има оружану силу свагда готову држати и культуру народа свога свакимъ можнымъ правнымъ средствомъ само не штетомъ други држава, поспѣшествовати. Развія се самосталность и умложенѣмъ иманя т. е. области. Ово бѣва или пристанкомъ или оккупаціомъ.

Схоліонъ 1. Оружал' се држава весма яко : то суседне државе смеду пытати, куда то смѣра и држава мора одговорити, иначе се дѣланъ нѣно као спѣшенъ за завоеванѣмъ сматра и саюзъ ће се скопчати узаймне одбране и нападая између прочи држава, зарадъ политичногъ равновѣсія. Овай саюзъ не важи, кадъ држава на путу мирномъ чрезъ растећу культуру свои грађана друге државе превазиђе и у системи држава претезный задобіе упливъ.

Схоліонъ 2. Право оккупаціе, само онда оснива право притяжаваня, кадъ 1) предметъ е оккупаціе безъ гесе н. пр. островъ необытаванъ или по комъ номади путую. 2) Кадъ е оккупациа могућа (физично). 3) Кадъ е заиста т. е. кадъ е почета земля обдѣляватисе и утврђавати. Грбъ забости не довольно, нити поклонъ безъ заузетка важи.

§. 50.

Све што у области државе лежи н. пр. рѣке, езера, горе, принадлежи овой. Ёли гора или рѣка граница и нема сврху нѣ пристанка, то немо сагласіе важи да е

промѣрна полутина граница. Мора дотле су иманѣ државе, докле се са обала с' топомъ могу премерити, ванѣ ако држава море какво заиста подѣ властѣу своіомъ има н. пр. Ядранске заливе Аустрія; Сунтъ, малый и великій Белтъ Данска.

Схоліонъ. Застараваня нема. Право иманя какве државе онда е само негди угасило се, кадѣ држава таква е дѣла учинила, да се изъ нѣи може за ямачно извести одказъ.

§. 51.

Свакой држави одѣ вољѣ стои странца пустити на свою областъ или не. Обычно се странацѣ пушта но мора емство сврху владаня свога одѣ свое владе имати. Страномъ дае се и право граѣанско, кадѣ се тyme држава одакле е странацѣ, не вреѣа н. пр. кадѣ бы Енглеска Кошуту граѣанско право дала, увредила бы Аустрію. Ванѣ владателя и дипломатичны особа, свакій странацѣ подложанѣ е законима оне државе, у коіой се наоди.

Схоліонъ. Свакій граѣанинѣ може се исселити у стране државе. Право исселяваня пакѣ држава може пресеѣи, кадѣ се чрезѣ исселбине нѣнѣ животѣ у опасность доводи или кадѣ страни емиссери на исселяванѣ наме. Исто тако подпуно сме свака држава забранити граѣанима своима, да странымѣ лутріяма, трговачкимѣ дружествама, коллектaма и пр. участвую, ерѣ слаби се унутрашній животѣ државе.

§. 52.

Єдна држава несме се у уставѣ друге мешати или се непозвана бацѣти као рѣшаваюћій судія меѣ распру водећимѣ сувереномѣ и нѣговимѣ народомѣ, ванѣ ако бы одтудѣ за ню саму опасность грозила или опасность за читаву систему држава. У томѣ случаю прво и прво мирнымѣ путемѣ ако е могуѣе валя посредствовати.

Схоліонъ. Самосталность и слѣдеѣа захтева: 1) политични кривцы, кадѣ пребегну у стране државе и овде оѣе да

су подайници, сматраю се као новорођени и држава не може захтевати да се издаду или по њњимъ законима одъ државе у кое су окрилъ пребегли, казне. 2) Благородство, војници у туђој служби, суду су подложни по отечественимъ своимъ законима. Тако се и пунолѣтностъ странца по њњовимъ отечественимъ законима пресуђуе. 3) Криминална преступленія странаца, казне се по законима оне државе, гди се налазе и гди су дѣло учинили. 4) Ако бы странаць у држави туђој противъ отечества свога радю : то ово може захтевати, да га страна држава у којој беззаконія своя чии, по њњимъ законима казни, кои се односе на заклето издайство. Ёрѣ у томъ случаю у особи отечествене државе увређена е и опасности изложена и држава у којој криваць дѣла. Несме пакъ отечествена држава кривца на страной области ухватити. Ёли на граници просто криминално дѣло учинѣно, то граничне државе имаю пресуду и то коя пре кривца ухвати (право превенціе). 5) Неможе една држава одъ друге захтевати да казни преступленія, коя нису на њњој области извршена. 6) Туђа држава не дужна признати пресуду надъ кривцемъ изречену, кадъ овај њњој прибегне. 7) Странцы мораю плаћати за добра своя на којима не живе, стварну порцію не особну, ванъ ако на добарма своима живе. Ёрѣ уживаю заштиту ове стране државе, у којој имаю притяжанія. 8) Свака држава може армицію опредѣлити увозну, извозну, провозну у смотреню свои граница. Исто тако сме нормирати отношеня трговачка странаца са собственимъ грађанима. 9) Стране новце пустити или не у земљу свою, свака држава по вољи сме, не пакъ подражавати или оштетити или лажно тискати. Изузима се случай нужде и одбране. 10) Тайне писама обѣлоданити, пошту у несигурностъ довести и пороблявати е воверены добара и драгоцѣностей, не ни у случаю нужде преке, ерѣ такве у томъ погледу нема, слободно. 11) У средњемъ вѣку быо е обычай, да кадъ бы странаць умро, њњова добра припала бы држави. И сада јоштѣ постои кодъ гдикои држава, да умршій страный одъ свое серміе едну часть мора оставити држави или да иселяваюћи се мора свомъ отечеству едну часть одъ свогъ иманя уступити (Heimfallsrecht, Nachsteuer, Abzugsgeld). Све то већ е досадъ по већини пристанцима и унутрашњимъ законима укинута, (Heimfallsrecht сасвимъ). 12) Непотребуєли населбина заштиту

своє матернѣ државѣ, сматрасе као самостална. 13) Свакој држави пристои, цркви у нѣој дати уставъ безъ да се сме у вѣроисповедателна ученія мешати. Исто тако сме нормирати отношеня разны црквѣи на нѣној области, кое ће быти явне, кое приватне. Далѣ држави одъ волѣ стои допустити слободу печатнѣ или цензуру увести, забранити или допустити да грађани нѣни стране титуле, пензіе примаю, уставъ дати и крой школама своима и пр.

§. 53.

Свака е држава исконо на то позвана да правду оствари у себи и ванъ себе. Дакле права и дужности држава према себе узаймно тако су равна, да нѣдна држава одъ друге више нема права а нѣдна къ другой манѣ има или више ихъ дужностей.

Схоліонъ 1. Ипакъ е обычаемъ постало неко право церемоніелско, по комъ државѣ по веѣини популаціе, манѣи или веѣи чинѣ при засѣданіяма и конгрессима заузимаю и однекудъ рѣшеня веѣи држава као закони важе и одъ манѣи се обычно признаю. Церемоніелъ при уговараню и дипломатичнымъ посалствама, далѣ церемоніелъ у самымъ дворовима, доводисе изъ среднѣгъ вѣка. Примлѣнъ е Карломъ великимъ, кои е церемоніелъ бизантискогъ двора подражавао а іоштѣ веѣма се у Европи угнѣздіо, кадѣ се Оттонъ II. са бизантискомъ принцемъ Теофаніомъ венчао. Карлъ V. увео е церемоніелъ крутий и неокретный шпанскій. Окретный е и лакшій францускій. Овай церемоніелъ подражаваю протестантски князеви. Одъ времена Фридриха великогъ, а іоштѣ више одъ времена француске револуціе, у нечемъ су државѣ цивилизиране одъ Церемоніела одустале, чиме е за много олакшано уговаранѣ и дипломатично посалство.

Схоліонъ 2. Зато башѣ што државѣ имаю истый задаткъ, што су особе нравне, што права имаю непогрѣшне одбране при прекој потреби, свакој мора на томъ лежати, да себе као вѣчно дружство сматраюѣи, у животу одржи. Ако бы дакле животь нѣнѣ у преку опасность ступіо, то сме повредити ако то нужда иште, права државѣ, коя ніе неправду никакву учинила н. пр. кадѣ саюзна држава одъ обштегъ неприятеля нападнута,

да се одржи, са овимъ миръ заключи. Одъ овогъ права различно е право конвеніенціе кое се одъ народа цивилизираны признае, али подпуно право ніе и у томъ лежи, да држава неће да испуни подпуне дужности према други држава, не зато што бы то захтевало политично нѣно обстанъ, већъ зарадъ прибитка неки и времены користій, кое се само на штету другихъ држава постићи могу. Ово право конвеніенціе сигурность явну држава у опасность доводи али е нередко преко право и тако рећи зло неизбѣгаемо кано и рать.

С) Пристанцы.

§. 54.

Пристанцы сматраю се онда само као правни, 1) кадъ су физично и морално можни. 2) Кадъ не вређаю подлина, неуступна права. 3) Кадъ су слободно, безъ преваре, прехитрени, лукавства, своевольно, безъ непобѣдогъ заблуђеня или незнаня, заключени. 4) Кадъ права трећи држава, кое не участвую пристанку не вређаю или не оштетуо. — Дотле су пакъ само приватни, докле ихъ нису сами суверени или нѣини пуномоћници заключили. У последнѣмъ случаю пристанакъ се мора одъ суверена наново ратифицирати.

Схоліонъ 1. Оно што посланикъ преко пуномоћія или ванъ пуномоћія обећава, зовесе спонзіа. Само онда постае пристанкомъ, кадъ ню одобри дотична влада. И уваженый владооць само спонзіу може дати, дакле и пристанакъ одъ нѣга у сужанству заключенъ, спонзіа е.

Схоліонъ 2. Одъ пристанка различна су: 1) уговори (трактати). Ови се могу прекинути. 2) Саюзи, ови постое докле е цѣль ту, кое ради скончани су. Могу бити и саюзи ратни и то нападаня или одбране, нису пакъ пристанцы ерь и одъ нѣи може се и сме се одступити кадъ то иште быће и полза државе.

§. 55.

Политични пристанцы оћею да се одржи быће државе унутрашнѣ и споляшнѣ, какво е сада. Зову се

Гарантіе (Gewährleistungen) кадъ смѣраю на одржанѣ или развіянѣ узаймногъ досадашнѣгъ дѣйствованя и уплива државе на државу,

Схоліонъ. Къ овымъ политичнымъ пристанцыма принадлеже: породични (н. пр. Бурбонски одъ 1761 меѣ Шпаніомъ, Неапольомъ, Пармомъ и Францускомъ); уступни; помоѣни (н. пр. Пруска доби у 7-мо годишнѣмъ рату одъ Британіе помоѣ), саюзни (коалиціе н. пр. велика коалиція противъ Наполеона), деобе (н. пр. деоба польске), престолоодступни (н. пр. Наполеонъ после битке ватерлойске отказа се престола), поддайничства (н. пр. Генуе 1805. коіомъ се Француской покорила была), гарантіе, признаваня (новопоставши држава или династіа) оффензивни и дефензивни саюзи, неутралитета и пристанцы мира.

§. 56.

Приватни пристанцы иду на то, да обште благостанѣ државе, чрезъ землѣдѣліе, рукодѣліе, трговину, художество и науку одрже и поспѣшествую. Тичу се посредствено политичногъ быѣа државе, коя е онда сретна и снажна, кадъ су іой граѣани сретни и снажни.

Схоліонъ. Къ овымъ пристанцыма брое се: поклони (н. пр. Матилде Тошканске, Пипина, држави папиной); трговине, замене и измене, залога (н. пр. 1807. осташе градови Пруски залога Наполеону, докле му Пруска ніе 140 мил. франка исплатила) займа пристанцы, далѣ пристанцы сврху права граница и пр. При заключаваню пристанака трговине важи начело: што е саобраѣай слободни и у смотреню увоза и у смотреню извоза, то е за граѣане и едне и друге државе, веѣа користь. (Дакле системе прохибитивне хрѣава имаю слѣдства).

§. 57.

Добро е честѣ поновити пристанака, особито 1) ако е како повреѣенъ. 2) Ако се тиче помоѣи. Снажи се пристанака и Гарантіомъ, залогомъ (н. пр. какве части области државне) емствомъ, заложеницыма (Geisseln, таоци).

Схоліонъ. Гарантія ніє ємство на накнаду. Заложеницы сада се обычно у време ратно и то, у особама државни грађана даю.

§. 58.

Посредствованѣмъ какве државе, нередко пристанакъ се међ' двома државама заключава. Посредствованѣ онда само важи кадъ є одъ обе стране примлѣно и признано. Посредственикъ дужанъ є штедити интересе и єдне и друге стране.

Схоліонъ. Могу и друге државе пристанку позване или непозване пристати (акцессіе). Ако л' бы се пакъ трећа држава заключила у пристанку, безъ да о томъ знаде, може поздніе протестирати.

§. 59.

Траю пристанцы 1) докле имъ є назначено време, ако међу тымъ нису поновлѣни. 2) Узаймнымъ сагласіємъ или отказомъ с' єдне стране (Aufkündigung), престаю, наравно ако є отказъ условлѣнъ. 3) Докле єдна или друга држава свою самосталность ніє изгубила. 4) Докле постои уставъ (или форма владе) у єдной или другой држави, онай истый, с' коимъ се пристанакъ саглашава. Акол' бы се династіа променула, то се са ньомъ пристанакъ обновити мора, иначе не важи. 5) Докле се у системи политичногъ равновѣсія каква суштествена и дубоко заватаваюћа промена не догоди. 6) Докле се ратъ не породи међ' пристаницыма (ту онда приватни пристанцы престаю). 7) Не престає пристанакъ смртѣу владателя, ванъ ако се само на особу овогъ относи. 8) Не престаю прочи пристанцы, ако се єданъ повреди, или нузгредна опредѣленя или тайни чланови, премда нузгредни и тайни чланови исту имаю важестъ и снагу као и главне точке.

Примѣтба 1. Често се налазе у пристанцыма изрази: *rebus sic stantibus*. Смысао є: докле траю отношеня, у коима

е пристанакъ скопчанъ. Ова се отношеня немо предпо-
ставляю и пристанакъ е онда пристанакъ предпо-
ставе (Voraussetzungsvertrag).

Примѣтба 2. Посебный е пристанакъ на државны Сер-
витутъ, коимъ се разумеваю дужности, кое држава у
интересъ друге, на области своіой прійма и наблюдава
н. пр. да оружану силу крозь область свою пусти, да
држави туђой даде право по рѣки нѣной пловити или
крозь землю нѣну водити гвоздене путове, телеграфе
и пр. Земль или приходе притяжавати на туђой области
несматра се као правный сервитутъ, ипакъ у новіе доба
Аустріа е н. пр. Францускомъ дружеству (Credit mobilie)
уступила землю и рудокопнѣ неке за извѣстну сумму
новаца на опредѣлено време.

Д) Блага средства при правнымъ парницама.

§. 60.

При правнымъ (парницама покушаваю се пре свега
блага средства. Та су : 1) писмени докази (дедукціе
или экспозиціе), полувзвични (особито кадъ су одго-
вори). 2) Мемоари (паметодостойности) и ноте (при-
мѣтбе) одъ стране попечительства ванашњи дѣла. 3) Ау-
стрегалный судъ. Сирѣчь треѣа непартайна сила по-
средствуе, почемъ е одъ парничара добыла обѣтъ да ће
ду се повиновати нѣномъ рѣшенію.

Примѣтба. Не редко тиме се и неутрална посредвуюѣа
сила може лако заплести сама у парницу. Тога ради
великоможне државе у смотреню Немачке присташе, да
пре одборъ (Ausschuss) еданъ рѣши, пакъ ако то непо-
маже, да се притекне аустрегалномъ суду.

Е) Правна принуда.

§. 61.

Правна принуда несме быти веѣа одъ повреде или
дѣйствителне или предстоѣе. Превентивна е, кадъ

тражи повреду да предупреди; нужна, кадъ тежи да повреду даю препятствуе; займовратна (Wiedervergeltungszwang) кадъ оће учинѣну повреду да изравна. Займовратъ или само преѣашнѣ станѣ правде воспоставити или накнаду за претрпѣну штету искати сме.

Схоліонъ. Принуда е реторзіа, кадъ се относи на повреду неподпуны права, репрессаліа кадъ се относи на повреду подпуны права. Репрессаліе могу се и надъ приватнымъ грађанима извршити, несмеду се пакъ одъ приватны извршавати. Има репрессаліа рата. Несмеду се на позивъ друге државе извршавати.

§. 62.

Ратъ само се онда води, кадъ сва могућа блага и пристойна средства есу употребљена и ништа манѣ правна се повреда ніе могла изравнати. Ратъ само мира ради и то човечно смемо водити. Приватни могу га само на налогъ ньовогъ владателя водити. Обява рата или писмена или фактична слѣдуе. Ратуюћи мораю причине къ ратованю объявити а воспостављенимъ миромъ мора увредивша држава гарантіу дати, да другій путъ неће више да покуша, право друге повредити. Ратъ води се са државомъ а не противъ поедини нѣны грађана. Ратъ уничтожителный или нападательный сматрасе дотле као неправственъ, докле га быће државе одъ друге државе непрестано подкопавано, не иште.

Схоліонъ 1. Обява рата у новіе доба бива или писмено или оружаванѣмъ или се позове натрагъ посланикъ. Слѣдуе манифестъ т. е. обзнана рата са причинама, крозъ што се ратъ води. Нередко супротни излазе манифести, кои се саобщтаваю странымъ дворовима. Слѣдую потомъ 1) Дехортаторіа и Инхибиторіа, коима се грађанима свакій саобраћай са неприятелѣмъ забранюе. Континентална система Наполеона была е инхибиторіумъ. 2) Авокаторіа, коимъ се грађани позиваю да казню конфискаціе, оставе неприятельску землю.

У смотреню овы наредба постое пакъ дозволеня и допуштены као неке поедине али ређе изнимке (Concessionones et Licentiæ).

Схоліонъ 2. Начинъ ратованя или као што кажу : маниръ ратный очевиданъ е изъ цѣли рата. Одбацуе сирѣчь свако не- нравно средство н. пр. отровна оружія, убіянь обезоружаны или приватны и пр. У ванреднымъ околностима или збогъ ре- прессалиа, мора се кадъ кадъ одступити одъ ратногъ манира, и ова одступа зове се ратный резонъ. Маниръ ратный иште, да владателъ не сматрамо као и нѣине сроднике као неприятель и да ако бы се у войски десили, мы о животъ имъ не идемо, већъ едино да ихъ ухватимо, у комъ случаю ако бы ухвата успѣла, са нѣима поступати морамо страхопочитателно. Маниру ратномъ нѣе противно лукавство ратно (Kriegsliest), хитрина коіомъ сирѣчь неприятеля сврху станы нашегъ у двоуміе дово- димо или нѣгове намере и хитрине осуећавамо. Къ тому се не- редко и шпіони употребљаваю. Падне л' шпіонъ у неприятель- ске руке, то га овай безъ далъ сме погубити ако осторожность друго му што не саветуе. Издаице, войнике пребегше, смемо кадъ намъ у руке падну, погубити. Сматраю се као ин- фамирани т. е. безчестни.

§. 63.

Завоеване землѣ неприятельске онда су само иманѣ побѣдителя, кадъ побѣђеный неможе накнаду да даде, кадъ е на то ишао да саперника свогъ уништи, кадъ е очевидно неправедный рать водію, кадъ е побѣдителю у пристанку къ миру завоеване землѣ уступію. Завоюели побѣђени землѣ свое натрагъ, то онъ постае господа- ремъ (jus postliminii) и може признати међусредну владу (интеррегнумъ, Zwieschenregierung) или не. Приз- нае е, кадъ е едно само дѣло нѣно признао или сва или нека у изрычномъ пристанку къ миру. Дужанъ е приз- нати, кадъ су дѣла међусредне владе сходна была до- садъ постоещей владе, кадъ су была нужна и на пользу државе завоеване, кадъ е попечитель одъ међусредне владе принуђенъ быо тако а не другоачіе у држави по-

ступати. Трошкове међусредне владе на користь завоеване државе, дужанъ е накнадити.

Схоліонъ. Завоевано движно добро непріятеля грабежъ е или болъ плънъ. Литерарне и художне производе морамо натрагъ земљи вратити, несмемо ихъ као грабежъ сматрати нити плячкано добро приватны. Контрибуціе овима наметнути постои, престало е пакъ рекрутиранъ у завоеваној земљи, еръ е варварскій да подайници противъ самогъ владателя свога ратъ водити принуђени су. Завоеватель њинъ е суверенъ, али нису дужни онакве налозе њгове испунити, кои се на обезчестѣнъ некадашнѣгъ суверена ихъ клоне.

§. 64.

Или предъ ратомъ или за време рата скопчаваю се саюзи. Ако се скопчане силе као една иста сила сматраю, саюзъ е коалиціа. Саюзъ е нападаня или одбране, обшты кадъ саюзне силе равномѣрно ратъ воде, одчастный. Одчастногъ саюзника трупѣ се само као непріятели сматраю, кадъ е саюзъ пре рата скопчанъ, кадъ пакъ за време рата онда е самъ саюзникъ непріатель.

Схоліонъ 1. Несматра се као саюзъ, кадъ грађани приватни даю се у войнике кодъ непріятеля уписати или му помажу ма каквымъ другимъ начиномъ. Саюзникъ мора са државномъ силомъ на боришту да се появи, ако га мыслимо у коалиціи као члана сматрати, или ако то неможе, а оно са државнымъ средствама (субсидіе) помаже.

Схоліонъ 2. Неутрална е сила, коя парници не участвуе. Сме трговати са парничарима, али никако оружјемъ и потребама ратнима. Сме свакомъ парничару забранити да крозь земљу своју прође, несме пакъ, еръ е човечности противно на путъ стати, да се еданъ одъ непріятеля у нужди, на њгову областъ спасе. Оружја и потребе ратне, подложне су ратной контребанди. Неутрална оружаность значи, да неутралный има право на мору или на границама своима оружану држати войску. (Право оружаногъ морскогъ неутралитета доводи се изъ времена Катарине II. Ове е царице даровите идеа).

§. 65.

Траюћу рату могу се ови пристанцы заключити:

- 1) заштитни (Sauvegarde) н. пр. дае се непријатељској особи каквој стража, или знакъ грба, да съ њомъ небы непријатељскій поступали.
- 2) Неутрални, проглашую едну часть непријатељске землѣ или неку грану рукодѣлія (индустрије) као неутралну.
- 3) Измена таоца или зароблѣника.
- 4) Пристанцы на контрибуцију.
- 5) Картелски пристанцы опредѣљаваю форме, у којима ће се писмени или устмени уговори започети н. п. чрезъ Парламентере.
- 6) Капитулаціе, предаю се градови или землѣ или войска или трупа побѣдителю условно или безусловно обычно подъ условіама, која овај диктира. Капитулаціе важе безъ ратификаціе, ако капитулираюћій ніе пуномоћіе свое прешао или власть свою злоупотребио, или власть дану превазишао.
- 7) Примирія (Waffenstillstand) установљаваю, да се за неко време бой застави н. пр. збогъ погребѣ погинувши. Могу се на сву землю или войску или на едну само часть относити, дакле су или обшта или частна. Ђеули примирія или неутралитетъ повређени, то други парничаръ има право непријателство свое непрекидно далѣ продужити, и у томъ случаю явля непријателъ, да о уничтоженю друге стране ради.

§. 66.

Миръ се обычно чрезъ дипломате заключава и то устмено или писмено, поредъ или безъ посредствованя други сила. Негди се збогъ те цѣли саберу и саборъ овај зовесе конгрессъ (н. пр. конгрессъ Бечкій, Парискій и пр.). Почемъ су се сврху главны точка саединили, предходи самомъ пристанку, прелиминарній (уводный, предпоставный) миръ. Главне точке врзу се око *status quo* т. е. станя пре рата, или *uti possidetis* т.

е. на саданъ станъ притяжанія. Долазе нормална година, нормалный данъ (одъ когъ миръ има да важи), накнаде (Compensatio), устуге.

Схоліонъ. Саюзне силе изьявляю да и оне пристаю или су већъ заключене у миру или ако су на свою руку ратъ водиле, могу посебный (сепаратный) миръ заключити. Заключеномъ миру слѣдуе общте опрощенъ (амнестіа), безъ когъ ратъ бы се у неопредѣленость (вѣчно) водити моро. Акта мира садржи прелиминарне, главне, нужгредне, додане, одсебне и тайне точке, и на две се части дели : на споредный и главный пристанакъ. Посебна заключителна акта споминъ и изрыкомъ иште ратификаціу одъ стране владателя. Ёли и ова дана, то се онда миръ публичномъ знаню предае и то по сходности времена и околности, ако далъ и околность или време то допушта. Изясненія и упутствія къ толкованію (рецесси), нередко се прилажу. — Миръ е нарушенъ, прекинутъ, кадъ се збогъ исты причина наново ратъ започне, коихъ ради миръ е заключенъ.

ДЕО II.

Право политично.

§. 67.

Држава тако е необходима за одржанъ и развіанъ права и правде, да се обоє безъ нѣногъ быѣа мыслити неможе. Право политично на то смѣра да државу тако устрои, како бы найсходнія была за реализиранъ права, да са устроеномъ тако поступамо, како бы животъ нѣнъ далъ и далъ развити се могао. Ученіе дакле о праву политичномъ, ученіе е о стројству и управи државе по спољашнѣмъ и унутрашнѣмъ животу нѣномъ.

А) Саюзъ међ' спољашнѣмъ и унутрашнѣмъ животомъ државе, по основоположеніама правде и осторожности (политика).

§. 68.

Живи држава спољашнѣ, у колико на друге државе, кое са нѣомъ заедно суштествую, дѣйствуе. Жи-

вотъ овай зависи одъ унутрашнѣгъ нѣногъ живота т. е. одъ степена културе народа, кои државу сачинява. По степену културе мора бити држава устроена, иначе болуе. Цѣль свакогъ устава државногъ несме друга бити, ванъ да се идеаль правде и благостаня оствари у унутрашнѣмъ и споляшнѣмъ животу државе.

Схоліонъ. Као што индивидуумъ, тако свака нація има посебный свой начинъ мышленя и осећаня, кои зависи одъ моћи, сила и дарова душевны и физичны, а ови опетъ одъ климе, географичне ширине или дужине землѣ гди нація живи, одъ расе къ коіой принадлежи, одъ судбине кою е народъ досадъ имао, одъ воспите домашнѣ, одъ саобраћая са другимъ націама, одъ устава и владе и одправе, одъ манѣ или веће гибкости езика и пр. Као што у државномъ тако и у національномъ животу нема покоя, већъ или напредованя или назадполазенья. Култура націе есте степенъ и видъ развитка свію моћій, сила и дарова нѣны. Култура е чулна, душевна или смешана. Н. пр. у лепымъ умешностима изражена е смешана, у техничнымъ чулна, у науцы и религіи душевна култура націе. Као што е свака нація посебна, тако е и култура нѣна индивидуална. Политична култура кою зову политичномъ зрелостѣу изражава се живимъ участіемъ у свему ономъ, што се тиче споляшнѣгъ или унутрашнѣгъ живота државе. Ово е участіе изливъ отечестволюбія, народолубія и споено е са живимъ гнушанѣмъ одъ неправде а усхићенѣмъ сврху правде и правце. Политична е култура ентузіастична и ніе иманѣ читаве націе већъ єдино изображеніе классе нѣне. Поглавито се стануе кодъ имућни и вышіи станова націе.

§. 69.

Држава е организамъ, еръ е целостъ, кое цѣль у нѣой самой лежи (оће сирѣчь да се коликоможно савршеніе развіе и образуе), и све части нѣне узаймно су себи и цѣль и средства т. е. свака и збогъ себе и збогъ други е ту. Организира се држава позитивно кадъ се средства употребляваю, коя іой подпомажу да реализи-

ранъ правде и общте благо получи; негативно, кадъ се све препоне укланяю, кое бы државу у реализираню правде и общтегъ блага, успорити могле. Организамъ државе сваѣа у себи уставъ, владу и одправу.

Схоліонъ. При организираню државе, ова се правила осторожности имаю наблюдавати: 1) Будући да организамъ државе, само се одъ ображавајуће силе, која у народу лежи, у животу држи и развіа: то организамъ државе само сме подпомоћъ и поспѣшь (Nachhülfe) сила и моћій народа быти. Никако дакле да не као некій титоръ. Слободно мораю се силе и моћи народа развіати, закони само да су насипъ, кои ће струю у кориту нѣномъ држати, да небы се како на пагубу државе разлила. Закони по овоме мораю нормирати развіанъ народа, мораю му спасителный правацъ дати. Но нити ихъ врло много быти треба, еръ онда слободно развіанъ препречую, нити владу кадъ нису правима и обычаима народа, а то ће реѣи духу нѣговомъ сходни. Сви дакле закони исконо се мораю на обычаю оснивати. 2) Организиранъ да небыва врло често. Организамъ државе никада неможе дозрети, кадъ се свакій часъ меня и преиначава. 3) Организамъ да е удешенъ по култури народа; ели савршеній, то пада култура, еръ народъ има врло много слободе, кою іоште незна спасително употребити, онъ ће ню на штету и свою и државе злоупотребити; ели несавршеніи одъ културе народа, то задржава напредованъ и дижући се духъ народа раскинуће у крвавимъ превалама (кое се као инсуррекции и револуције являю) кладе и окове му наметнуте, у превалама, кое државу до основа могле бы разрушити и зато свагда су за животъ државе опасне. Но башъ да и небы народъ окове насилно раскинуо или раскинути мого, падаће снага нѣгова са нѣговомъ културомъ и услѣдъ тога, добиће окрестне државе претежній упливъ као што е упливъ сунца на планете свое кои е исто тако као и револуція за животъ државе весьма опасанъ. 4) При организираню државе не треба заборавити, да е уставъ срдце, коренъ, сунце у животу државномъ, да дакле на нѣму мораю се и влада и одправа оснивати, и да е пропала она држава у којой влада и одправа са строемъ не сагласна. 5) Ако бы се организамъ преиначити, променути моро, то нека се обнове накаламе на застарелости, то да су у томъ истомъ

отношеню къ садашньої култури народа, као што су застарели строеви къ некадашньої култури стаяли. Не треба дакле при обновленьма, преиначеньма, променама, никада испредъ очію губити : историчный подлогъ државногъ организма. б) Цѣль организма крайня ніе друга ванъ : да правда влада. Евдемонисте мысле : *Salus publica suprema lex esto.* Али : а) Не редко общте благо нешто оѣе, што бы према државама другима неправедно было н. пр. да бы се како плодоносна земля суседне државе задобила. б) Обште благо читавогъ човеческогъ рода предходи обштемъ благу поедини народа и држава. Но оно се неможе безъ владающе правде и правичности мыслити, а ово е праздно име безъ оногъ, видимо и мечтателно. с) Човекъ има и интересъ душевный и овай е нѣму важниі, достойниі, веѣій, слаѣій. Дакле общте благо неможе се безъ задоволѣны душевны потреба мыслити. Но измеѣу свію душевны интересса, онай, да правда и правичность владаю, найживльи е и найснажниі и тако реѣи свакогъ човека и найгорегъ варвара подстрекава и руководи : дакле се общте благо безъ правде и правичности нити дае получитьи, нити поспѣшествовати. д) Благо народа зависи одъ нѣгове добре волѣ, оѣели сирѣчь дана средства на свое добро или на зло свое употребити. Нико га неможе принудити да на добро свое дѣла а одъ зла се станя клони : али се може и мора принудити а и принудити се у томъ погледу само и дае (иначе небы се могло) да неправду не чини и правичность поштуе и наблюдава.

§. 70.

Свака држава има некій уставъ. Ако е написанъ, то се држава зове уставна. Уставъ опредѣлява образъ и видъ, у комъ се има найвыша власть у држави извршити. Опредѣлява дакле нравно отношенѣ т. е. узаймна права и дужности меѣ владомъ и народомъ.

Схоліонъ 1. Државе, кое се изъ више ихъ народа састоѣ, немогу имати написанный уставъ. Ёрь обычно уставъ иште и представнике народнѣ и саборъ, и дели се законодавна власть меѣ владателѣмъ и народомъ. Различность интересса народниі, произвела бы анархіу, владу бы разслабила и држава пре или после морала бы се разрѣшити у толико више у ко-

лико бы антагонизамъ међ' народима, све поедине до народнѣ свести довео. Држава морала бы се пре или после на саюзне у себи самосталне народнѣ државе (феудална система) распасти, надъ којомъ бы еданъ суверенъ само као сенка владао. У оваквимъ државама, да бы се одржати могле, неможе друга система обстати ванъ централна т. е. поделѣни народи обще имъ едно средоточіе у суверену абсолютномъ налазити мораю, кои ће и посебне нѣове интересе штедити и заедно паштити се да ихъ спои и стопи (н. пр. единствомъ вѣре, езика, просвете, равноправности на званія и предъ закономъ).

Схоліонъ 2. Уставъ мора да изрази : подлина (искона) права човека и права која изъ државногъ и народнѣгъ права извиру. Устава дакле суштествене стихіе есу : слобода и равноправностъ. Подъ ономъ разумева се не семо нравна већъ и правна слобода т. е. свакій се човекъ као особа сматра, дакле свакій е другомъ раванъ, право има слободу савести, право има иманя. Подъ равноправностју разумева се : равноправностъ предъ закономъ т. е. свију се еднако тиче обвезателство постоећи закона, сви равнымъ степеномъ уживаю заштиту и одбрану закона. — Равноправности нѣе противно увести или оставити да постои : благородство и патриціатъ, башъ да е обое наследно, ако само нѣе каста привилегирана н. пр. као оно касте кодъ Египтіана, Индіана, и ако е само отличіе особно. Паче е благородство спасително, еръ 1) вкусъ облагорођава, сировостъ нравій углађуе и препонява. 2) Одржава постоећій редъ, препречавая скоке при изменама и променама организма и одржава характеръ државе, дакле много къ тому приноси да се организамъ често не меня, да дакле дозрети може.

Схоліонъ 3. Сви уставы порекло свое воде манъ више изъ среднѣгъ вѣка. Ту имъ е историчный подлогъ. Кои е одъ когъ больій, рѣшава околностъ и индивидуалный животъ народа, за кои е данъ. По постанку свомъ има слѣдећи устава : 1) уставъ е данъ одъ владателя своевольно (октроираный уставъ). Овај уставъ обычно найвыше има унутрашнѣгъ единства, премда нѣе пристанакъ, еръ се незна, дали бы га народъ заиста прійміо, да е мого противословити. Такве уставе налазимо јоштъ у старини н. пр. Лисандровъ, кои е Атине дао. 2) Уставъ е одъ владе народу предложенъ, да га овај подробно извиди и потомъ подъ собственымъ преиначенъма прійми.

3) Уставъ, сврху когъ се народъ и влада сагласише. 4) Уставъ, когъ представници народнѣ строе, устроєнъ предлагају влади, да га прѣими и одобри (санкціонира). Овакавъ начинъ весма ограничава законодавну власть владе и обично унутрашнѣ органичне недостатке има, збогъ чега се задуго неможе одржати. — По унутрашнѣмъ строѣству устава има слѣдећи :

1) Опредѣлява се отношенѣ међъ законодавномъ и извршаваюћомъ властѣу и наименую се представници народнѣи. Или влада предлагае законе (има инициативу); или влада и представници народнѣи заедно; или влада нема законодавну, већъ єдино извршаваюћу власть (н. пр. Шпанскій и Португѣскій уставъ одъ 1822 год.). Последнѣи уставъ неможе се одобрити, єрѣ весма разлучаваюћи извршаваюћу одъ законодавне власти, и грађанску и политичну слободу у опасность доводи. То испредъ очію нетреба губити: „Да се власть законодавна одъ извршаваюће нити сасвимъ разлучи, нити обое уєдно се спое, већъ да су у найтешнѣмъ саюзу.“

Представници народнѣи могу се или изъ броя народа или изъ станова узети, могу се обнавляти или сасвимъ или одъ части. Последнѣи начинъ свойственъ є више монархіама, првѣи републикама (станска и репрезентативна система). Представничество (die Volksrepräsentation) мора се одобрити, єрѣ 1) наиболѣи є насипъ противъ изстуне одправе и одвольности и лицемѣрїа званичника. 2) Безъ нѣга влада у гдикоимъ случаєвима остає равнодушна и са собомъ у противословіє долази, гди є обое за животъ државни опасно. 3) Цвєтаю искусни и валяни државници (Staatsmänner) и испытѣ су свой положили, пре него што су на врѣ какве одправне струке ступили. 4) Узаймно се поверєнѣ међъ владомъ и народомъ осигурава или оснива. 5) Предупређує се єднострано и зато нередко нецѣлиходно законодавство. 6) Праве потребе народа долазе лакше и извѣстнїє до знаня владе. — Представничество нїє дакле оппозиція, већъ помаже влади саветомъ и дѣломъ, оппозиціомъ пакъ онда само постати може, кадъ се влада недає болѣмъ научити. Представничество зборъ є интеллигенціє народнѣи око владе. Дали ће се представници сваке године или после неколико година скупляти, дали ће дакле саборъ представнѣи бити траюћъ (перманентъ) или перїодичанъ, дали ће бити и ванредна сабора, то имаю рѣшити околности, за кое и у коима є

уставъ данъ. Свакояко е за веће државе нужно, да се представници сваке године скупе. На врѣу представника стои президентъ, кои може имати поредъ себе едногъ или два вице-президента као помагаче. Президентъ мора да е сталанъ и непокретанъ човекъ, не само правдословъ већ и дубоки, мислећий духъ, с' коимъ умъ влада и когъ страсть или афектъ е' правогъ пута немогу сврнути. Мого бы и министеръ (попечитель) присуствовати; у станскимъ скупштинама пакъ нѣгово присуство слободи саветованя на путу стои, у народнымъ нужно е, да бы се сврху гдикои мрачны точка у сагласіе ясно ставити мого са представницима.

Едни оѣеду, да се представници народньи бираю по већини движногъ или недвижногъ добра; други, да се изборъ по степену изображенія управля. По последњима састаяо бы се народный саборъ 1) изъ притяжателя земаля већий и маный. 2) Изъ варошки грађана. 3) Изъ людій у наукама или художествама отличны, куда бы се брояти могли и учители и свештеницы. Или на овай или на онай изборъ пристали, уобште намъ валя слѣдеће предъ очима имати: 1) да нема ихъ по брою врло много представника, ерѣ врло велика мложина или се у маленкости упушта не редко смешне, или сврху важны надлежностей ние кадра рѣшительно заключеніе донети. Но да и нема врло мало представника, ерѣ мали брой ихъ доноси обычно еднострана и врло уска заключенія. 2) Изборъ неможе се по квоти порціе т. е. потому управляти, да су они, кои найвише порціе плаћаю, найдостойни за скупштину, ерѣ ние слѣдство да онай, кои више плаћа, зато већма се о благу обштемъ, правди и правицы брине, да већма народъ и отечество любви. 3) Државномъ сабору нека предходе провинціалне скупштине, особито е то спасително у држави, коя се изъ више ихъ провинція, круповина, народа састои. Но наравно, да бы было неупутно, уводити онде провинціалне станове, гди досадъ ние ихъ было. Имали дакле држава провинціе, кое никада нису скупштине светковале, то е шкодливо провинціалне станске или народнѣ скупштине уводити, организамъ е савршеніи неголи е култура. 4) Обштински и окружни уставы треба да државномъ предходе. Ерѣ едино чрезъ обштина претвара се животъ породица у животъ државни и само чрезъ обштину продире интересъ државный у породичный животъ и у обштини се државный и

породичный интересъ стицаю и усредоточаваю. 5) Представникъ народный, баръ да е 30. год. старъ, еръ искусство учи, да до ти година човекъ се само у полудозрелости душевной налази и да га више воображеніе и мрачно чувство, нежели понятіе и умъ руководе. 6) Представникъ нека се не бира на читавъ животъ, већъ на 5—6 година, тако, да после прошавшегъ овогъ времена наново бы се избрати мого. 7) Да небы ихъ врло много представника было, саветно е, да избрани изборници избираю представнике. Влада никако да се у изборъ не меша н. пр. да изборъ одврати одъ неки особа или управи на неке особе; то бы достоинству нѣномъ противно было и показала бы слабость, и да се бои, што народъ манъ подноси и трпи, нежели деспотизамъ. 8) Представника мѣстны н. пр. общински, землѣдѣлски, благородника, трговаца и пр. дужность е истина, предъ очима имати мѣстне интересе, кое да заступаю, позвани су, али да не заборавае притомъ, да се сви мѣстни интереси мораю државномъ подчинити.

Представнику пристои да годишнѣ будѣте изда, изъ кои ѣе се видити приходъ и трошакъ државе. Будѣетъ ништа друго и нѣе ванъ протоколный екстрактъ прихода и расхода. Нужданъ е, еръ се изъ нѣга наиболѣ види, у чему држава пати, гди іой іоште помоћи треба и пр. Будѣетъ обзнаніе и мора да е по точно опредѣленной форми устроенъ, да бы како савестно руковођенъ тако и контролиратъ быти мого.

2) Дели се саборъ народный на каммере. Представничство са два одѣленія за веће е, с' еднимъ одѣленіемъ за манъ државе или онакве, кое већъ имаю сенатъ као одѣленіе саборно. Гди има наслѣдногъ благородства неможе се народнѣ представничство безъ две каммере као подпуно мыслити. Али и самъ умъ захтева, да се представничство изъ два састои одѣленія, еръ и представници люди су кои погрѣшити могу, дакле едно одѣленіе може грѣхе другомъ поправити. Ипакъ нѣе отрећи да може представничство и едно само одѣленіе безъ опасности за државу имати. Веле, прва камера т. е. камера грађана и учены, кое дѣланя мораю се тайно извршавати али после публици предати, есте начело обдржаваюће, а втора камера, т. е. она благородника и великаша, коя дѣлати мора публично, есте начело усавршаваюће у држави, дакле безъ два одѣленія не важи представничство. Али може кои у првой ка-

мери управляти се по начелу поболшавајућемъ а у другој по одржавајућемъ (конзервативномъ). Ако се мнѣнія деле, то већина гласова некъ рѣши, свагда пакъ некъ втора камера испыту подложи рѣшеніе прве, пре нежели ће се влади на приманъ и одобренъ поднети. Неки оѣду іоште да између камера и владе постои трећа една камера тако звана камера пера (великаша), али у томъ случаю представничство є оппозиція, кою посредствує камера пера а нередко и ова бы с' владомъ у оппозиціу доћи морала. Представничство онда супротивно є влади діаметрално а камера пера была бы управо владателька државе и то аристократична. — Држава кое є форма владе монархична поредъ представничства народнѣгъ, сложена є изъ аристократіе, монархіе и демократіе.

3) Права и дужности народнѣи представника :

- 1) Имаю право допустити или одказати порціе и участвовати у томъ, како ће се порціе поделити на државне провинціе, окружія, общине.
- 2) Имаю право петиціе т. є. право предлагати, понудити, желю изразити, дакле и право тужити се на судейску или извршавајућу власть, безъ да сами смеду єдну одъ ове власти себи присвоити.
- 3) Имаю право участвовати законодавству. Єдни одъ учителя политике одбацуо сушпендираюће вето (отлажећу забрану) владателя као уму и искуству несходно.
- 4) Право имаю, явно саветовати се, особа имъ є неповредима (ванъ ако ихъ у самомъ беззаконю ухвате) и они мораю явити шта се са странымъ државама заключило. — У Енглеской представниці могу и то извидити, дали є вредно ратовати и ако єсте опредѣлити на ту цѣль неку сумму новаца.

Примѣтба. Безъ слободне штампе не дає се мыслити репрезентативный уставъ. Єрь кои, ванъ слободна печатня могла бы се министрима ополчити, када бы овима успѣло да представнике подмите па онда свемогуће и надъ владомъ и надъ народомъ владаю? Но слободну печатню и умъ и искусство одобраваю 1) при удрученной печатнѣи, огорченъ найвышій степенъ достизава, насилно насипъ пробія и све досадъ мировавше страсти очаятно бесне. 2) Гди є печатня удручена, ту нема напредка научногъ, све иде као у стакленой кући (Treibhaus), свакій є умный производъ манъ више кржлявъ и боланъ, списательи среднѣи важе као женіалне главе, користолоубиви и улагиваюћи се пискарачи сматраю се као мученицы за истину и правду. Генценъ къ тому

прилаже : Tausend böartige Insekten, die Ein Sonnenstrahl der Wahrheit und des Genies verscheucht hätte, schleichen sich jetzt begünstigt von der Finsterniss, an die unbewahrten Gemüthler des Volkes und setzen ihr Gift — als wäre es eine verbothene Kostbarkeit — bis auf den letzten Tropfen ab. Das einzige Gegengift — die Producte der besseren Schriftsteller — verliert seine Kraft, weil der Ununterrichtete nur allzuleicht den welcher von Schranken spricht mit dem verwechselt, welcher die ungerichten gut heisst. Дакле слобода печатнѣ само є за среднѣ главе и за нечисту савестѣ страшна. 3) Слободна печатня изражава явно мнѣніє, а ово управо са народомѣ влада или као што Талейрандѣ вели : снажніє є нежели су то сви министри, мудрацы и светски пилоти. Ово треба да дознамо, иначе є опасностѣ револуціє ту, опасностѣ коіой се неможе тако лако одолѣти. Противѣ явногѣ мнѣнія сви мы редомѣ, были кои му драго нисмо кадри одупрети се. Но явно мнѣніє найболѣ дознаемо при слободной печатњи. Будући пакѣ народѣ изѣ дозрелы и незрелы людій се састої, то є нужданѣ законѣ печатњи, кои ће назначити шта є у печатаномѣ неправедно, повредно, увредно. Добро є, да има поредѣ тога и заклетѣ суда (Geschwornengericht) кои бы се изѣ учены састаю и кои бы по законима печатњимѣ и по савести рѣшію. Гди нема явногѣ суда гди нема представничства, саветнія є цензура, премда є онда само цензорѣ одговоранѣ и весма се много увиѣненю нѣговомѣ оставля, на увиѣненѣ нѣгово осланя. Разлика є међѣ цензуромѣ и слободомѣ печатнѣ та, што она полицайно предупредѣує беззаконія печатнѣ, ова пакѣ оставля писателю слободно се изразити, потомѣ пакѣ или га поболшава (єрѣ заблуѣненю само се истина противставити може а никакво насилство) или ако є заїста повредію право, казни га т. є. суду га предає, да га оваї по законима постоећима казни.

§. 71.

Две су основне форме владе : монархія и полиархія. Обе могу бити или синкратичне или аутократичне. Коя є одѣ овы форма боля, неможе се а рїогі опредѣлити. Историчный подлогѣ, култура, мѣста и времена околности, ову или ону форму владе препоручую.

Схоліонѣ 1. Монархія се одѣ полиархіє разликує у томѣ, што оне поглаварѣ физична є, а ове нравна особа. Монархіє

има наслѣдне, изборне, поліархія є демократія кадъ народъ, аристократія кадъ коллегіумъ какавъ влада. Монархія є ограничена кадъ є обвезана да се по некимъ начелама управля, была ова ма одкудъ дана и ма когъ вида. У ограниченой монархіи постои народнѣ представничство. Неограничена монархія може быти тиранисъ кадъ одвольно, деспотизамъ кадъ противъ цѣли државе, сматраюћи подайнике као себре и робове, влада. Или іой предходи узурпація т. є. удаленъ законогъ княза было одъ другогъ индивидуума или одъ народа или одъ каквогъ коллегіума, кои садъ себи приписує извршаванъ найвыше власти као право подпуно. И поліархіє могу быти тиранисъ, деспотизамъ, узурпація. Неограничена монархія, кою зову и абсолютномъ, премда абсолютизамъ т. є. одвольна влада и у поліархіама быти може, у томъ истина грѣши, што народу одузе законодавну власть и ову са извршаваюћомъ у едно сли, али ако права човека храни, заштиштава и обште благо поспѣшествує, сасвимъ правно постои. То єданъ путъ за свагда не треба заборавити, да и абсолютна монархія може демократично владати и по начелима здраве политике, да дакле ніє башъ суштественно нужно, да држава мора имати н. пр. башъ демократичну или аристократичну форму и пр. Врло ограничена монархія у томъ пати, што владателя дражи на odporъ, на преступленъ граница му положены и тиме владу и народъ разлучава. Тога ради често врло ограничена монархія у деспотизамъ и Тиранисъ изступа, а неограничена бои се у тиранисъ и деспотизамъ изступити. — Изборне монархіє немогу се одобрити, еръ 1) партає у народу праве, народъ цепаю, даю повода тайномъ мутеню. 2) Весма ограничаваю (изборномъ капитулаціомъ) власть княжеску и княза интересъ другій є одъ интереса државногъ. 3) Даю повода, да се стране силе у унутрашнѣ надлежности мешаю; тога ради изборна є монархія само полусамостална. Не редко дођу странцы на престолъ, кои нити знаду околности државе, нити се по њима знаду удесити, или ако познаю отношеня државе а оно недовольно и недостаточно. — Наслѣдна монархія препоруку заслужує, еръ интересъ владаюће династіє споєнъ є и стоплѣнъ са интересомъ државнымъ. Да пакъ не буде погрѣшна, валя 1) на то пазити, да изъ династіє баръ найвештіи и найспособніи индивидуумъ на престолъ дође. 2) Валя

да прагматична санкція опредѣли дозрелость за престоль, правность веѣу родова, начинъ и степенъ сродства, да далъ држава се не подели меѣ чланове породице, да е единица неподѣлима, ерѣ безъ единства држава неможе обстати. 3) Наслѣдни монарха да е закони, т. е. да се управля по постоеѣмъ основнымъ државнымъ законима, да е наслѣдіо престоль по у явномъ или немомъ државномъ пристанку израженнымъ основоположеніама. 4) Наслѣдни монарха да пази на штабилитетъ т. е. да се попашти, да своіой данастіи престоль осигура, ако не жели са нѣомъ се распасти и тиме превалама повода дати, кое свагда животъ државный у опасность доводе. Но штабилитетъ не исключуе, да уклони мане и погрѣшке у постоеѣмъ политичномъ реду.

Схоліонъ 2. Полиархія сложена есу : саюзне државе и државни саюзи (Bundesstaaten und Staatenbund), единствена есте : теократія. У овой Богъ е невидима глава државе, кою представля видимый заступникъ н. пр. првосвештеникъ. О овой форми владе имамо примѣтити, да се не доликуе за народе дозреле, веѣ да е породъ незрелости политичне и суевѣрія. — У саюзнымъ државама (н. пр. Швайцерска) влада подъ собомъ има више ихъ самосталны држава, узаймно одъ себе независне, общте ихъ надлежности руководи поглавито споляшнѣ и пази, да небы се отношенѣ равноправности и слободе, меѣ нѣима нарушило. И државни саюзи ништа друго нису ванъ зборъ споены самосталны држава, кои пакъ нема обшту владу, веѣ узаймну себи помоѣ пружа при обштой опасности или кадъ бы политично равновѣсіе пореметило се.

Схоліонъ 3. У аристократіи неограниченной влада еданъ коллегіумъ по вољи и никомъ ніе одговоранъ, ванъ единой савести своіой. У ограниченной аристократіи участвуе законодавной власти народъ чрезъ корпораціе. У демократіи веѣина гласова народа, у ограниченной аристократіи веѣина гласова владаюѣегъ коллегіума рѣшава. Коллегіуму (сабору, савету, збору) предстои войвода (доже), кои зависи одъ чланова коллегіума. Аристократія изборна право е владе неки породица, или индивидуа кои имаю извѣстну величину богатства или су порекла некогъ (н. пр. патриціи), или се изредни показали у войнама, завоеванѣмъ, заслугама сѣйнима и пр. (Олигархія, Охлократія, Тимократія, Коммодоръ). Нередко из-

слѣдую се престолонаслѣдницы по примогенитури (по праву старѣшинства породногъ т. е. кои е пре роѣенъ).

Схоліонъ 4. Демократіа (республика) или е ограничена или неограничена. У првой предлагаю законе и примѣне али дане испытаю представницы народни, премда е законодавна власть у народу. У неограниченной демократіи законодавна и извршаваюћа власть стоплѣна е у народу. Може пакъ извршаваюћа власть коллегіуму каквомъ, кои подъ надзирательствомъ народа стои, свойствена быти. Разлика међу монархіама и демократіама есте у существенномъ ова: што у онымъ суверенитетъ особно е достоянство владателя, у овима пакъ суверенитетъ изрычно се предае представницама народными као званіе. У томъ погледу опредѣлява се, кои е кадаръ быти за представника изабранъ? кои се може као чланъ народнѣ скупштине сматрати? По каквомъ начину, далъ по гласови или по классама или одѣленіама, има се рѣшеніе и заключеніе издати? Кои ће и како ће се заключеніе, или законъ дани, извршавати? Кои е активанъ т. е. садѣйствующъ, а кои пассиванъ т. е. страдательанъ грађанинъ и докле се и на кое време нѣгова дѣятельность простире? Међу аристократіомъ и демократіомъ та е разлика существенна, што у оной коллегіумъ владаюћій, ако бы само извршаваюћу власть имао, ову као званіе не одправля већу као право, дакле нити е народу одговоранъ, нити надзираню овога подлежи.

У смотреню демократіе имамо примѣтити: 1) да онде само обстати може, гди држава нема врло велику область, гди нѣе изъ смешше разны народа саставлѣна, гди е народъ уобште на високомъ степену културе тако, да е ова више обшта а никако само вишимъ классама свойствена. 2) Да су култивирани народи старине више республиканску а новіегъ времена конституціоналне монархіе (установне монархіе) форму, волели. 3) Да се већина народа састои изъ деце, стараца немоћны, жена и младића, да е дакле неограничена демократіа и слободи и равноправности опасна, ерѣ обычно изступа у деспотизамъ, кои е већій и снажній и већма гняви нежели онай у монархіама или Аристократіама погрѣшницама, будући мложина већма импонира. 4) Да демократіе немаю стална основоположенія и зрелый израженный характеръ државный, ерѣ воля народа весма е променителна и хуморозна, весма нестална и ломна. — У смотреню

неограничене Аристократіе имамо примѣтити 1) да е президентъ коллегіума превеѣть ограниченъ. 2) У нъой тако реѣи окамени се застарели начинъ владаня. 3) Заслуга само се случаемъ или сретномъ вольомъ владателя постоеѣи, до кормила диѣи а одъ удрученя и гоненя спасти може. 4) Као што у неограниченымъ демократіама, честе су побуне и опасна покушеня удручени. 5) Диктаторъ постае деспотомъ кои по досадашнымъ формама као подъ ларфомъ некомъ и изветомъ таюѣимъ влада. 6) Кадъ бы се несретный ударъ или сукобъ са странымъ државама де сіо, лако и врло лако са паденіемъ Аристократіе и држава се разрѣшава н. пр. Венеція (Млѣтцы). 7) Интересси владаюѣихъ породица себи узаймно саперствую а іоштъ више саперствую са интересомъ народнымъ, ерѣ снагу и богатство и благо-станѣ ихъ, само могу на штету и удрученѣ народа увеличати и само се штетомъ и удрученѣмъ народа уздиѣи.

§. 72.

Уставъ у животъ ступа одправомъ (die Verwaltung) Основоположенія врховна за одправу есу : 1) Да е основана на уставу. 2) Да се у име државе или будуѣи е влада представникъ државе у име ове води. Слѣдователно владатель неможе се као званичникъ одправляюѣій сматрати веѣъ као узвышенъ надъ свакимъ званіемъ. 3) Да е коликоможно единственія а то ће реѣи, да разне званичне струке една у другу ватаю. 4) Да свака званична струка има свой посебный персоналъ, да е дакле една одъ друге разлучена и самостална, иначе е опасность ту, да ће званичници превеѣть одвольно и себично званія своя одправляти и места ће имати хіерархія званичника. 5) Да су званичници одговорни влади или ако има и представничства и овомъ. 6) Да нису у одправи званія свога превеѣть ограничени, ерѣ тyme званична струка неможесе довольно развіяти, и животъ е нѣнъ кржлявъ и боланъ. 7) Званичници да су себи узаймно а сви влади строго подчинѣни. У томъ лежи контрола

званична. 8) Званичници да могу одъ плате свое живети, иначе су принуђени мите примати, кое у судейской струки шкодљиве су превећъ, народъ кваре и оно с' едне стране на одвольномъ путу народнѣмъ иманю отимаю, што се на званичномъ путу (будѣетомъ) заштеди. 9) Званичници да се изъ званія свога одвольно неопуштаю, ерѣ осимъ што се тyme воля на явна званія губи, къ тому и животъ нѣинъ долази у опасность, ерѣ нису се за други начинъ живеня преправити могли, што су се за званія своя преправити морали. Далѣ новайліе нису у практичномъ погледу доста зрели за званіе свое и тако ово честомъ меномъ свагда пати. 10) Одправа, брой званичника и власти да е удешенъ по политичнымъ, топографичнымъ и штатистичнымъ отношеньма н. пр. манѣ попечителя потребуе мала држава, нетреба попечительство марине држава сувоземна и пр. 11) Званичникъ поредъ изображенія стручногъ, да е и обште изображенъ, иначе одправи шкоди едностраностѣу своіомъ.

Схоліонъ 1. Две има системе одправе: провинціална и централизаціе. Прва е сложеніе частій, одъ кои свака има различну одправу, по другой све области државне исту имаю одправу. Ніе отрѣћи да система централизаціе може повода дати деспотизму званичномъ али провинціална система нема єдинства, а ово е горе нежели хіерархія званичника. Држава е некій агрегатъ, когъ само случай у целоѣи држи. Деспотизамъ званични може се пакъ предварити тyme, што ће званичници себи узаймно подложни быти, у комъ случаю ако бы и имали другій интересъ одъ државногъ, овай збогъ надзиранія нити бы смели нити бы могли као цѣль свогъ званичногъ живота сматрати. Далѣ власти да нису ни исключительно бирократичне нити коллегіалне. У бирократіи чланови власти немаю рѣшителна гласа већъ су само саветници, у коллегіалной системи пакъ већина гласова рѣшава или ако су гласови равно поделѣни, предсѣдателя приступъ къ одной или другой страни рѣшава. Бирократія ніе за одбацыванъ, ерѣ неподноси званичнике неспособне; у коллегіама опетъ процесси од-

правни дуго траю и весма околише, заслуга поедини чланова приписуе се коллегіуму, кои наравно нередко и срамоту и неспособность поедини чланова свои исто е тако заступити, покрити и поправити кадаръ.

Схоліонъ 2. Найвыше власти есу: Попечительство (министеріумъ), државный саборъ (Staatsrath) и генерална контрола. Попечительство управо е само сугубо: сирѣчь унутрашњи и ванашњи дѣла. Но будући да е човекъ ограничены душевны сила, то едно и исто попечительство неможе у већимъ државама свимъ званичнымъ струкама предстоити, и попечительство унутрашњи дѣла мора се на попечительство судейско, воено, унутрашнѣ (кое надгледа мѣстна, земальска, географична и штатистична отношеня државе), полиціе, култуса (богослуженія и школа), финанціе разделити. Држави, коя има само 200.000 жителя ніе саветовати, да попечительство ванашнѣ одъ оногъ унутрашњи дѣла разлучи. Ако држава има велику морску силу, то да има и попечительство марине, ерѣ надлежности ове посебне су и характеристичне. У гдикоимъ државама было е а и іоште има кабинета, камере тайне, коя надзирава све явне надлежности и одправля оне княза домашнѣ и породичне. Овомъ кабинету принадлежи и тайна полиція. Ніе отрѣћи, да се тайне камере немогу одобрити, ерѣ башѣ да се са попечительствомъ тесно спое, инакъ ни изъ кое власти, немогу тако лако и толико много едностраны наредба и одправа, кое су државной цѣли противне произићи, као изъ ове и ніедна власть тако лако не пада у одвольности погрѣшне као ова. Болѣ е и препоручителниі врховный сенатъ у државама, кое су аутократичне. Само сенатъ тай, да е самостална власть. Може се онѣ како му драго звати н. пр. врховный военый судѣ, врховный правный судѣ и пр. Чланови да су му и попечители а властелинѣ врховный да му е презесѣ но нити зависанѣ одъ сената, нити овай као нека сенка и одзивѣ властелина. — Попечительство да има свога предсѣдателя. Овай може бити и врховный мѣстозаступникѣ властелиновѣ (врховный гувернерѣ), но онда да ніе свемогуѣ (као што е н. пр. Мазарайнѣ быо), ерѣ е сломлѣна тyme дѣятельность прочи чланова попечительства. Попечительство да е одговорно. У представничнымъ државама, одговара представничеству народномъ и то се мора одобрити, ерѣ неодговорно зависи превеѣ одъ

волѣ и хумора владе и имаюћи посебный интрессъ, последня му в брига да одправу са уставомъ у сагласіе доведе. Државный саборъ потреба в 19. столѣтія. На толико се има одѣленія раздробити, колико ихъ струка одправны у држави постое. Коммиссія законодавна излишна в поредъ нѣга, ерѣ поглавито на предложене нове законе има позоръ свой управляти. Да в самосталанъ. Советовати в дужанъ при законодавству, при изменама у уставу, при аутентичнымъ толкованіама закона, при изменама у одправной струцы, свагда кадъ то иште влада и то и у скупштини народной и у попечительству. Рѣшительный гласъ да има у струцы одправной, у судейской, у рекурзима, у надлежностима кое се тичу граѣанске или политичне слободе, уобште у свимъ онымъ надлежностима, у коима обычный судъ неможе ништа да рѣши. Генерална контрола пази на мане и болести, кое бы се у унутрашнѣмъ или споляшнѣмъ животу државномъ появили, особито има внимати на приходе и трошкове државне.

Схоліонъ 3. Судейска струка на то иде, да правду одржи и поспѣшествуе. О нѣой имамо слѣдеће примѣтити : 1) сви државни граѣани да се као равноправни предъ закономъ сматраю. Дакле да нема закона сановни (т. е. за извѣстне классе, станове) већъ закони да су обшти, да се свакогъ тичу у равной мери, равнымъ степенемъ да свакогъ обвезую. И самъ владатель подстои као државный граѣанинъ закону. Кадъ су сви предъ закономъ равни, то се неможе одобрити патримоніальный судъ, породъ займне системе (Lehensystem). 2) Свакій граѣанинъ, да већъ у напредъ зна, кои в нѣговъ судія (то се зове художнымъ изразомъ : да свакій граѣанинъ има свога наравногъ судію) 3) Судія несме другоачіе ванъ по постоећимъ законима судити, разумева се ако су ови култури народа сходни, духу времена одговараю и не противослове природнымъ правнымъ законима. Гди в законъ онеміо, ту аналогіомъ мора се помоћи. По канонскомъ закону (црквенномъ праву) несме судити, ерѣ овай уступа свештенству мрскій у светске надлежности упливъ. По римскомъ праву не треба да суди, ерѣ ово или ніе за садашнѣ околности, или в врло мрачно за садашнѣость, ерѣ да га разумемо и подпуно сватимо, къ тому бы намъ нужданъ было римскій народный духъ. У гдикомъ случаевима было бы приклаѣенъ римски права, очевидна неправда. Закони да нису

одломцы, већъ система, да приватно по публичномъ праву удесе, да се на уставу кои постои (быо онъ садъ немъ или писанный) осниваю и да се по потреби одъ законодаваца изменяю. Реформе дакле законе, необходне су и само оне законодавству напредую и ово усавршаваю. 4) Судія да е неодговоранъ а то ће рећи, да е самосталанъ у округу одъ закона му назначеномъ. И судія е човекъ, кадъ дакле подъ упливомъ стои све-могућимъ надвисни му власти, онъ се по вољи овихъ управля, еръ одъ нѣи очекуе свою користь, свой напредакъ, а то е и цѣли и достоинству државе противно. 5) Пре свега валя покушати, дали се правни парничари сагласити могу (Friedensgericht). Окружни судови (Bezirksgerichte) да посредствую међъ највышимъ судомъ и судовима обштинскимъ или срезкимъ. Апелациональный судъ да крайнѣ рѣши (у највышней инштанци). Кассаціональный судъ ништа да нема рѣшити, већъ пресуду да кассира, кадъ бы противъ ясни закона згрѣшила или бы ихъ неупутно толковала или приклађала. Задатакъ овогъ суда есте по овому, да неповредне одржи законе и по форми и по матеріи и да на компетенцију пази (т. е. на престоѣе судилиште). Саветно е имати за криминалне процессе: судиште заклето (савести) одъ Ангелсакса у Енглеской уведено а одъ Вилхелма I. узаконѣно. У некомъ е погледу заступникъ судейске власти народа. Затворъ пресуде, казнь е пре пресуде. Неможемо дакле тако звани Untersuchungshaft одобрити. Енглези су га подъ Јованомъ безъ землѣ чрезъ харту укинули. Судови да су явни, еръ а) обште саучастіе у народу подижу, а ово е најболя обрана противъ революціоналны навала и покушения (der Gemeingeist). б) Тайни судови грѣше нередко као и явни, али више грѣше, еръ немаю се явногъ мнѣнія бояти и погрѣшке као неке некоснине светинѣ прелазе одъ рода къ роду и у суду тако се окаменити могу, да противъ нѣи реформе не помажу. в) Народъ учи се поштовати судъ и нѣговъ позивъ, кое одпада, кадъ пресуду безъ убѣђеня на веру приимати мора. г) Када обтуженогъ несмемо бранити, то онда саболѣзнуемо съ нѣиме и ма да му е најправеднѣя пресуда изречена, учиниће намъ се као претерана, строга, неправедна или неправична. Онда само небы требао судъ явно да дѣла, када бы се дѣло, о комъ суди као срамно появило, кое стидъ вређа и пристойность подкопава. — Судія неможе и несме бранити, да се може осуђеный или

обтуженый на сведоке позивати и заштитнике тражити. То е нѣгово природно право, а самъ себе бранити зато неможе, што му къ томе нужна мирноѣа душе а обычно и знанѣ право оскудѣва. Мы тайне судове неможемо другоачіе, ванѣ душевно мученіе називати. Писмено има судѣ да поступа, ерѣ само на изсказима сме пресуду основати (будуѣи у унутрашньость другихъ нико ніе кадарѣ проникнути), а ови мораю да су верно запамтѣени, нема пакѣ свакій судія верну наметь, а башѣ да е и има, неможе мложину разны исказа у разнымѣ добама дошавшу, безѣ замене или преиначеня ни запамтити.

Схоліонѣ 4. Полиція предвара правнымѣ повредама или физичнымѣ и нравнымѣ залма. Неможе се дакле са судомѣ спити, ерѣ судѣ само онда има да дѣла, кадѣ се право заиста повреди. Али полиція има да се и о научномѣ, нравномѣ, о напредку благостаня, о сигурности явной брине, тога ради принадежи къ попечительству унутрашньи дѣла, мора се пакѣ као самостална власть отлучити у веѣимѣ државама (oberste Polizeibehörde). Но у оваквымѣ државама, ерѣ су отношеня многостручна и замршена, и брига о научномѣ напредку мора се съ полиціе свалити и предати н. пр. попечительству култуса; тако исто треба да постои посебно попечительство за трговину и радиность. Полицайна струка да е саразмѣрна прочимѣ званичнымѣ струкама т. е. да нема веѣегѣ или манѣгѣ персонала одѣ прочи струка. Друга е у аутократичнымѣ, друга у уставнымѣ државама. У онима зависи одѣ одвольности владе, у овима одговорна е и народнымѣ представницыма и управля се по явномѣ мнѣнію. Тога ради у уставнымѣ државама пристойнія е и манѣ насилна, у аутократичнымѣ пакѣ нередко тако е претерана, да уместо да одржи явну сигурность, паче ову сама вреѣа и поглавити е поводѣ да се меѣ владомѣ и народомѣ неспоразуменя, клице насилны будуѣи превала, ако реформе удобне у помоѣ не доѣу, раѣаю. Знакѣ е ямачный да култура народа на вышемѣ е степену, гди полиція и судови манѣ имаю посла. Полиціе дѣланѣ олакшава се и уединява, кадѣ іой се додаду варошке власти (обштинске власти), тако звани одбори (Ausschüsse). Ови су необходни, ерѣ само чрезѣ нѣи кадра е полиція дознати, у чему обштина оскудѣва, шта іой е нужно за напредакѣ и само чрезѣ нѣи може споразуменѣ меѣ полиціомѣ и обштинномѣ обстаяти.

Схоліонъ 5. Финанціална струка постала е одсебна, почемъ су се државе задужиле, да за потребе нѣине нису довольни были домени и регаліа, већъ су къ тому нуждне были и явне порціе. А и држанъ свагда готове войске, принело е къ томе много, да се струка финанціална самостално образовала, еръ войску валя одржати а къ тому небы довольни были приходи одъ државны добара и државны регаліа. Не треба забравити, 1) да данцы не превазиђу снагу народа, еръ е иначе сламляю, индустріа пада и држава неће више извора имати, одкуда ће приходи свое доносити. 2) Већи да су приходи државни одъ расхода. 3) Строга да е контрола како се приходи државни употребляваю. У уставнымъ државама ову контролу има посебна власть, у аутократичнымъ сама влада. Гди представничтво постои, ту имаю представнициы данке опредѣлити и то явно о той надлежности саветовати се, нове данке расписавши имаю довольне причине сказати а наипосле знанствено опредѣлити мѣрило, по комъ ће се устроити данцы непосредствени и посредствени и отношенъ ихъ узаймно. — Баръ пета часть или осма одъ прихода државны, да лежи мртва, за непредвиђене случаеве. Има да образуе државну кассу (сокровиште, Staatsschatz).

Схоліонъ 6. Будући е вѣчный миръ само идеаль, то државе свое сигурности ради, мора да држе и свагда готову войску. Овай е обычай првый увео французскій краль : Карль VII. Вѣчномъ миру само се умальиванъмъ ратова можемо приближити. Но да се ратови, неспоразуменя, трвеня умале, валя 1) пре свега войске умалити. Доста е, кадъ одъ 50 момака, еданъ постае войникомъ, тако да популація одъ 1000.000 людій, само 10.000 войника притяжава. Велике войске и грађанску слободу у опасность доводе, далъ сигурность други држава, економіу собственогъ отечества. 2) Войникъ некъ се као оружаный грађанинъ државный сматра, да нема дакле ванъ у военомъ погледу, посебне законе, већъ да обшти грађански закони и за нѣга важе. 3) У войски мора да влада найстрожія субординація, найвећа покорность, найснажнія дисциплина, ако нећемо да у животъ повратимо владу преторіанску и деморализацію народа. 4) Войникъ да се чествуе, да се у нѣму честолюбіе подстица, да се са нѣмъ поступа благородно и достойно. Само подъ тымъ условіяма дае се мыслити, да ће онъ животъ свой

у случаю нужде за правду, државу, общте благостанѣ жертвovati и да ѣе се стидити у беспослице и неморално владанѣ пасти. Саветно е, да батине сасвимъ изостану. Болъ е да войникъ сматра као честь служити у войски, нежели да се батина бои кадъ што скриви. У првомъ случаю имамо у нѣму самомъ емства, да ѣе се достоянъ появити, да за правду и общте благо животъ свой жертвуе, да ѣе се стидити бѣгства и издайства, да ѣе се устручавати руку свою пружити на удрученѣ слободе грађанске свои саграђана, да ѣе позивъ свой увидити, да нѣе ту, да државный животъ унутрашный препонява, већъ да га поспѣшествуе и развитакъ му подпомаже, примаюћи на себе тешке бриге рата и позора на явну сигурность, како бы безбрижно грађанинъ, землѣдѣлацъ, трговацъ, ученый, руководѣлацъ, художникъ, посломъ своимъ ићи мого. 5) Войницы некъ се узимаю изъ классе землѣдѣлаца, ерѣ ова е класса физично найяча. Войникъ некъ е зрео човекъ, дакле пре 20 године да не ступи у войску. Младићъ врло е ентузіаста, врло ватренъ, а слепа ватра шкоди у войни; мужъ превећъ зрео врло е ладанъ, врло много придомышлява, а много придомышляванъ и затезанъ у войни, гди се иште магновена отважность, такоѣеръ шкоди. Но да небы войникъ у изображенію, према други државны санова и штоновеле наши, руфета заостао, нужно е да баръ отмѣни међъ нѣимъ (оффицира), научно довольно изображеніе добию, т. е. поредъ изображенія у струки военной и общте изображеніе получе. Препоручителне су потому академіе воене. Сирова войска а изображенъ народъ, на добро не воде и прва е препона далѣмъ полету индустрије, художества и науке и на деморализаціу склонѣна и народъ напредуюћи окужава, чиме овай натрагъ полази. 6) Величина и строй войске сталне да су саразмѣрна величини државне области, мложини популаціе, финансиама државе. Има ихъ истина малы држава, кое већу войску држе, нежели силе нѣине подносе, нежели е за напредованъ индустрије и одтудъ зависеѣегъ общтегъ благостаня, спасително : али къ томъ су принуѣене, боећи се одъ држава већи и снажни. Прво бы дакле ове умаленъ войске започети требале. Међутимъ осторожность иште, да се држава по околинѣ нѣной управля н. пр. едалъ е међъ великимъ државама, едали међъ ратоборнымъ народима и пр. Несретне су заиста околности оне државе, коя е принуѣена да већу войску држи, нежели

е кадра, ерѣ осимъ трошка превеликогъ, кои народъ гнѣчи и индустриу (радиность) нѣгову сламля, пати та држава и депривациомъ (нравна поквареность), контрасть међу цивиломъ и милитаріомъ унутрашню неку затегнутость производи и народъ се као антипода (противникъ) владе свое сматра, когъ су интереси други, друге цѣли, друге намере, друга користь.

7) Премда се войникъ одличіемъ мора на честолюбіе подстицати: ипакъ или да е раванъ по достоинству цивилу или овомъ подчинѣнъ. Ёли надъ цивиломъ узвышенъ, то честолюбіе нѣгово претвара се у високоуміе, надменость и гордость, свойства, коя ніеданъ изображенъ народъ неможе поднети и коя владу одъ народа раздваяю и ню саму у опасность доводе, да ће милитаріи своіой подпасти. Ніе неправо да е войникъ подчинѣнъ цивилу, ерѣ цивиль ніе войника, већъ войникъ цивила е ради ту, будући се онъ има бринути о напредку и одржаню общегъ благостаня, цивиль пакъ самъ е субектъ активанъ, участвуоућъ, радећъ о благостаню. Може се далъ држава и безъ войне сталне мыслити, сирѣчь држава у коіой свакій грађанинъ и цивилну и воену надлежность одправля, неможе се пакъ држава представити безъ цивила т. е. безъ землѣдѣлаца, рукодѣлаца и пр. и пр. Цивиль се неможе погордити, кадъ му е войникъ по достоинству назадъ, ерѣ нема времена, да се сећа вышегъ степена свога, у колико е приморанъ да се о физичномъ обдржаню свомъ брине и у колико интереси нѣгови на то иду, да станъ свое поболшава и у срећи временой а у задатцыма художества и наука, безъ коихъ рѣшенія онъ савршено сретанъ быти неможе, напредуе. Найсаветніе пакъ остае, да по чину и достоинству милитаріа са цивиломъ на равномъ степену стои. У томъ погледу властелинъ врховный нека се сматра као врховный цивилный и военый князь. У републиканскимъ и уставнымъ државама неможе се войска другоячіе, ванъ подъ цивиломъ мыслити.

На два се въ прочемъ начина войска образовати може, или своевольно ступаю у войску (Freiwillige) или врбовкомъ (рекрутаціомъ). Последний начинъ дае найснажніе али и наискупль войске. Система конскрипціе ніе за изображене народе, већъ бы се за номаде доликовала, кадкадъ е пакъ нужна, кадъ сирѣчь држава у ванредну опасность дође.

§. 73.

Напредованѣ државногъ живота, развіянѣ е истогъ, а ово ніе могуће безъ удобны и околностима сходны реформа (измена). Застарело треба се изъ организма државногъ уклонити, но не одвольно, већъ по потреби. Тога ради измене мораю быти природне, као што у естеству на место изумршегъ ступа предметъ омлађаный, новый, пунъ живота. Измене да полако уводимо. Свака навала, свака одвольность у изменама, порађа незадовольство, ерѣ характеръ народа есте характеръ постепености (Stättigkeit) и споена е са потресомъ стубова, на којима државно зданіе почива.

Схоліонъ. Свака измена на то мора ићи, да условія државногъ живота изравна. Што е народъ изображеніи, то оће ограниченію владу. Потребности данашњи времена есу кодъ народа изображени: Написаный уставъ, монархія наслѣдна или демократія споена са аристократіомъ, явна одправа, слобода штампе и савести (вѣроисповѣданія). Неумно бы было противъ ови потреба ревновати, ерѣ дао бы се поводъ револуціама. Револуціе т. е. насилный превратъ постоећегъ државногъ реда, долазіо онъ одъ народа или одъ свештенства или одъ благородства или одъ богатираца, свакояко е опасанъ, ерѣ еднимъ ударцемъ и потребно и непотребно т. е. застарело у држави уништава. Сретанъ е само случай, ако се револуціомъ држава тако рећи наново роди (регенерира, возобнови, понови). Револуція неможе се другоячіе ванъ удобнымъ (zeitgemäss) реформама предупредити. Искуство учи, да се револуціе обычно подъ слабачкимъ владательма догађаю, далъ у државама гди великій данакъ влада, коє су превећъ задужене, гди себе влада одвольна умешаня у струку судейску допушта, уобште гди се народъ намерно вређа и киньи ма одъ коє стране. Народъ ніе кадаръ увредити, ерѣ е зато и врло поштенъ и врло незрео. Онъ дуго трпи и добаръ е знакъ, докле се тужи, како пакъ очаятелно ћути, онда несмемо каснити са реформомъ, изменомъ, поболшанѣмъ нѣговогъ станя. У револуціи све страсти бесну, партає т. е. одѣленія людій у основоположеніяма са-

перни, постаю факціама т. е. насилна средства противъ себе узаймно употребляваю и грађанскій ратъ мужа одъ жене, брата одъ сестре, отца одъ сына, пріятеля одъ пріятеля дели, узаймно поверенъ пада, общте подозреванъ ма преотима и државне свезе разрѣшаваю се чакъ у фамиліама. Станъ е Анархіе ту, у коіой свакій оће да влада а нико неће да слуша и изметъ народа на кормило се диже. Разборити люди одлазе са позориштнице явногъ живота, докле найпосле станъ анархіе тако несносно буде, да се народъ наново мира и реда зажели. Садъ е само сретанъ случай, ако се анархіа не преобрази у деспотизамъ или тиранисъ монархичный или поліархичный. Революція сва споляшня отношеня државе поремећава, све досадъ заключене пристанке са страннымъ државама укида, прекида и тиме и окрестнымъ државама опасномъ постае. Већ у революціи починъ реакція т. е. методично и систематично супротдѣланъ усавршенствованю народа у научномъ, грађанскомъ, нравномъ и религіозномъ погледу. Безъ реакціе нема државе, нити е икада было. Свагда су и одъ вайкада (н. пр. іоштъ у време Мойсеово) нечестиви люди, коихъ е користь идолъ и мета живота, препоне напредку общтемъ полагали, еръ се са себичностѣу нѣовомъ нѣ слагао. Ако реакція успѣ, то држава пада, еръ као што свуда у естеству, тако и у држави нема покоя, а тай оћеду да полоче реакціонери т. е. оћеду, да се стари редъ у комъ имъ е добро, свагда одржи, никадъ не промене. Држава или само напредовати или натрагъ падати може. Човеку е реагиранъ урођено, еръ нерадо познати са непознатимъ редомъ изменяюе, лень да се по новомъ реду удеси а собствено мечтанъ и високоуміе стои му на путу, да се научи новости больой и за нѣга самогъ и за друге му ближнѣ спасителной. Напротивъ нѣ реакція, кадъ влада неке реформе отлаже, боѣи се да врло далеко не завати или увидеѣи, да народъ за нѣи іоште дозрео нѣе.

§. 74.

Свака држава има ванъ общтегъ задатка, сирѣчь правде и посебне интересе, кои зависе одъ географичногъ положая, дал' е сирѣчь држава сувоземна или морска, да л' трговачка, дал' землѣдѣлна, одъ подне-

бія, одъ величине и културе народа, одъ форме владѣ, одъ околны сила (дал' е између ратоборны, дал' између изображены држава, дал' између велики или малы) одъ финансиалне системе, одъ духа народа нѣны, дал' е влада крѣпка или слаба, какавъ духъ войску нѣну оживлява, какве особе и кое имаю найвећій упливъ на владу и пр. Посебни се интереси ипакъ могу на слѣдеће разреде расположити: 1) Свака држава оће да е самостална. 2) Свака оће да іой се одъ области нѣне ништа не украти. 3) Свака оће, да са суседомъ у добромъ споразуменю живи. 4) Свака оће, да у благостаню напредуе.

Схоліонъ 1. Ове свое интересе траже државе осигурати узаймною гарантіомъ (коя може быти и еднострана кадъ е дана одъ веће државе, држави маньой), пристанцыма, савезима. Све пакъ на то иду, да политично буду равновѣсне т. е. да една другу у системи држава не претегне, да упливомъ своимъ велеможнымъ надъ другима не влада, другихъ држава самосталность не подкопа *). Изъ тога е ясно да: завоеванъ (Eroberung) не може быти интересъ државный, већъ ако се мирнымъ начиномъ може иманъ, область државе (н. пр. колонизаціомъ, трговиномъ) умложити, разширити. Да небы се при заключаваню пристанака преварила, да небы натеге у рать прешле (Spannungen), валя свака држава да има добре дипломате, а чрезъ посланике тражи добро споразуменъ одржати. Савези само су између сродны држава поспѣшни, снажни, на кое се ослонити дае. Сродне државе есу то по народности, по уставу, по форми владѣ. Случайно сродство н. пр. монарха, у

*) Роттекъ мысли, да е политично равновѣсіе шимера, еръ 1) санданнъ станъ држава ніе равновѣсно, да то дакле буде морале бы се неке државе зарадъ общте ползе оштетити т. е. или область свою умалити дати или напредованъ у култури задржати, да небы проче у цивилизаціи прелетиле. Обое противослови понятію о неуступномъ праву. 2) Популація расти, с' тиме и снага државе. Ово умложаванъ народа естество е по топиской различности разно устроило и расположило. Тако у Руссіи за 48. у Французской текъ за 125. година кадаръ е брой популаціе усугубити се.

намери завоевателной, при ратованю исти интересъ, врло су неизвѣстни и нестални, нередко и магновени само подлогъ саюза. Саюзи валя да имаю као и реформе, историчный подлогъ, и као ове мораю да се попаште да са застарелимъ спое нова поболшана отношеня, да бы прва безъ штете и осеѣаня самимъ исчезнути могла.

Схоліонъ 2. Овде е место, да нешто о дипломатики и праксису државномъ, коихъ е задатакъ посебне интересе државне бранити, заштиштавати, къ цѣли поспѣшествовати, прословимо. Дипломатика дѣйствуе о писмама (Urkunden), коя се на исторична права и дужности држава относе. Безъ нѣ дипломату руке су везане. Дипломатичный персоналъ есу: 1) Попечитель ванаши (иностраны) дѣла, са секретарима, саветницыма и свимъ самосталнымъ индивидуима у Бироу нѣговомъ. 2) Сви посланицы у странымъ државама, уговорачи, резиденти, конзули, генерални конзули, агенти, амбасадери и пр. Дипломаціу као науку о способности, правама и дужностима дипломате можемо научити, као вештину пакъ никако; дипломата у некомъ погледу мора быти роѣнъ за свой посао и способность дуготраюћимъ упражняванѣмъ себи прибавля. Дипломата мора поредъ свестраногъ изображенія поглавито у слѣдѣнимъ знанственымъ струкама удомаћанъ быти: 1) у филологіи, особито римской и грчкой, па онда французскій езыкъ и езыкъ матерный сасвимъ вешто да знаде говорити, поредъ тога да зна и езыкъ оне државе подпунце, у кою га шилѣмо. 2) Да зна математику. 3) Философіу целокупну. 4) Историю свемирну и историю држава (постанакъ држава, развитакъ, историю народа). 5) Политичне и правдословне науке. 6) Камералне науке (економіу, знанственостъ рукодѣлну и трговачку). — Права и дужности дипломате есу: 1) сматраю се као пуномоћницы државни, дакле су некосними и свети као и држава, кою заступаю. Подайници само депутирте и мандатаре на владателя свога шиляти могу, а оваѣ къ нѣма комисаре. Полу-суверенске државе, смеду у толико посланике у странымъ држати, у колико то отношенъ къ владаюћой држави допушта. 2) Примали држава страна наше државе дипломату, то нашу државу сматра као суверенску и или е заиста у добромъ с' нама споразуменю или знакъ дае, да то жели быти. 3) Страна

држава може захтевати, да іој се пошлѣ дипломата, коегъ рођенъ, вѣра, саанъ, нѣой нѣе противанъ или кои бы се по уставу нѣномъ као такавъ сматрати мого. Може дакле захтевати, да се немиле іој особе удале. 4) Курира може држава страна у време ратно задржати и депеше му отворити, ако пристанка у томъ погледу нема; у мирно доба мора га, ако е пристала, пропустити некоснѣногъ, кадъ бы грбъ, знакъ или пассошъ свой показао. 5) Дипломати дае се писмо (кредитивъ), у комъ нѣгово наименованъ назначено е одъ стране нѣгове владе. Пунѣомѣ онъ има за себе задржати, да бы даномъ приликомъ поступанъ свое оправдати мого. Тайна упутства несме обзнати безъ противны явны (*ostensible Instruktion*). 6) Посланикъ има право екстерриториалитета т. е. сматра се са свомъ свитомъ своіомъ као да нѣе државу оставіо, изъ кое е посланъ; несме пакъ трговати, рукодѣлити, тестаментъ остварити, свой домъ као заштиту за бѣгунце и беззаконике сматрати, нѣе ослобођенъ одъ плаћаня мостова, прохода и пр. 7) Ели посланикъ малу погрѣшку учиніо, то е добро ню мимоићи, ели јавно, велико беззаконъ, то се има натрагъ звати, ели противъ собствене државе погрѣшио, доста е затворити га. 8) Посланикъ има главне точке уговора да подпише. 9) Престае смртѣу своіомъ, повредомъ народнѣгъ права, позивомъ, смртѣу едногъ или другогъ владателя. — Основоположенія по којима се дипломата има управљати, ова су: Правда — Интересе други држава поредъ отечествене испредъ очію не губити. — Характеръ дипломате: ладанъ, придомишлянъ, гибакъ, предвидѣій, знати ћутати и излишно не говорити, тренутакъ најудобни сватити и употребити, ништа лако не обећа, но обећаногъ тврдо се држати, знати се недвоумно и разговетно изразити, не бити сварљивъ, и особне интересе свое само онда као државне сматрати кадъ бы повређене быле да небы далъ нравно важити мого као представникъ суверенитета.

Праксисъ државный унутрашній. Државникъ мора да познае народе оне државе, којој служи, да зна нѣину културу а способностъ за будућу, да при одправи уставъ као средоточіе сматра и да влади служи саветомъ своимъ на дубокомъ мышленю и искуству основанымъ.

Праксисъ државный спољашній. Стилъ да му е не само правиланъ (корректъ) већ и лешъ, мысли логично ис-

правне и логично скопчане. Почемъ е до тогъ савршенства свой начинъ писаня дотерао, потребуе упражненя у државномъ стилу (Staatsgeschäftsstyl) н. пр. у комъ су патенти, манифести, мемоари, депеше, реплике и пр. и пр. написане.

У Схоліонъ 3. Збогъ посебны интереса често долазе државе у распру, особито, ако праве свое интересе или сасвимъ непознаю или недостаточно и неисправно познаю. Изъ распреове раѣа се нередко ратъ, кои истина кадкадъ државу снажи, физичне силе нѣне развія, излишну снагу одводи, препятствуе да се организамъ државный дугимъ мированѣмъ разнѣжи и поболе; но с' друге стране трошкове захтева, кои на радиность народа зло упливаю. Радиность збогъ неизвѣстности случаева ратны ломно и слабо напредуе, и миръ послѣдуюћи неможе државу одма да излечи одъ рана нѣны. У послѣдуюћемъ миру осеѣа се текъ слѣдство рата, башъ да е и поспѣшанъ быо. Ратъ отношенъ међ' женскимъ и мужскимъ поломъ поремеѣаваюћи и на нравность шкодливо уплива. Свакояко валя га избегавати, еръ зла коя доноси веѣа су нежели случайна и неизвѣстна будуѣа добра. Ёли држава страна завоевана, то неможе намъ нико забранити, да се са нѣомъ до заключеногъ мира, не ползуемо. Вѣчный миръ задатакъ е политике ванашиѣ, тежакъ, неразрѣшимый задатакъ. Тога ради мора се са тимъ задовольити, да политично равновѣсіе одржи, коимъ се млогимъ ратовима предварава. Политично равновѣсіе пакъ постижава се саюзима и пристанцыма.

В) Економіа народня.

§. 75.

Економіа значи дѣятельность у трошеню и производеню зарадъ благостаня. Резултатъ те дѣятельности зовесе иманѣ (притяжаніе). Економіа као наука, коя учи коіомъ дѣятельностѣу и каквомъ може се благостанѣ државно получитьи, мора намъ показати 1) изворе благостаня подлине. 2) Изворе благостаня граѣанске. 3) Како се имаю извори исти употреблявати, и да небы се из-

сушили и да бы се коликоможно оснажили (наука финансијална).

а) Извори благостаня подлины.

§. 76.

Два има подлины извора благостаня, а ти су: Ёстество и човеческїй духъ. Мы велимо човеческїй духъ, еръ не виѣмо да животинъ у благостаню и са овимъ споненой култури напредую, веѣъ свагда се на истомъ степену наоде. Условїя пакъ благостаня есу: Посо и подѣленїе посла а у саобраѣаю: узаймный кредитъ и пуна слобода при саобраѣаваню.

Схолїонъ 1. Измеѣу разны система, коє се на подлине изворе благостаня относе, споменуѣмо само слѣдеѣе:

А) Меркантилна система: Благостанъ зависи одъ мложине злата и сребра, коє кои притяжава. Средства къ тому есу за државу: а) да се забрани износити злато и сребро у стране државе. б) Да се забрани увозити странске производе, еръ ови новацъ у стране државе одводе. в) Да се поспѣшествує извозъ отечествены производа, еръ уноси новце странске. г) Да є равновѣсіє меѣ' извозомъ и увозомъ надвисно (Handelsbilanz) т. е. да є важестъ извоженогъ еспапа веѣа одъ оне увоженогъ, да бы држава къ другимъ државама стаяла као заимодавацъ а не као дужникъ. — Противъ ове системе имамо слѣдеѣе примѣтити: 1) рукодѣліє уздиже се као и трговина на штету землѣдѣлства, чега є слѣдство, да ѣе найобычнїє потребе живота превеѣъ поскупити, да ѣе дакле веѣина ихъ людїй у весма се худомъ и бѣдномъ станю налазити. 2) Државе одправа мора быти єднострана, еръ све власти быле бы усредоточене у власти финансијальной, а по здоровомъ разуму и правди, валя да су власти себи узаймно споредне као разне струке єдне и исте одправе. 3) Система є неправедна, еръ на то иде, да друге државе осиромаша. 4) Искуство учи, да државе коє имаѣаху найвише злата и сребра н. пр. Шпаньска и Португалска, сада нису найсретнїє, еръ мложина блага уленъи, поскупи производе и индустрија пада, пакъ тые блага у оне одлазе државе, гди є веѣа

радиность. 5) Већина ихъ грађана одала бы се на прибитна рукодѣля, падало бы землѣдѣлство а тyme бы уживанѣ (трошенѣ) превазишло производенѣ. Слѣдство тога неизбѣжно было бы осиромашенѣ. 6) Отношенѣ међ' непосредственнымъ и посредственнымъ данцыма было бы неисправно т. е. посредствени данцы были бы већи, па кои ће онда предварити побуну? Меркантилнои системи има се приписати, да су колоніе, како бы се едномъ већъ тиска ослободиле, одпале одъ свои матерњи држава. 7) Будући се политична отношеня лако могу променити, то биланца трговна збогъ неизвѣстности садашњи статистичны рачуна, врло е непоуздана.

В) Физиократична система (одъ лѣкара Лудвига XV. Quesnay). Подлинный изворъ благостаня есте землѣдѣліе и землѣдѣлна економіа. Народъ се на две класе распада: на производну и штерилну (трошећу а ништа не производећу). Къ оной принадлеже сви, кои землю обдѣляваю, къ овой трговцы, рукодѣлцы, званичници, войници, учени, капиталисте, свештеницы, слуге и пр. Будући да єдина земальска економіа чистѣ приходѣ доноси: то е само земальскій данакъ (die Grundsteuer) праванѣ, прочи су данцы неправедни. Али 1) ніе истина да само землѣдѣліе производи и чистѣ приходѣ доноси, производи и рукодѣліе и наука, последня шта више дае производъ вѣчны за времены, приходѣ вѣчны за времены. 2) Неправедно е дакле само данакъ земальскій наметнути, а и неодговора цѣли ерѣ бы землѣдѣліе и земальску економіу ослабили. 3) Система ова разне саанове у єдну класу меће, кои разанѣ имаю упливѣ на благостанѣ народно н. пр. трговцы, учени, слуге. 4) По овой системи неможе се несаразмѣріе међ' богатымъ и сиротымъ никако изравнати, ерѣ недопушта посредствене данке, кои башѣ на богате спадаю и кои су за државе у садашњимъ околностима необходни и безѣ штете и опасности да ће радећа класса сасвимѣ удручена быти, немогу изостати.

С) Система радиности (одъ Адама Смита [Смаида] Шотландеза, кои е у Глазгову профессоръ правоученія быо): средину држи међ' меркантилномъ и физиократичномъ системомъ. Изворъ благостаня подлины, посао е. Посо мора се и екстензивно т. е. умложаванѣмъ радника и интензивно т. е. чрезѣ машине и фабрике увеличати. Дакле и рукодѣлцы и фабриканти есу производећа класса людій. Условія врховна бла-

гостаня народнѣгъ есу : прилѣжность (der Fleiss) при производеню, штедливость при одржаваню излиха на далѣ оживляванѣ посла. Посао е мѣрило цене т. е. производѣ, кои е више посла и труда стао, треба да има и већу цену. Непосредственный данакъ нѣ само земальскій, већъ и руководѣльный, трговный, уобште данакъ на производе свакогъ рода. — Али 1) нѣ само посао, већъ е и естество изворѣ благостаня. Брѣ посо само подпомаже естество, да нешто произведе, и гди естество неће, ту е залуду свакиѣ посао. Дакле 2) цена и важестъ производа не лежи само у послу и труду, кои су стали, већъ и у природи нѣиной т. е. у подлиномѣ строю ихъ, у свойствама нѣинима. Далѣ нема свакиѣ посо важести, ерѣ има ихъ и послова кои су излишни или кои нису за рукомѣ пошли. 3) Смитѣ само на ползу матеріалну т. е. на користъ гледи, а не придомышлява да наука и художество производе умлогостручаваю и облагораѣваю, да на радиность животворно и вѣчито упливаю. 4) По нѣму влада несме непосредствено на радиность да дѣйствуе; али то кадкадѣ мора быти, кадѣ бы кои слободу свою на штету другихъ употреблявао, на штету другихъ какву радиность предузео. У томѣ случаю ако бы и поедини благостанѣ свое увеличали, небы могло обште благостанѣ напредовати пакѣ бы онда и оно поедини пало.

Схоліонѣ 2. Посао е само условіе кѣ благостаню, ерѣ е средство, коимѣ се благостанѣ получитьи дае. Као што су потребе, ужитцы, дѣятелности човека духовне и чулне, тако е и посо, духованѣ и чуланѣ. Свакояко се посо поделити мора 1) поделенѣ нѣгово на више струка, иште самѣ истый напредакѣ благостаня народнѣгъ, коимѣ се отношеня умлогостручаваю. 2) Човекѣ само у едной струки може изредно и добро пословати, ерѣ е ограничены сила. 3) Свакомѣ е човеку наклонность на извѣстный посо, на извѣстну забаву уроѣена. Овай мигѣ одѣ саме му природе данѣ, треба онѣ дакле као упутствующи га правацѣ сматрати. — Како еданѣ и истый индивидуумѣ више разны послова предузима, распарчатава силе свое, с' тые ихъ сламля и време троши узалудѣ, безѣ да к' цѣли своіой, да сирѣчь што исправно и цѣлиходно произведе, доспе. Производенѣ поспѣшествуе се 1) кадѣ се една и иста радна струка на више ихъ грана подели н. пр. овай е добарѣ баштованѣ, хрѣавый орачѣ. 2) Кадѣ се махине у помоћѣ узму.

Многи возражаваю, да чрезъ махине и фабрике многи люди безъ посла остаю. Никако, имаю и при махинама посла, стои имъ полъ отворено бирати радне струке, како садъ постое; далъ и производи кое махина чини, долазе на вашаръ, и цена ихъ лакша е и маня, лакше се живи. — Шестъ главны струка има радиность, а те су: 1) радиность сирова, занима се са сабираванъмъ и добиванъмъ вештества н. пр. землѣдѣлство, рудокопня, шумоводство, ловъ, рыболовъ, марвоводство и пр. 2) Радиность ображаваюћа образуе изъ вештества естествены, цѣлиходне производе н. пр. фабрике, руководѣлія. 3) Трговна радиность, меня еданъ производъ с' другимъ, производе у круженъ доводи, да ихъ сви добити и уживати могу. 4) Радиность усавршаваюћа одржава, умложава, облагорођава производе, вештиномъ и знанъмъ н. пр. художества, науке. 5) Радиность службена дѣла за приватне особе н. пр. слуга. 6) Радиность државна дѣла да цѣли државне, правда и общте благостанъ, лакше се достигну н. пр. званичницы, влада, власти и пр. — Посао е продуктиванъ, кадъ добро неко производи, кадъ дакле чистый приходъ доноси, у штерилномъ послу производъ с' потрошенъмъ стои у равновѣсію. Изъ тога е ясно да и душевный посо може быти продуктиванъ н. пр. женіалный човекъ производи продуктивно; далъ, да и трговина и руководѣліе могу быти продуктивни. Свакояко пакъ землѣдѣліе основный е посао, землѣдѣлство дакле темель е благостаня общтегъ. Еръ пређе се мора вештество добыти, кое само естество дае, да бы се физично живити могло, па онда текъ може се художествомъ, вештиномъ, махинама, наукомъ вештество образовати, по растећой потреби удесити, производъ умлогостручити и облагородити. Уобщте се радиность сирова као подлогъ сваке далъ радиности сматрати мора. Свакій пакъ посао на то иде, да се ужива. Уживанъ дакле цѣль е посла. Но будући човекъ неможе еднострано т. е. чулно уживати, еръ е и умствуюћій духъ, то се као цѣль послованя, као цѣль сваке радиности мора сматрати уживанъ човечно т. е. чулно и душевно заедно. Обое, еръ има душевну стихію, неможе се безъ напредованя душевногъ мыслити, цѣль дакле радиности крайня, есте напредованъ душевно, дакле напредованъ у знаню, изображенію, едномъ речію култура.

Умств. аномол. у. оныхъ. (С. 111) (С. 112) (С. 113) (С. 114) (С. 115) (С. 116) (С. 117) (С. 118) (С. 119) (С. 120) (С. 121) (С. 122) (С. 123) (С. 124) (С. 125) (С. 126) (С. 127) (С. 128) (С. 129) (С. 130) (С. 131) (С. 132) (С. 133) (С. 134) (С. 135) (С. 136) (С. 137) (С. 138) (С. 139) (С. 140) (С. 141) (С. 142) (С. 143) (С. 144) (С. 145) (С. 146) (С. 147) (С. 148) (С. 149) (С. 150) (С. 151) (С. 152) (С. 153) (С. 154) (С. 155) (С. 156) (С. 157) (С. 158) (С. 159) (С. 160) (С. 161) (С. 162) (С. 163) (С. 164) (С. 165) (С. 166) (С. 167) (С. 168) (С. 169) (С. 170) (С. 171) (С. 172) (С. 173) (С. 174) (С. 175) (С. 176) (С. 177) (С. 178) (С. 179) (С. 180) (С. 181) (С. 182) (С. 183) (С. 184) (С. 185) (С. 186) (С. 187) (С. 188) (С. 189) (С. 190) (С. 191) (С. 192) (С. 193) (С. 194) (С. 195) (С. 196) (С. 197) (С. 198) (С. 199) (С. 200) (С. 201) (С. 202) (С. 203) (С. 204) (С. 205) (С. 206) (С. 207) (С. 208) (С. 209) (С. 210) (С. 211) (С. 212) (С. 213) (С. 214) (С. 215) (С. 216) (С. 217) (С. 218) (С. 219) (С. 220) (С. 221) (С. 222) (С. 223) (С. 224) (С. 225) (С. 226) (С. 227) (С. 228) (С. 229) (С. 230) (С. 231) (С. 232) (С. 233) (С. 234) (С. 235) (С. 236) (С. 237) (С. 238) (С. 239) (С. 240) (С. 241) (С. 242) (С. 243) (С. 244) (С. 245) (С. 246) (С. 247) (С. 248) (С. 249) (С. 250) (С. 251) (С. 252) (С. 253) (С. 254) (С. 255) (С. 256) (С. 257) (С. 258) (С. 259) (С. 260) (С. 261) (С. 262) (С. 263) (С. 264) (С. 265) (С. 266) (С. 267) (С. 268) (С. 269) (С. 270) (С. 271) (С. 272) (С. 273) (С. 274) (С. 275) (С. 276) (С. 277) (С. 278) (С. 279) (С. 280) (С. 281) (С. 282) (С. 283) (С. 284) (С. 285) (С. 286) (С. 287) (С. 288) (С. 289) (С. 290) (С. 291) (С. 292) (С. 293) (С. 294) (С. 295) (С. 296) (С. 297) (С. 298) (С. 299) (С. 300) (С. 301) (С. 302) (С. 303) (С. 304) (С. 305) (С. 306) (С. 307) (С. 308) (С. 309) (С. 310) (С. 311) (С. 312) (С. 313) (С. 314) (С. 315) (С. 316) (С. 317) (С. 318) (С. 319) (С. 320) (С. 321) (С. 322) (С. 323) (С. 324) (С. 325) (С. 326) (С. 327) (С. 328) (С. 329) (С. 330) (С. 331) (С. 332) (С. 333) (С. 334) (С. 335) (С. 336) (С. 337) (С. 338) (С. 339) (С. 340) (С. 341) (С. 342) (С. 343) (С. 344) (С. 345) (С. 346) (С. 347) (С. 348) (С. 349) (С. 350) (С. 351) (С. 352) (С. 353) (С. 354) (С. 355) (С. 356) (С. 357) (С. 358) (С. 359) (С. 360) (С. 361) (С. 362) (С. 363) (С. 364) (С. 365) (С. 366) (С. 367) (С. 368) (С. 369) (С. 370) (С. 371) (С. 372) (С. 373) (С. 374) (С. 375) (С. 376) (С. 377) (С. 378) (С. 379) (С. 380) (С. 381) (С. 382) (С. 383) (С. 384) (С. 385) (С. 386) (С. 387) (С. 388) (С. 389) (С. 390) (С. 391) (С. 392) (С. 393) (С. 394) (С. 395) (С. 396) (С. 397) (С. 398) (С. 399) (С. 400) (С. 401) (С. 402) (С. 403) (С. 404) (С. 405) (С. 406) (С. 407) (С. 408) (С. 409) (С. 410) (С. 411) (С. 412) (С. 413) (С. 414) (С. 415) (С. 416) (С. 417) (С. 418) (С. 419) (С. 420) (С. 421) (С. 422) (С. 423) (С. 424) (С. 425) (С. 426) (С. 427) (С. 428) (С. 429) (С. 430) (С. 431) (С. 432) (С. 433) (С. 434) (С. 435) (С. 436) (С. 437) (С. 438) (С. 439) (С. 440) (С. 441) (С. 442) (С. 443) (С. 444) (С. 445) (С. 446) (С. 447) (С. 448) (С. 449) (С. 450) (С. 451) (С. 452) (С. 453) (С. 454) (С. 455) (С. 456) (С. 457) (С. 458) (С. 459) (С. 460) (С. 461) (С. 462) (С. 463) (С. 464) (С. 465) (С. 466) (С. 467) (С. 468) (С. 469) (С. 470) (С. 471) (С. 472) (С. 473) (С. 474) (С. 475) (С. 476) (С. 477) (С. 478) (С. 479) (С. 480) (С. 481) (С. 482) (С. 483) (С. 484) (С. 485) (С. 486) (С. 487) (С. 488) (С. 489) (С. 490) (С. 491) (С. 492) (С. 493) (С. 494) (С. 495) (С. 496) (С. 497) (С. 498) (С. 499) (С. 500) (С. 501) (С. 502) (С. 503) (С. 504) (С. 505) (С. 506) (С. 507) (С. 508) (С. 509) (С. 510) (С. 511) (С. 512) (С. 513) (С. 514) (С. 515) (С. 516) (С. 517) (С. 518) (С. 519) (С. 520) (С. 521) (С. 522) (С. 523) (С. 524) (С. 525) (С. 526) (С. 527) (С. 528) (С. 529) (С. 530) (С. 531) (С. 532) (С. 533) (С. 534) (С. 535) (С. 536) (С. 537) (С. 538) (С. 539) (С. 540) (С. 541) (С. 542) (С. 543) (С. 544) (С. 545) (С. 546) (С. 547) (С. 548) (С. 549) (С. 550) (С. 551) (С. 552) (С. 553) (С. 554) (С. 555) (С. 556) (С. 557) (С. 558) (С. 559) (С. 560) (С. 561) (С. 562) (С. 563) (С. 564) (С. 565) (С. 566) (С. 567) (С. 568) (С. 569) (С. 570) (С. 571) (С. 572) (С. 573) (С. 574) (С. 575) (С. 576) (С. 577) (С. 578) (С. 579) (С. 580) (С. 581) (С. 582) (С. 583) (С. 584) (С. 585) (С. 586) (С. 587) (С. 588) (С. 589) (С. 590) (С. 591) (С. 592) (С. 593) (С. 594) (С. 595) (С. 596) (С. 597) (С. 598) (С. 599) (С. 600) (С. 601) (С. 602) (С. 603) (С. 604) (С. 605) (С. 606) (С. 607) (С. 608) (С. 609) (С. 610) (С. 611) (С. 612) (С. 613) (С. 614) (С. 615) (С. 616) (С. 617) (С. 618) (С. 619) (С. 620) (С. 621) (С. 622) (С. 623) (С. 624) (С. 625) (С. 626) (С. 627) (С. 628) (С. 629) (С. 630) (С. 631) (С. 632) (С. 633) (С. 634) (С. 635) (С. 636) (С. 637) (С. 638) (С. 639) (С. 640) (С. 641) (С. 642) (С. 643) (С. 644) (С. 645) (С. 646) (С. 647) (С. 648) (С. 649) (С. 650) (С. 651) (С. 652) (С. 653) (С. 654) (С. 655) (С. 656) (С. 657) (С. 658) (С. 659) (С. 660) (С. 661) (С. 662) (С. 663) (С. 664) (С. 665) (С. 666) (С. 667) (С. 668) (С. 669) (С. 670) (С. 671) (С. 672) (С. 673) (С. 674) (С. 675) (С. 676) (С. 677) (С. 678) (С. 679) (С. 680) (С. 681) (С. 682) (С. 683) (С. 684) (С. 685) (С. 686) (С. 687) (С. 688) (С. 689) (С. 690) (С. 691) (С. 692) (С. 693) (С. 694) (С. 695) (С. 696) (С. 697) (С. 698) (С. 699) (С. 700) (С. 701) (С. 702) (С. 703) (С. 704) (С. 705) (С. 706) (С. 707) (С. 708) (С. 709) (С. 710) (С. 711) (С. 712) (С. 713) (С. 714) (С. 715) (С. 716) (С. 717) (С. 718) (С. 719) (С. 720) (С. 721) (С. 722) (С. 723) (С. 724) (С. 725) (С. 726) (С. 727) (С. 728) (С. 729) (С. 730) (С. 731) (С. 732) (С. 733) (С. 734) (С. 735) (С. 736) (С. 737) (С. 738) (С. 739) (С. 740) (С. 741) (С. 742) (С. 743) (С. 744) (С. 745) (С. 746) (С. 747) (С. 748) (С. 749) (С. 750) (С. 751) (С. 752) (С. 753) (С. 754) (С. 755) (С. 756) (С. 757) (С. 758) (С. 759) (С. 760) (С. 761) (С. 762) (С. 763) (С. 764) (С. 765) (С. 766) (С. 767) (С. 768) (С. 769) (С. 770) (С. 771) (С. 772) (С. 773) (С. 774) (С. 775) (С. 776) (С. 777) (С. 778) (С. 779) (С. 780) (С. 781) (С. 782) (С. 783) (С. 784) (С. 785) (С. 786) (С. 787) (С. 788) (С. 789) (С. 790) (С. 791) (С. 792) (С. 793) (С. 794) (С. 795) (С. 796) (С. 797) (С. 798) (С. 799) (С. 800) (С. 801) (С. 802) (С. 803) (С. 804) (С. 805) (С. 806) (С. 807) (С. 808) (С. 809) (С. 810) (С. 811) (С. 812) (С. 813) (С. 814) (С. 815) (С. 816) (С. 817) (С. 818) (С. 819) (С. 820) (С. 821) (С. 822) (С. 823) (С. 824) (С. 825) (С. 826) (С. 827) (С. 828) (С. 829) (С. 830) (С. 831) (С. 832) (С. 833) (С. 834) (С. 835) (С. 836) (С. 837) (С. 838) (С. 839) (С. 840) (С. 841) (С. 842) (С. 843) (С. 844) (С. 845) (С. 846) (С. 847) (С. 848) (С. 849) (С. 850) (С. 851) (С. 852) (С. 853) (С. 854) (С. 855) (С. 856) (С. 857) (С. 858) (С. 859) (С. 860) (С. 861) (С. 862) (С. 863) (С. 864) (С. 865) (С. 866) (С. 867) (С. 868) (С. 869) (С. 870) (С. 871) (С. 872) (С. 873) (С. 874) (С. 875) (С. 876) (С. 877) (С. 878) (С. 879) (С. 880) (С. 881) (С. 882) (С. 883) (С. 884) (С. 885) (С. 886) (С. 887) (С. 888) (С. 889) (С. 890) (С. 891) (С. 892) (С. 893) (С. 894) (С. 895) (С. 896) (С. 897) (С. 898) (С. 899) (С. 900) (С. 901) (С. 902) (С. 903) (С. 904) (С. 905) (С. 906) (С. 907) (С. 908) (С. 909) (С. 910) (С. 911) (С. 912) (С. 913) (С. 914) (С. 915) (С. 916) (С. 917) (С. 918) (С. 919) (С. 920) (С. 921) (С. 922) (С. 923) (С. 924) (С. 925) (С. 926) (С. 927) (С. 928) (С. 929) (С. 930) (С. 931) (С. 932) (С. 933) (С. 934) (С. 935) (С. 936) (С. 937) (С. 938) (С. 939) (С. 940) (С. 941) (С. 942) (С. 943) (С. 944) (С. 945) (С. 946) (С. 947) (С. 948) (С. 949) (С. 950) (С. 951) (С. 952) (С. 953) (С. 954) (С. 955) (С. 956) (С. 957) (С. 958) (С. 959) (С. 960) (С. 961) (С. 962) (С. 963) (С. 964) (С. 965) (С. 966) (С. 967) (С. 968) (С. 969) (С. 970) (С. 971) (С. 972) (С. 973) (С. 974) (С. 975) (С. 976) (С. 977) (С. 978) (С. 979) (С. 980) (С. 981) (С. 982) (С. 983) (С. 984) (С. 985) (С. 986) (С. 987) (С. 988) (С. 989) (С. 990) (С. 991) (С. 992) (С. 993) (С. 994) (С. 995) (С. 996) (С. 997) (С. 998) (С. 999) (С. 1000)

Схоліонъ 3. Подъ кредитомъ разумева се поверенъ у дѣятелность туђу, да ће сирѣчь чистый приходъ донети. Безъ кредита нема помоћи у нужди, благостанъ дакле и неможе растити. Да бы се кредитъ одржати мого, валя влада на то да гледи, да се дана обећаня точно држе. Строго да се казне заклетвопреступници, строго вашарско право и право мѣнично (*das Wechselrecht*) да постои, строго да се забрани безпослованъ и пролетариартъ колико већма да се умали. Врло е сходно средство, као што е то Утѣшеновићъ у своіой књизи: *die Hauskommunionen der Südslaven*, Wien 1859. Fr. Manz et Comp. доказао, противъ пролетариата, строй породица коммунистичны. Главни докази овогъ даровитогъ писателя есу: 1) Породичны коммунизамъ ніе патриархальный уставъ, у комъ сва права има домовладика а прочи чланови породице саме имаю дужности. Коммунизамъ породичный есте равноправность, како што влада у дружеству акціонерскомъ, подъ управомъ и руководствомъ домовладике, и вишество гласова рѣшава. 2) Домашня коммуна не трпи дробенъ земальскогъ притяжаваня, а ово е найопасніе за државу аграрну, ерѣ нема доста поедини, а ако много има други су му слуге. 3) Дробенъ земальски притяженія чини, да породице духъ свой индивидуальный губе, да се дакле народность коя у породицама живи опасности излаже и да се породица топи на индивидуе, чиме држави оскудѣва общтиность (*Gemeingeist*). 4) Дробенъ земаля чини, да землѣдѣлацъ нема сигурна и равномерна с' другимъ саановима прихода, тога ради мора одъ нравности свое губити и нужда га на подмуклость и злоковарство тера. 5) Соціализму и коммунизму предварити се само може комунама домашњима, коє крте нрави землѣдѣлца држе. 6) Што више общтина, то е држава снажнѣя, ерѣ индивидуални интереси постаю общтинским а ови су са државним а сродни. Но више общтина има држава, кадъ коммуна домашня влада. 7) Тврѣ е и сталнѣ притяжаніе земальско у комунама домашњима, манъ е дакле могућа селбина народня (*Völkerwanderung*). 8) Коммуния домашня ерѣ е равноправна, основный е естественый уставъ слободе общтинске, а безъ ове не дае се мыслити слободна држава. 9) Радиность се диже, ерѣ потребе у коммуни домашњой веће су, дакле да бы се задовольиле и већа радиность. 10) Себичность се умалява, поносъ и честолюбіе одржава свестѣу, да породица

и одъ нашегъ садѣйствія као чланова нѣны благо станѣ свое очекуе или доводи, найпосле узаймно узданѣ расте, узаймно поверенѣ диже се, ерѣ чланови имаю обште иманѣ пакѣ се не може предпоставити, да ѣеду овомѣ ванѣ ако оѣею сами себи, неприятельи быти. 11) Крѣдитѣ расте, ерѣ радіе кредитирамо обштини, коя има истый интересѣ, више ихѣ сила и усредоточену дѣятельность, кое є притяжаніе утврѣено и на сталнымѣ подлозима лежи. Тако се има стварѣ у домашнымѣ коммунама.

Схоліонѣ 4. Слобода саобраѣая иште, да се младићу на вољи оставля, кои редѣ живота онѣ жели изабрати, коемѣ се реду живота онѣ жели по способности, склоности и силама своима приказати. Но слобода ова потребуе ипакѣ ограниченя, ерѣ могли бы се превеѣть млоги єдной и истой струки приказати, пакѣ бы онда држава патила и боловала. Влада по овому валя да на то гледи, да све струке живота равно као изредне сматра, равно да ихѣ отликуе, и да се попашти, да застареле дражести (намаме, инцитаменте) єдне или друге струке, уклони и на нѣино место, нове постави. Особито аграрной држави на томѣ лежати мора, да више ихѣ землѣдѣлаца и рукодѣлаца има и да трговина са сировимѣ производима (Rohprodukte) влада. Не лежи іой у интересу да млого ихѣ учены людій има, мора єдну струку другомѣ ограничити и да све струке радиности равно напредую, мора искати за поєдине струке довольну способность. Тако н. пр. неѣе допустити, да трговцемѣ постае, кои трговину ніе учіо и упражнявао. Брой радны струка да є равномѣранѣ н. пр. да нема више трговаца нежели рукодѣлаца. Брой радны струка да є по потреби удешенѣ н. пр. да у малой вароши нема премлого трговаца, ерѣ онда єданѣ одѣ другогѣ не може да живи. Да бы се пакѣ отежало, да превелики брой учены, писателя, литерата, художника не буде, мора 1) да умали учене школе н. пр. гимназіе, а да умложи школе реалне, у коима се знаня предаю за радиность и технику необходима.

2) Да одѣ ученогѣ, кои бы се званію државномѣ приказао, не само стручну веѣь и обшту изображеность изискуе, дакле гимназію, у коіой се предаю знаня, коя за сваку струку живота преправляю и прегледѣ даю о мору знаня и умешностей людски уобште. Гимназіе некѣ су на то опредѣлене, да обште изобразе. Но да ихѣ нема и по малимѣ варошицама, ерѣ онда лако

се одаю многи на ученъ, кои бы за радиность, технику способни были. Свеучилишта некъ даю стручно изображенъ. И ова да нису у малимъ варошима. Брѣ младићъ у овима нема прилике светско искуство себи набавити, нема довољне прилике упознати се са животомъ и као изъ месеца долази у практичны животъ. Ние отрећи да у великимъ варошима има многи намама на грѣсе, пороце, на деморализацију; али младићъ да до характера сталногъ дође, све фазе живота мора проћи, у овима се текъ дозрелость характера изобразити може, а и треба да се навикне на намаме къ грѣху. Обычай тупи му рецептивитетъ за нѣи. Далъ има младићъ у великимъ варошима више прилика, упознати се са станъмъ художества и наука, какво е сада.

§. 77.

Будући е дѣятелность човеческогъ духа изворъ подлины благостаня : то ће она држава у већемъ благостаню быти, у којој е дѣятелность већа. Но такве државе и потребе веће быти мораю, дакле већи ће имати приходъ али и већи трошакъ. Што држава више има народа, то ће дѣятелность нѣна већа дакле и благостанъ веће быти. Главна е дакле стваръ, да се држава о умложению популаціе брине.

Схоліонъ. О томъ се само сугубимъ начиномъ бринути може : негативно т. е. удаляванъмъ препона и позитивно т. е. употребљаванъмъ средства, коимъ се мложина народа увеличава. Негативно брине се држава, кадъ на обште здравлѣ нази, дакле добрымъ санитарскимъ средствомъ н. пр. пашти се да лѣкаре добре и довољно ихъ има, контумацъ, оспице, изсушава баре, ритине, блата, поднебіе ублажава искореняванъмъ врло пространы шума кое превећъ велику мену у температури производе, вниманъмъ на то да се куће безвлажне зидаю, да се не селе люди по мести коя су врло низка, просветомъ и наукомъ и пр. Позитивно се држава брине, кадъ сама къ тому приноси, да популація расте н. пр. колонизира свое пусте землѣ, диже землѣдѣлство, трговину са сировимъ производима поспѣшествуе, уобште благостанъ обште диже. То постои, да држава толико има већу популаціју, колико е нѣно благостанъ веће. Некъ не

три дакле безпосленике, некъ гледи да капитали кругую, да се посо и радиность не сломіе. Циркулація капитала поснѣшествуе се 1) производомъ, кои обычне потребе задоволява и на уживанѣ мами. 2) Слободномъ трговиномъ, кредитомъ, посломъ. 3) Чистымъ доходкомъ. — Хрѣавъ е знакъ, кадъ народъ злато и сребро у сандуцы држи; знакъ е, да нема повереня међъ нымъ и владомъ. Што е народъ веѣма култивиранъ, што е благостанъ нѣгово, нѣгова радиность веѣа, то има и више новца у злату и сребру а манѣ у бакару. — Велика скупоба као и велика ефтиноба, радиность умаляваю и злоковарный упливъ на нравность имаю. Добаръ е знакъ, кадъ е скупа надница; радня, индустрија се диже, и свагда е болѣ кадъ одъ раднѣ више профитира (добія) радіоць нежели капиталиста, ерѣ радіоца приходъ на радню ободрава и весело се мотике и рала лаѣа. Да капитали добро циркулираю, показуе лихва, камата (der Zins). Што е ова маня, то е веѣа конкуренція капитала; кадъ е пакъ велика, то е знакъ, да се капитали траже, али да ихъ нема. Бдни мысле, да е знакъ веѣе радиности, кадъ лихва расте. У економичномъ погледу хрѣаво на радиность уплива, закономъ утврдити, колико кои сме лихве искати, кадъ другомъ капиталъ узайми. Сама конкуренція то валя са собомъ да донесе, закономъ пакъ установлѣный максимумъ лихве, радиности границе полаже, кое другчѣе ванѣ незаконно неможе преѣи, преѣи е пакъ кадъ тадъ мора и у томъ случаю деморализираю се и дужникъ и поверитель, уче се законъ подмукло обилазити и оно што се као непоштено прогласило, поштенымъ и дозволѣнымъ сматрати. Дакле и у нравномъ и у економичномъ погледу иште разумъ, да се патентъ лихоимства укине. —

§. 78.

Подлини извори благостаня, да бы чистъ приходъ дати могли ишту штедльивость противну луксусу, раскошству кои више троше на уображене потребе нежели на дѣйствителне, и тые у опасность ставляю, да ѣе се савъ чистый приходъ потрошити и да ѣе пассива у иманю веѣа быти одъ актива. Да пакъ и само нужно уживанѣ небы меру прешло, мора влада : 1) да разреди послове и радиности, да еданъ и истый индивидуумъ

на сто страна не ради. 2) Мора забранити проситбу (das Betteln), играњъ (хазартирајуће), лоповлукъ, варанѣ и лукавство. 3) Мора сматрати на капиталисте кои одъ лихве капитале праве, земальске господаре (спаіе) кои одъ зе-маля свои живе, научене люде и художнике као репро-дуценте т. е. као люде кои производе наново произ-воде. 4) Мора да на то пази, да више ихъ о едномъ и истомъ трошку живе, да дакле фамилие се образую и да уставъ фамилиарный буде коликоможно комунистичанъ; тога ради ќе и дружства трговачка поспѣшествовати. 5) Трошиће само на оне државне потребе, кое изъ са-могъ понятія о држави као дружства правногъ, когъ е задатакъ правду реализирати и нравный редъ у физич-номъ одржати, теку. При трошеню чуваће се, да недође у нужду одъ приватногъ иманя узети чистый приходъ, ерѣ обште благостанѣ пада, како поедини индивидуи осиромаше. Чуваће се да и капиталъ народный дирне, ерѣ кадъ народъ банкротира и држава е банкротирала а то ќе казати, савъ е кредитъ кодъ странски држава изгубила.

Схоліонъ. Раскошество и снагу ломи, ерѣ луксусъ и ужи-ванѣ безъ посла и цѣлисходности, чини 1) излишне потребе, за коихъ задоволенѣ силе човеческе не достижу. 2) Разнѣжава физичну снагу, чиме дѣятелность и духовна и физична пада. Летаргіа нека снађе државу, коіой помоћи нема; обшта уни-лостъ, сиромашество, деправація слѣдства су, а круна свему овомъ разрѣшенѣ државногъ организма. Противъ раскошества и уни-лости могла бы се и велика порція и монополъ одъ стране др-жаве, препоручити, само не превелика порція и монополъ са свакимъ еспапомъ (едино са луксуріознымъ), ерѣ у томъ слу-чаю, држава напада на чистъ приходъ индивидуа и овай потро-шити прети или га у станѣ непокретности доводи.

б) Грађански извори благостаня.

§. 79.

Основный изворъ свакогъ благостаня есте землѣ-дѣліе и земальска економія, слѣдую руководѣлія, мар-

воводство, рудокопня, шумоводство. Све ове изворе умложити, удвостручити, одржати, производе ихъ облагородити и за цѣли живота веѣма удесити, задаткъ е науке и художества. Дакле и наука и художество мораю се као грађански извори благостаня сматрати и то као нека круна, као крайњи изворъ благостаня.

Схоліонъ 1. Вопросъ е быо, дали треба влада уплива на производенъ и трошенъ и каква имати? Неки утврђаваху, да влада не треба да има уплива, други да треба. Мы се са последњима слажемо и то са онима, кои утврђаваю да влада мора позитивно упливати, зато што производећи и трошећи народъ како странскій тако и отачбине наше, ніе безъ себичности, састои се изъ много ихъ незрели, кои руководства и заштите потребую, ніе тако нравственъ, да бы користь свою, ту гди са државномъ саудара, подпоставіо. Наравно да овај упливъ владе несме се у маленкости упустити, иначе и на производенъ и трошенъ препречно дѣйствуе, веѣ да свагда само државне се надлежности предъ очима имаю, да се ове сирѣчь небы како при продукціи и консумціи мимоишле, повредиле или у опасность довели.

Схоліонъ 2. Превелика популація шкоди држави као и премала. У томъ случаю држави нема другогъ спасенія ванъ исселити куда часть народа. Но да немисли кои, да како скупоѣа настаде, то е веѣ знакъ преяке популаціе. Ніе тако; у томъ лежи понайвише узрокъ, што е народъ или деморализиранъ или што е землѣдѣліе пренебрегнуто а премлого ихъ одаше се на занате, трговину, науке или художества. Бли држава у популаціи слаба, то нека допусти на области своіой населбине, али 1) само нравне люде некъ упусти, ерѣ ніе іой са леньвцыма и ненравныма поможено. 2) Населбине онда да дозволи, кадъ нема доста радіоца а тражу се. — Исселбине у старини или се збогъ превелике популаціе, или збогъ незгода климе и землѣ и разны мора (н. пр. скакавцы, поморѣ), или збогъ завоеваня, или збогъ парница догаѣале. У новіе доба 4 вида исселбина поглавито има 1) землѣдѣлне колоніе, брзо се дижу и оддвое као самосталный народъ. 2) Сейне колоніе (Pflanzungscolonien), у ньи влада робство. 3) Рудокопне колоніе

(такођеръ робова имаѣаху). 4) Трговачке колоніе, само се силомъ оружія одъ матернѣ државе зависиме одржати могу. — Осторожность иште, да се колоніама коликоможно слободнѣя трговина, слободнѣи саобраѣай дозволи, да сейне колоніе число домаѣи жителя не превазиѣе, иначе су пропаде. Примѣтити имамо, да самосталне колоніе одъ веѣе су ползе држави матернѣой.

Схоліонъ 3. Како ће се граѣански извори благостаня одржати и умложити, учи насъ политична аритметика т. е. вештина изъ неки догаѣая и станя будуѣнность дознати и по овой удесити средства. Наравно, да политична аритметика само подобоистино заключава. Якобъ држи да политична аритметика слѣдеѣа дата предъ собомъ имати мора 1) подпуный списакъ роѣени и умрши, да бы знала сказати, дали популаѣа расте или спада. 2) Списакъ трошеня у држави, да бы знала сказати, далъ е консумѣа или продукѣа веѣа. 3) Списакъ разны радиностѣй, да увиди, коя е надвышена, коя надвысуе и какво е несаразмѣре. 4) Списакъ количества сирови производа а одтудъ добивены фабричны, да бы дознала саразмѣре постоеѣе меѣъ продукѣомъ и консумѣомъ. 5) Списакъ сврху мере и простора матеріалны потреба, сврху цене разны еспапа одъ више ихъ година, са назначенѣмъ узрока зашто се ихъ цена диже или зашто пада. 6) Списакъ о разнымъ отношеньма станова и заната и пр. — Безъ политичне и граѣанске слободе, граѣански извори благостаня мораю се кадъ тадъ изсушити. Но да небы народъ слободу злоупотребіо, треба да се нравно воспита, а то бива религиомъ и школама. Тешко оной држави коя не пази, да іоѣ е народъ побожанъ. Црква и школа мора да су у најтешнѣмъ саюзу. Црква и школа єдина су моѣна средства противъ деморализаѣе и раскошства, коимъ се консумѣа на штету продукѣе диже. Премда луксусъ може раскошствомъ постати, нетреба га пакъ са овимъ заменути. Луксусъ е шта више у некомъ погледу спасителантъ за државу, ерѣ 1) по себи не осудителантъ, ерѣ показуе о узвышеномъ благостаню народа. 2) Онъ саобраѣай узаймный поспѣшествуе. 3) Узвысуе дѣятельность, ерѣ ревнованъ и надмеѣанъ узаймно производи и потребе умложава, кое се само веѣомъ радиностѣу задовольити могу. 4) Облагороѣаваюѣа лепа художества, а посредствомъ овихъ надражно на душу дѣйствууюѣи, на мысли и осеѣаня ню побуѣаваюѣи, и науке диже. Занати, трговине, науке, художества

у великимъ варошима, гди е лукеусъ господаръ, цвѣтаю. — Не пристои држави и нѣномъ достоинству, да лукеусъ поедини индивидуа, чрезъ тако зване законе лукеуса ограничи, а и права къ тому нема, кое зато, што е штедливость добродѣтель, а на добродѣтели нема принуде, кое зато, што лукеусъ ничія права не вреѣа, кое зато што имаоць правный може са иманѣмъ своимъ по воли своіой поступати. Индивидуумъ има природну свою особну слободу, а ову држава, ако е желимо, као правно дружство, а не као тавницу и коррективный домъ (Zuchthaus) сматрати, несме повредити, а то бы радила, кадъ бы поединима прописивала на шта трошити смеду а на шта не. Exempla trahunt, дакле наиболь ѣе цѣль постићи влада, да сирѣчь народъ буде штедливъ тиме, кадъ сама примеромъ умерености и воздржателности предходи. — Мами се народъ, особито служеѣа класса, коя е и найвеѣма на лукеусъ склонѣна и радо више троши него што заслужуе, тако званымъ шпарркаса-сама на штедливость. Прва е шпарркаса у Килу год. 1796. основана. Кадъ служеѣій зна, да може се ослонити, да ѣе му се оно што е заштедио, чувати и сахранити, онъ ѣе се и подстицанъ налазити за неподвиѣене случаеве капиталца себи сабрати. После служителя обычно найвеѣи воде лукеусъ фабриканти. Опасно е кадъ влада предходи примеромъ лукеуса; народъ се онда у тако великомъ степену надражи, да натеги наскоро слѣдуе одпустъ свію сила и радиность пада. Добро е, да влада ослободи радиность одъ досадны просіака — ови да несмеду просити, веѣъ да се на обштый трошакъ држе у посебнымъ заведеніама (Armen- Wittwen- und Waisen-Anstalten). Брѣ лакше е дружству нежели поединима сиромахе одржати, а гдикой неѣе да уделе и народъ се учи бѣду другихъ равнодушнымъ очима гледати, чиме симпатетична чувства основъ нравнима ладне и опадаю.

Схоліонъ 4. Землѣдѣлство остае основъ благостаня граѣанскогъ, ерѣ 1) оно задоволява найнуждніе потребе живота. 2) Оно учи човека животу уредномъ и нравномъ. 3) Оно е кадро, относительно найвеѣу популаціу ранити и умложити. 4) Безъ нѣга, неможе ни занать ни трговина цвѣтати, а музе и минерва умиру. 5) Оно дае здраву и снажну популаціу, ерѣ нити превеѣъ надражуе, нити превеѣъ снагу физичну троши. 6) Снага физична државѣ лежи у

темельномъ землѣдѣльцу, у нѣму постепеность напредованя у култури; онъ в препона, да се у држави при напредованю у култури, неуредни, неудобни, безмѣстни скокови не чине. — Да землѣдѣлство (разумева се польско са раномъ) напредуе 1) валя да е землѣдѣлацъ слободанъ човекъ (да нѣ себри или робъ). 2) Валя да е трговина са раномъ сасвимъ слободна, изузимаюћи областъ државе мала е или е нееднако обдѣлана, или предстои скупоћа, ратъ, и пр. еръ у таквимъ околностима могли бы лихоймцы увеличати обшту нужду. 3) Валя да се умложи брой землѣдѣлаца и земальски економа, кое збогъ чистоте прави ихъ, кое што међъ нѣма нѣ могућа конфлуенція, а ова е башъ врло често у занату и трговини велику скупоћу произвела. 4) Землѣ некъ се више на породице, нежели на индивидуе поделе, еръ и лакше живе више нѣи о едномъ трошку и више одъ землѣ добіяю, кадъ у дружеству раде, еръ онда и болъ и лакше и о манѣмъ раде. 5) Валя да се не допусти, да арендатори велику областъ подъ аренду узимаю, еръ тѣме они се на штету другихъ обогате и савъ чистый приходъ они троше; неравенство у иманю превелико бѣва, тимократіа предстои. 6) Валя да се землѣдѣлацъ подстица преміама (наградама, отличіяма) и то е онда инцитаментъ не мали за економіу земальску. 7) Валя да има и магазина у коима бы се рана за непредвиђене случаеве сабрати и сахранити могла, 8) Найпосле валя се чувати одвольне рекрутаціе, коя млоге руке землѣдѣлству одузима и валя економична дружества образовати, коя ће и наукомъ и наградомъ и капиталомъ, земальску економіу дизати.

Схоліонъ 5. Марвоводство нѣ тако изобилный изворъ, као землѣдѣлство, еръ 1) относительно малу популаціу само ранити може. 2) Више желю за месомъ нежели неходне потребе живота задоволява. 3) Споено е са некомъ леньостѣу и апатиомъ пастыра и знакъ е дакле найнижегъ степена културе. — Манѣ вредности одъ марвоводста има рыболовъ и ловъ на зверадъ, еръ и врло имъ е случайный добытакъ и захтеваю неуредный сировый животъ. Не приноси мало к' отупленю симпатетичны чувства, радовати се своіой вештини и подмуклости, коіой е невина зверка као жертва пасти морала. Шумоводство и рудоконня више посредствене потребе задоволяваю и народъ на дѣятельность надражую, да се већомъ вольомъ ода на землѣдѣліе,

ловъ, марководство. Дакле шумоводство и рудокопня да непревазиће радиностъ земальску, марководства, рыболова и лова. Будући да ловъ може искоренити дивлячь, то и онъ мора имати свою одправу. Ловски закони валя да опредѣле, кои сме и докле и када се ловити сме. Саветно е и посебне ревире ловске устроити и у овима исто тако неговати дивлячь, као што се негуе марва и овца по полю. И шуме се могу искоренити; да то не буде, потребно е шумску одправу имати.

Схоліонъ 6. Нека се строго разлучавајућа граница међъ земљдѣлскомъ економіомъ и варошкимъ занимањемъ не постави, већъ некъ ово и у земальску економіу вата а оно у варошке занате. Али и некъ се не допусти да занатъ пређе у села, еръ онда ће више ихъ занатлія нежели земљдѣлаца бити и као што е држава брзо процветала, брзо ће и уедаредъ и увенути. Неки само занати да се у селима допусте, кои су тако рећи другови земљдѣлства н. пр. коларство, плаканъ, боядисанъ, пиварство, ракиџинице и пр.

Схоліонъ 7. Занати, фабрике, руководѣлство необходни су за државу, еръ 1) умложаваю и облагорођаваю производе и више ихъ потреба и удесніе задовољаваю. Знакъ е веће културе, гди занати цвѣтаю. 2) Занати поспѣшествую душевну снагу, еръ ишту да се мало и мысли. 3) Занати умложаваю популаціу и саобраћай и у отачбини и са ваньскимъ државама подпомажу. 4) Не разнѣжаваю, еръ тyme што махине посо олакшаваю и деле, добія се време и прилика духовно се развіяти; потребе расту, а те задовольити само усугублѣна дѣятельность може. — Занати се подпомажу 1) кадъ е свакомъ слободно, комъ се оће занату, по силама и склоностима своима да преда. 2) Кадъ е равновѣсіе међъ занатомъ и економіомъ, еръ имали више заната него што сировы производа, то млоге руке безпослене остаю, имали манъ то се сви производи сирови немогу чрезъ занате обработити и човекъ у изобилію разнѣженъ, у леньность пада. 3) Занати непотребую инцитамента ванъ у великимъ државама и при великой популаціи, еръ по себи есу намама, по себи награђую. 4) У фабрикама да се обрађую производи за нуждніе потребе, еръ такове изъ странски земаля доносивати, врло е несигурномъ случаю изложено. 5) Држава треба и за онакве занате да се побрине, кои нбой непосредствено служе н. пр. топове лійвати, пушке правити, салпетеръ цедити,

баруть фабрицирати и пр. 6) Ванъ излиха, да се не износе сирови производи у странске државе, одъ кои ихъ после за тежке новце опетъ натрагъ одкупуемо. 7) Не личи влади, да се сама занима са занатима, кадъ ће и боля и ефтинія рукодѣлія чрезъ занатліе слободне, међъ коима има конкуренціе добити. Зато монополи немогу се одобрити, ванъ ако чрезъ нѣи држава мысли неку радну струку, ерѣ бы на штету была, умалити н. пр. да се манъ дувана сее, гди бы више ране сеяти се требало. 8) Да се не заборава, да свакій занатъ иште капитала с' лихвомъ, ерѣ чистъ му в само онда приходъ, кадъ одбіе трошакъ и посао и лихву, кою бы му на интересъ даный капиталъ донео. 9) Патенти, коимъ се опуномоћава изобрѣтатель, да занатъ свой самъ изключително за неко време терати може, мораю се одобрити, ерѣ духъ човеческій ободраваю на нова изобрѣтенія и награђаваю га с' ужиткомъ свога труда и свое заслуге. Но а) изобрѣтеніе да е ново. б) Да е одъ користи. в) Патентъ другима да не забранюе, да другимъ начиномъ или у другомъ строю, изобрѣтеный производъ даду. г) Пре да се изобрѣтателю не да патентъ, докле ніе путъ и начинъ изобрѣтенія свога влади искрено назначію, да бы се изобрѣтеніе далъ одъ другихъ продужити и усавршенствовати могло. 10) Преміе немогу се у занату одобрити, ерѣ на енострану радиность (кою држава отликуе) маме а и изъ народнѣгъ добра мораю се позаймити. Юштъ е горе, ослободити одъ данка. 11) Занати, трговина, землѣдѣліе дижусе чрезъ ассекуранціе, кредитна заведенія (коя пакъ лакомысленыма да не позаймлюе) и пр. Забранѣвати увозъ художны производа шкоди као и извозъ забранити, ерѣ у првомъ случаю (ванъ ако е репрессаліа) еданъ художникъ другомъ као жертва пада пакъ се тако ефтиноћа не получава; у другомъ случаю неможе се излихъ продати. 12) Тако звани цунфтови, породъ су среднѣгъ вѣка. Гди ихъ бура времена укинула, неумно е опетъ ихъ уводити, гди су пакъ іюштъ одъ потребе, да су у овомъ поболшаномъ виду: а) Одвоены цунфтова (geschlossene Zünfte) да нема. б) Свакомъ да е слободно радиность изабрати, коя му се допада. Ништа горе, ништа тако не поджиже духъ каста као узаконити, кои и како сме быти занатлія какавъ. в) Онай да може быти занатлія, кои е осведочіо дѣломъ, да е зато способанъ. г) Влада онде само да се у занате меша, гди ови имаю непосредственный упливъ на здравлѣ

или нравность народа н. пр. аптекари, музыканти, менажери-
сте. У томъ погледу има опредѣлити, кои су занати нравности
шкодљиви, кои не, кои су застарели и излишни и пр. Тако
мого бы бирташъ, да вино свое улепша или поболша и отровна
вещества мешати у нѣга. е) Изслуженомъ войнику право дати
на ма кои занатъ, неправедно е, еръ за занатъ неиште се да е
кои войникъ быо, већъ да е кадаръ и вештъ за занатъ, комъ
оће да се прикаже. f) Занатлія да нема онде много, гди ихъ
има много землѣдѣлаца, еръ производи землѣдѣлства на нрав-
ность занатліе, кадъ са нѣма стои у непосредственной додирки,
шкодљиво упливаю. g) Тако звана вандровка, есте да вештину
може за занатъ набавити, али и квари и найсолидніи младићъ
враћа се често с' пута као поквареный, лакомысленый изступ-
никъ (lüderlicher Geselle). Склоность занатлія на раскошство, на
уживанъ, на неуредный и ненравный животъ, само се овимъ
вандровкама може приписати. Тога ради поглавито на нравность,
владанъ, поведеніе оногъ, кои бы се за майстора вадіо, валя
пазити.

§. 80.

Производи кругую и у кругованю троше се торго-
виномъ. Ова е дакле главно условіе консумціе. Или се
на области отачбине тргуе или отачбина наша са стра-
нымъ државама тргуе, слѣдователно трговина или е спо-
ляшняя или унутрашняя. Безъ ове, не дае се мыслити
трговина ваньска, као што споляшнѣгъ живота држав-
ногъ условіе е унутрашній животъ.

Схоліонъ 1. Унутрашняя трговина дае свакој провинці
добитъ, враћа найбрже уложене капитале, нити е тако изложена
кредиту и неподвиженымъ упливима странски влада. Споляшняя
трговина, враћа капиталъ уложеный доцне и у исто ставля от-
ношенъ у смотреню добита ваньску државу са отачбиномъ, у
комъ бы стаяле, кадъ бы свое земальске производе изменъи-
вале. Даванъ на кредитъ, круженъ добара и еспапа у лебдеће
и неизвѣстно станъ ставля. Въ прочемъ мѣстне околности рѣ-
шаваю, дал' ће се коя држава више са странскомъ или унутра-
шньомъ (домаћомъ) трговиномъ занимати н. пр. дал' е држава

сувоземна или прибрежна. Трговина са населбинама иште да е матерня држава богата. Много доноси добита, ако нѣ монополъ каквогъ дружества привилегираны акціонера. Такавъ монополъ одвольно опредѣлява вашарску цену, нередко ревнованъ, трвенъ међу прибрежнымъ државама и с' прочимъ торговцыма производи, и рату повода дае, кои е кадаръ постоећи редъ са свымъ преобрнути. То намъ сведочи устанакъ британски колоніа у сѣверной Америки. Монополи овакови осниваю се на меркантилнои системи, с' овомъ стое и падаю.

Схоліонъ 2. Трговина велика (Grosshandel) добита дае, мала (Kleinhandel) само трудъ и уложеный капиталъ наклађава и еспае, кое велика трговина не може да прода, у кругованъ доводи. Трговина активна т. е. продаванъ, са трговиномъ пассивномъ т. е. купованъмъ, стои кодъ цивилизираны народа у равновѣсію. Не треба заборавити, да продаванъ већий капиталъ иште, да више доноси добита али да е и већимъ опасностима изложено. Како кадъ претеже купъ или продай, но обычно се антагонизамъ овай у свету трговачкомъ изравнява.

Схоліонъ 3. Трговаць некъ е слободанъ т. е. некъ е нѣговомъ увиђеню остављено, кое еспае и како ихъ оће на тржиште да изнесе. Влада нека пази, да не обвлада лихоимство. Али кадъ е трговина слободна, конкуренція е ту и ова чини да лихоимаць и варалица самъ себе са тржишта исклучава. Монополи обычно покрываю лихоимство и варанъ. Вашари за велике трговине, слободанъ увозъ ишту, за кои се држави нешто плаћа. Овакови вашари валя да имаю довольно познате и честоване банкере, валя да се строго држе строгогъ и точногъ мѣничногъ права и да надъ нѣима бди дѣятелна и обозрителна полиція. Вашари годишњи и седмични у толико су препоручителни, у колико и маня добра (бофель) у кругованъ доводе. Магазины цѣль свою промашаю, кадъ при скупоћи ефтиноћу а у ефтиноћи скупоћу производе — они валя да су справе, кое задоволяваю потребе са странскимъ продуктима, кое поедини нису кадри за ефтинію цену набавити; валя да домаће производе, кои у стране землѣ иду, али е извозъ уедаредъ и изненада препреченъ, одъ грађана домовине одкупую, како бы правилный тргъ одржали у реду свомъ и дѣятелности трга препоне уклонили. На еспае, кое пріймаю, само онолико да се плаћа, колико е за обдржанъ овихъ потребно. Тако звани

Stappeligerechtigkeit (право истовараваня) по комъ неке вароши могу захтевати, да се донешеный еспапъ доникле на нѣномъ вашаришту на тргъ износи, смѣра само на цвѣтъ и благостанѣ вароши, коя право то има, и несносна е принуда кою и трговацъ и економъ избегава. — Путуюћи трговачки служители, кои са собомъ носе образце (мустре), да се не трпе, ерѣ и велики вашара прибитке многостране укидаю и тргу отимаю характеръ явный, праве га приватнымъ и тѣмѣ обычно еспапу хрѣавомъ знаду дати цену. — Много помаже тргу: 1) кадъ су путови сигурни. У цивилизиранымъ државама на ту цѣль постои жандармеріа. 2) Кадъ су путови добри. Мостови, канали необходни су за оживляванѣ трга. 3) Да су мере посвудъ исте. Будући да то збогъ околностейъ разны места нѣ могуће, оно баръ да е средня една мера, на кою бы се све проче разне мере возвратити могле лакше и точнѣ. 4) Сензали некъ су люди подъ заклетвомъ, као неки званичници, коихъ протоколъ да подпуно важи. 5) Да е пошта добра и да се не сматра као изворъ за кассу државну, већъ и толико да иште плате, колико е за нѣно обдржанѣ и напредованѣ потребно. Ако е поштарина изворъ за финанціе државне, то онда промаша цѣль свою т. е. збогъ скупости нѣ помоћъ већъ препона саобраћаю и овај обтерећава уместо да га олакша и пр.

Схоліонъ 4. Новацъ е упутствіе на добра свакояка и мѣрило, по коме се опредѣлити и сравнити може цена кругуюћи добара. Новца да нема ни премного ни премало, ерѣ у второмъ случаю саобраћај е отеженъ, у првомъ излишна капитала има и ленъость слѣдство е. Новацъ чини, да добра брже кругую. Гди има довольны добара, ту ће и доста бити новца. Што е народъ просвећеніи, то новацъ већма кругуе. Само неизображеный човекъ, кои значай новца нѣ кадаръ сватити, новај у ковчези саранюе или закопава. Влада пакъ валя да има кредита и кодъ свогъ и кодъ странски народа, ако оће, да новацъ кругуе. Све дакле избегавати валя, што бы іой видъ дало, као да оће у народнѣ добро руке да пружи, да изъ овогъ за себе или за владателя, приватно сокровиште сабере или да са овымъ обшту неприлику (Verlegenheit) уклони. Обртъ новца подпомажу и шпаркассе, ерѣ заштећеный капиталъ такођеръ у кругованѣ доводе. Имали премного новца, то занати добіяю, пате пакъ званичници, служители, капиталисте. Цена занатны производа

расте и то тако, да мора падати надница; садъ попуштаю занати и интересъ капитала долази са ценомъ рукодѣлія опетъ у равновѣсіе. При кованю новца мора се на то пазити, да добию цену ону, кою ће имъ савъ цивилизираный светъ приписати т. е. да се удесе по вредности оногъ метала изъ когъ су ковани. Не треба овде заборавити, да една држава с' другима и са читавымъ човечествомъ саобраћава, да се дакле новацъ не куе само за домовину већъ за све люде. Новацъ, кои вредность свою нема, кою му дае влада, ако бы замало и диго унутрашню радиность, наскоро пакъ ову сламля, ерѣ излихъ кои се износи, плаћа се са худымъ новцемъ и кредитъ народа и владе му кодъ ваньски држава пада. Стопа новчана (der Münzfuss) новцу дае већу вредность нежели у себи има. Ово мора бити, кое да бы се новацъ ковати мого (ерѣ и тай посооће наплату), кое да бы умереный излихъ држава имала. А и злато и сребро врло су меки метали, мораю се дакле са другима смешати (легирати), како бы за обраћай удеснии были. Папиръ само е новацъ за нужду, нема цене унутрашнѣ, не може дакле ни као залогъ важити. Папиръ само на кредиту се оснѣва, кои влада кодъ свогъ или кодъ странски народа има. Да папира никако више има, нежели половина читавогъ државногъ прихода износи; да се папирный новацъ при обштој неприлики не штампа, тако и државне облигаціе, кое су за светску трговину опредѣлене. Папирный новацъ онда само безъ штете може видити света, кадъ финанціе државне имаю свой правилный токъ и свой извѣстный, отвореный изворъ. Врло умложити папирный новацъ, производи и скупоћу найобычнии средства за свакидашнѣ потребе и металный новацъ све се већма и већма губи, тако, да се наипосле саобраћай, тргъ, кругованъ добара прекида и влада савъ кредитъ изгуби. Особито исчезавањъ ситна новца, ранне тргу задае. Изъ тога е ясно, да е папирный новацъ опасанъ неприятель явнога реда и сигурности и да, гди већъ постои, мора имати фондове гарантираюће (да се по свима публичнымъ кассама безъ затезаня прѣйма). Кованый новацъ валя да има и удесну за саобраћай форму (н. пр. округлу), и да е тако кованъ, како бы тешко было подражавати га, ерѣ свако приватно кованъ препречно вата у кружећу массу народньи добара и консумциу и явный кредитъ поремећава. Кредитъ банкнота основанъ е на фонду. Банке да се дакле у даль шпеку-

лаціе не упуштаю, нежели што фондъ нѣинъ може поднети, а и влада да ихъ на странске цѣли не употреби. Найстарія банка была е 1407. у Генуи основана. Аустрійску основао е Леополдъ I. Цедулярска банка дае уместо новца банкноте, за кое се кодъ нѣ новацъ у свако доба може добити. Ако више цедуля не издае, нежели има готова новца: то тyme наплаћуе себи трошкове за обдржаванъ новца; ако лъванъ тога и часть одну новца свога у спекулаціе улаже, то умложавя сумму платнога средства. Валя пакъ у последнѣмъ случаю на то да пази 1) да небы брой банкнота, сумму потреба домаћи превазишао, еръ излихъ брзо се враћа и банка у неприлике долази. 2) Да имена важестъ банкнота коликоможно равна буде готовомъ новцу. 3) Да свагда толико има готова новца у фонду, да никада небы у станъ дошла, измене банкнота с' готовымъ новцемъ обићи или отложити. Ако се тако влада, то саобраћаи трговный подпомаже и кредитъ међ' трговцыма узаймный одржава. — Жиро или депозито-банка, олакшава рачунъ и изравняванъ међ' трговцыма. Велики трговцы (неколико) улажу извѣстне сумме новаца и ове даю се на интересъ, чега ради жиро-банка характеръ има займодавне или дишконтбанке. Да е самостална, да не мора влади позаймити кадъ ова оће, иначе нема кредита. Кадъ пакъ позаймлюе, то некъ на онакве хипотеке, залогѣ, еффекте позаймлюе, кои се лако даю у готовъ новацъ преложити. — Ассигнаціе и мѣнице такођеръ као готовый новацъ могу круговати. Ассигнаціе есу пуномоіія писмена, коима некій право добія, да му другій плати. Кадъ дужникъ тымъ начиномъ постае займодавцемъ, а оваи дужникомъ, онда е ассигнаціа мѣница. Индоссиранѣмъ мѣница изъ єдне руке у другу прелази. И ассигнаціе оснїваю се на кредиту, кои да бы се одржао, еръ мѣницама нередко млоги се вараю и пропадаю, мора да е мѣнично право посебно строго, кое нема внимати на правичность и с' особнымъ е аррестомъ споено, да бы се како честолюбїемъ, ако не користѣу собственомъ, себичный принудїо, да кредитъ обштый у нередъ не доведе и поштенъ другихъ не прехитри. Кредитъ неко е поузданъ у силѣ другихъ, да не сирѣчь моћи дугъ свой платити, и у душевность, да неће сирѣчь хтети преварити, право повредити и друге озлоедити. Кредитъ е дакле и на нравнымъ свойствама другихъ основанъ. Изъ чега е ясно, да влада мора и на нравность народа да пази,

ако оће, да кредитъ узаймный не пада. Добри закони, добро организирана одправа, явный кредитъ одржаваю и узвисую.

Схоліонъ 5. Хрѣаво стои вѣсь трговна (Handelsbillanz) кадъ е држава принуђена, да више уноси а манѣ износи. Знакъ е да е радиность маня и онда новцы у ону државу одлазе гди е већа радиность. У томъ случаю хрѣаво е средство одсуствіе готовогъ новца надокнадити хтети кованѣмъ худогъ новца, папирнымъ новцемъ или да бы се увози отежчали, на ове велику наметути армициу. У последнѣмъ случаю народъ се деморализира, ерѣ кадъ свакій жели што еѣтиніе живити, а то неможе поредѣ домаћи производа, то ће гледати да у наоколо тако званымъ шверцованѣмъ до лакшегъ живота доспе, и влади ће поредѣ тога више стаяти надзираванѣ граница, нежели то публична потреба иште и нежели снага народнѣгъ иманя поднети може. У томъ случаю препоручително е дати слободу трга и заната и данке и явне трошкове умалити. Да пакъ папирный новацъ заиста е кадаръ, савѣ новацъ изъ землѣ истерати, ясно е изъ тога, што у саобраћаю са странскимъ државама, ове ће само новацъ вредный задржати а папирный враћа ће натрагъ и новацъ домаћи постае еспапомъ, кои домовина наша скупо наново одкуповати и одплаћивати мора.

е) Одржанѣ и оснажаванѣ извора благостаня (финанціална наука).

§. 81.

Два има врховна основоположенія, по коима са изворима благостаня поступати треба: 1) одправа несме противна бити индивидуалномъ благостаню и правди. 2) На све се оно трошити мора, безъ когъ се цѣль државе: влада правде и обште благостанѣ, получити неможе или е' коимъ се лакше получава.

Схоліонъ. Изъ тога слѣдую 1) у држави да нема трошка комъ не одговара приходъ какавъ. 2) Данцы дотле у иманѣ народнѣ не дираю, докле петину или найвише осмину одъ чистогъ прихода дѣятелности едногъ индивидуума не превазилазе. 3) Данцы су необходни, ерѣ чрезъ нѣи долази држава до новца, безъ когъ нити се правда реализирати нити средства къ бла-

гостаню и къ правди набавити даю. Држава дакле мора имати сокровиште свое посебно. 4) Данцы мора пре свега нуждне потребе народа да задоволъ, па онда случајне. 5) Приходъ државный да долази изъ прихода чистога целокупне дѣятелности индивидуума, тога ради а) не може се данакъ узети одъ смешаногъ прихода (брутто-приходъ), одъ индивидуа кои немаю иманя. б) Прихода величина, дакле и данка величина управля се по величини чиста прихода индивидуума. в) кадъ бы држава савъ приходъ индивидуума узела, морао бы посо свакій престати а то ће рећи држава бы се разрушила, еръ у дѣятелности (у радиности) живи и животъ свой изражава. Въ прочемъ лакше е култивираниомъ, слободномъ, политично-зреломъ народу веће данке наметути, еръ већий има приходъ. Ние в' прочемъ неправо, да индивидуумъ одъ свога иманя зарадъ заштите свое и сигурсти, уступи чрезъ данке држави, еръ онъ бы моро да самъ ванъ дружба у естеству живи, то исто чинити. Можда бы онда више средства употребити морао на сахрану и заштиту свою. 6) Коликоможно да су данцы маньи и единственіи, еръ многострани, замршени, велики данцы лако иманъ народа могу повредити, лако могу излиха дати, кои за потребе државе ніе нужданъ, пакъ или мртавъ лежи или се на уображене потребе троши. Болъ е за државу богатый народъ нежели велико државно сокровиште. 7) Законъ штедливости да при одправи влада, дакле да не буде разкошства т. е. да се не предпоставляю потребе случајне нуждима; да не буде ни скупоче т. е. да се не задоволъ само нуждне, већъ коликоможно и случајне потребе н. пр. трошкови на театре, библиотеке и пр. 8) У држави има обшты и посебны потреба. Ове су провинціалне. Држава да изъ обште нѣне кассе не троши на провинціалне потребе, кое што свака провинція има по положаю, мѣстнымъ и климатичнымъ околностима, по култури нѣны жителя, друге посебне и врло одъ прочихъ разне потребе, кое што ће провинціалне власти лакше дознати праве потребе провинція, и моћи ће ихъ с' маньимъ трошкомъ изъ посебне провинціалне кассе и у томъ погледу постоећи данака посебны, задовољити.

Примѣтба. 1) Економія државе діаметрално е противположена економіи индивидуума; еръ у оной мора се приходъ државе по расходу управляти, у овой индивидуумъ несме више трошити нежели му чистый приходъ дозво-

лява. 2) Што држава данкомъ не узима, дакле сви данцы, кое држава одпушта, даю іой поузданый изворъ за време нужде, когъ индивидуи у економіи своіой знаду умложити и излихъ одтудъ извирући као некій є интересъ, одъ когъ држава, безъ да капиталъ дира, троши. 3) То не треба испредъ очію губити, да се држава богатомъ неможе сматрати, ако ніе кадра излихъ показати, почемъ є на све потребе трошила.

§. 82.

Трошкови државни нуждни су, кадъ биваю зарадъ одржана унутрашнѣгъ и спољашнѣгъ живота државе, случайни кадъ зарадъ посебны цѣлій благостаня и благополучія.

Схоліонъ 1. Къ нужднымъ трошковима брое се : 1) цивилиста властелина, нѣгове породице и нѣговогъ двора. 2) Гди влада репрезентативный уставъ трошкови на сабрание заступнике народнѣ, коихъ саборъ да дуже не трає, нежели цѣль оѣе. 3) Плата министрима и нѣима подчинѣнымъ званичницима, дакле и плата войски. — Случайни, ванредни трошкови државни есу : 1) интересъ на дугове државне. 2) Исплата дуга државногъ (фондови амортизираюћи). 3) Пензіе изслужившимъ званичницима. 4) Трошкови на ванредне догаѣе н. пр. : на ратъ, венчанѣ властелина, нѣгово путованѣ, на несретне случаєе и пр. — Осторожность оѣе, да се за непредвиѣене случаєе у одправи, осную тако звани резервфондови.

Схоліонъ 2. У репрезентативнымъ државама издаю се годишњи бидѣи и то 1) мора ихъ министеръ финансиє саставити и прво предложити второй каммери. 2) Да рачунаю у новцу, дакле вредность натураліа такоѣеръ у новцу да се опредѣли. 3) Да су подлогъ сталный а не привременый (провизорный) трошкова државны. 4) Да имаю матеріалну и моралну страну; на оной на просто се означую приходи и расходи државе, на овой потребе, мнѣнія явна о трошку и данку, о реду и правицы при одправи (кое мане налазе).

§. 83.

Државни приходи или су : особне службе, или натураліа, или долазе одъ домена, регаліа и данака.

Схоліонъ 1. Кадъ н. пр. служимо као рабаціе при граденю путова, или даемо подвозъ (Vorspann) или у войски служимо, онда особну чинимо службу. Будући да нико бадава радо не служи, а управо и ніе дужанъ правно бадава служити: то на особне службе мора држава трошити, али трошакъ у томъ погледу много маній быти треба, нежели е вредность службе и извршеногъ дѣла. Трошакъ да е само зато ту, да форму правде спасе. — Натураліа есу десетакъ, доносна рана (Zinsgetreude), фуражъ. Мы мыслимо, да се натураліа сасвимъ укину еръ 1) десетакъ е врло нееднака дація; задржава радиность, еръ нико за другогъ радо не ради, и зато десетакъ скупоћу производи; тешко га е контролирати, тешко измерити и опредѣлити, тога ради повода дае къ вараню и лако деморализира. 2) Доносна рана обычно е гора одъ вашарске, па онда е тешко ню пріймати и сахранити. Болъ е свакояко готовъ новацъ уместо натураліа пріймити, еръ и равна е притомъ дація, равно поделѣный данакъ, а то е праведно. Къ особнымъ службама брои се и станованъ (Einquartirung) войске. Да ніе безъ икакве накнаде, еръ будући е станованъ нестално, то у разнымъ добама разно по разнымъ провинціама обшту радиность слаби и ломи, већъ збогъ несносности свое.

Схоліонъ 2. Домени были су у среднѣмъ вѣку државна добра одъ коихъ прихода сви се трошкови явни намиривали. Добро е домене поделити као приватно иманъ, еръ 1) Држава сама неможе економіу домена водити, већъ е мора другима оставити, а ови искрени у томъ погледу збогъ собствене користи немогу быти. 2) Трошкови на одржанъ и поболшаванъ домена већи су, нежели кадъ бы ови приватно иманъ были, онда се и болъ чуваю и савестніе одправляю и више ихъ людій могу на истомъ простору живети, када се домени међъ приватнымъ фамиліама поделе. — Кадъ се домени продаю онда 1) полако да се продаду и постепено. 2) Да небы се продали, гди е народъ іюште нераданъ, лень, слабо култивиранъ, гди е благостанъ лоше. У томъ случаю болъ е претворити ихъ у економичне подлинике (урнеке) (Musterwirtschaften) и са нѣма споити економичне школе и заведенія.

Схоліонъ 3. Регаліа есу послови, кое сама влада одправля, кое збогъ права са нѣма споены, кое збогъ прихода за државу већи. У томъ погледу валя примѣтити 1) да се она ре-

галиа само уступити немогу, коя су заиста са суверенскимъ правомъ скопчана, н. пр. новце ковати, баруть правити; уступна су, кадъ е довольно надзираніе и руководство владе н. пр. рудокопня, копанъ соли, ловови. Уступна регалиа већій приходъ доносе, кадъ се даду приватнымъ особама. Акол' бы регалиа уступлѣна, заиста већій упливъ на државу имала н. пр. пошта, путови, канали, мостови, пранъ злата, банке и пр.: то посебно ишту надзираванъ владе. Гдн е нравность и благостанъ народа іоштъ на нискомъ степену, ту е болъ регалиа у име владе водити, дакле приватнымъ особама не уступити. Но онда да мрски монополи немаю места, да се за маленымъ прибыткама не грамзи и да нису единый исключительный изворъ прихода државны. 3) Сасвимъ вала оддати она регалиа, коя се оснійваю на случайномъ или неправедномъ основу н. пр. регаль пратнѣ, тако званый *Strandrecht*, право долива и досипа (*Anschwemmung*) и пр.

Схоліонъ 4. Данцы су непосредствени, кадъ ихъ произведенъ, кадъ пакъ консумція (уживанъ, трошенъ) плаћа, онда су посредствени (*direkte, indirekte Steuern*). Непосредствени есу преимућни, еръ 1) и лакше се даю добити и съ маньимъ трошкомъ. 2) Приходъ ихъ у напредъ се може израчунати и грађанинъ зна у напредъ колико и када има да плаћа, пакъ се потому удешава. 3) Кадъ се данакъ посредственный скупля, врло се лако догађаю затаеня и преваре. — Али посредствени данцы и праведни су и зарадъ умложены и увеличаны потреба данашњи цивилизираны држава нуждни, 1) ніе право да онай не плаћа, кога се чистый приходъ неможе изнаћи. 2) Данке посредствене да плаћаю богати, благостанъ и луксусъ. 3) Изравнати непосредствене и посредствене данке, опасно е кадъ насилно быва, већъ да само изравняванъ дође, тyme, што ће саобраћай коликomoжно явни и слободни быти. — Чистъ приходъ, одъ когъ се узети може данакъ, доносе землѣ, капиталы и радня. Тога ради непосредственный данакъ управо е земальскій, капиталскій и радинскій данакъ. Найизвѣстни е земальскій, еръ чистъ приходъ одъ землѣдѣлства найлакше се дае пронаћи, данакъ уобште равномѣрній е чистомъ добитку и на землѣдѣлству основано е сво благостанъ. Капиталскій данакъ тежій е, еръ чистый приходъ одъ капитала и случаянъ е и врло променителанъ, тога ради теже га е изнаћи. Но данакъ некъ се не на-

метне капиталу мртвомъ, иначе дира се мешовитый приходъ и капиталъ страда чиме се продуктивна сила у народу сламля; да се не наметне капиталу, кои с' едногъ индивидуума на други прелази, еръ онда двапутъ се на капиталъ истый плаћа а то ће рећи, самъ капиталъ оштећуе. Данакъ одъ главе (данакъ особый) неправеданъ е, кадъ равномъ меромъ спада на богата као на сиромаша. Болъ е уредити га по достоинству и станю особа. Данакъ одъ кућа некій е видъ земальскогъ данка. Да се ненамеће поединимъ частима куће, н. пр. прозорима, вратама, дымнику и пр., еръ кућа безъ части не може се мыслити и да се наметне на приходъ, кои заостае одъ трошкова на одржанъ и улепшаванъ кућа. Данакъ одъ марве неуманъ е, ако ова служи као средство економіи, аколи е марводство кое дае чиста прихода, онда се на чистъ приходъ намеће. Тако и занати чистъ доносећи приходъ, да плаћаю. Убога класса не може се безъ данка оставити еръ 1) онда бы богати осиромашили 2) Убоги толико има, да бы одсуствіе данка ихъ, држава осетити морала. 3) Ослободити сиромаша одъ свакогъ данка, значи ленъость нѣгову подпомагати и подгреивати или ако ніе ленъ, на нераденъ поштравати га. — Задатакъ е великій, на равно поделити данке, да небы радиности едностраностѣу своіомъ шкодили. Радо люди чисте свое приходе таю, да небы на нѣи плаћали; овомъ злу у нечемъ се доскочити може, чрезъ деленъ и располагањ плаћаюћи на разреде (карсти). — Има ихъ и данака осторожности, а ти су: 1) мите (Sporteln-Diäten), поштравая званичника на ревностніе и болъ извршаванъ дужности. Да пакъ небы неправде произвеле, да небы себичность званичника поджигле и интересъ нѣговъ одъ интереса званія нѣговогъ разлучиле, валя да су онде само дозвољне и закономъ измерене, гди то може быти явно, гди нема правне парнице и гди се стваръ тиче явногъ благостаня и одржаня явнога права. Иначе противъ мита и поклона подкупуюћи, строга да постои одъ стране државе контрола. Пропала е држава, у којой се све новцемъ постићи и израдити може; порокъ триумфира, добродѣтель подлеже, религіа се угасити мора и све правне свезе државногъ дружства тако се разслабе, да мали ударъ с' поля, кадаръ е државно трошно зданіе развалити. 2) Жигови (Stempel- und Einregistrierungsgebühren). Само су за изображену државу, у којой радиность цвѣта и благостанъ е велико. Осній-

ваю се на посебной заштити у правнымъ надлежностима и много посла заштеђую судовима, у колико свакій се већма устручава парнице водити, на кое велики се жигови плаћати мораю. Аколи жигъ и на писма она спада, са коима капитали курзираю, то токъ и кругованъ овихъ препонява, на обилазенъ закона мами, и даџа е, коя у самъ капиталъ заваћа. Далъ жигови несмеду быти одвольни, већъ по некој системи вредности удешени.

3) Ландеміални данцы за ону су државу, гди постои іоште система феудална; есу наплате за уживанъ займодавне землѣ. Будући економіу земальску закашњяваю, будући феудална система застарела е система : то да се сасвимъ укину и да гди ихъ има, нѣи сама влада вуче.

4) Концессіонални данцы н. пр. кадъ званичникъ у званіе ступи, или занатлія патентъ добие, или кадъ се ономъ повиси плата и онъ за годину дана неку сумму новаца има држави да плати, несносни су, држави слабъ приходъ доносе, на мрску штедљивость коя о скупоћу граничи указую и зато бы се укинути требали. Не показую, да држава посебно заштиту дае наименованомъ званичнику или привилегираномъ и патентираномъ, еръ о посебной заштити дае држава знакъ и гарантіу самымъ наименованѣмъ, привилегиранѣмъ, патентиранѣмъ.

5) Наплата за дишпензаџе нѣе саветна.

6) Данакъ на безженство (Hagestolzensteuer) правди е противанъ, еръ а) никога неможемо принудити да у бракъ ступи. б) Неоженѣный изъ безженства свога не вуче никаква чиста прихода.

7) Данакъ на псе, оће да умали брой паса; баръ некъ се на мушке псе наметне, а не на кучке, и тyme опетъ неће се постићи безопасность одъ беснила псеѣгъ. У томъ погледу болъ е увести занатъ ловре.

8) Данакъ одъ блудница, борделла, играча, картаџія, нити сходствуе достоинству државномъ, нити може поредъ нравности постояти. Противословно е, да држава одтудъ вуче прихода, што по себи као срамно и неправно, кое нравне свезе међ' людима раздире, неможе трпити. Одъ игра дозволити се само оне могу, кое дружбеность поспѣшествую и више зависе одъ вештине комбинативне, нежели одъ случая и хитрине као што н. пр. Хазарди.

9) Лутріе онда су на свомъ месту, кадъ общеполезна заведенія подпомажу и грађане одмамлюю, да участвую страноземнымъ лутріама; иначе пакъ и правди и осторожности противослове, еръ а) време и мука губи се игромъ безпосленомъ, кое

приходъ едностранъ е, неравно спада на поедине индивидуе и вуче изъ иманя народнѣгъ добить свой. б) Капиталь у лутріи послу се и радиности одвлаче. с) Лутріе шкодливо упливаю на радиность, ерѣ у простаку негодованѣ са малымъ добитомъ или приходомъ нѣговимъ подижу и праздномъ га надеждомъ на великій добить, кои превеѣ одъ случая зависи, питтаюћи, нераднымъ га чине, тако, да онѣ воліе одъ неизвѣстности великій добить очекивати нежели се на извѣстный али маный добить руку свои ослонити. У томъ погледу лутріе волю на радиность слабе. 10) Данакъ одъ заведенія за науку, просвету, изображенѣ, радиность сасвимъ е безъ места, ерѣ заведенія ова подпомажу државу, да обшту надлежность нѣну лакше и болѣ одправля, и ближе е доводе крайной мети нѣной, сирѣчь владі правде и обштегъ благостаня. — Имамо далѣ примѣтити, да бы неумно было, силомъ изнаћи чистый приходъ приватны. Кадѣ приватный увиди, да влада силомъ оѣе да дозна нѣговъ чистый приходъ, онѣ онда тражи одпора, гди годѣ може, тражи владу да превари, гди годѣ може приходъ ѣе свой таити, неповеренѣ раѣасе меѣ нѣимъ и владомъ и капитали у стране землѣ одлазе. Найболѣ е дакле савести и поштению оставити, да скажу искрено чистый приходъ. У томъ случаю честолюбіе и боязнѣ срамоте явне, снажну роллу играю.

Посредствени данцы смѣраю на то, да данке равно поделе, да небы неки одъ граѣана врло много, други врло мало терета носили. 1) Да се не наметну необходимымъ потребама, ерѣ у томъ случаю осиромашенѣ обште производе, люде сироте на краѣу и варанѣ поджижу, повода даю честымъ самоубійствама, поджижу волю къ изселяваню, производе безбрачности, животѣ огорчаваю и смуѣаваю (ерѣ су и найневиніе радости скупе). 2) Да се вуку одъ чиста прихода. 3) Да на предметѣ спадну, кадѣ оѣе да се потроши (ужива), а не кадѣ се веѣ троши и ужива н. пр. кадѣ бы трговацѣ, веѣ напредѣ плаѣао на еспапѣ свой, овай е за нѣга веѣ поскупио. 4) Што се предметѣ више сиротинѣ тиче, то да се манѣ или нимало за нѣга не плаѣа; кадѣ е уживанѣ предмета суштественіе са понятіемъ о нѣму споено, неможе се безъ штете на нѣга плаѣати н. пр. на кнѣиге и художне производе. 5) Да су данцы посредствени што умереніи иначе у капиталѣ сиротинѣ дираю, а капиталѣ богатираца у опасность доводе. 6) Да ниеу неправедни н. пр.

на луксусъ и раскошество, ерѣ свакій може са иманѣмъ своимъ поступати како оће, ако само тyme права туѣа не вреѣа. Држава ће дакле само на родѣ консумцие данакъ наметути, а не на начинѣ или форму и свакомъ на вољи онда стои, оћели ту консумцију или не, ако оће онда: *Volenti non fit injuria*. — И армицие (*Zölle*) есу посредствени данцы. Да нису врло велике али ни врло мале, ерѣ у првомъ случаю сламляю споляшню трговину, с' коіомъ е благостанѣ читавогъ народа а не само поедини индивидуа споено, у другомъ случаю пакъ радиность унутрашня пада, ерѣ се могу потребе лакше с' поля задовольити. Пакъ онда треба при армициама и на вештество пазити и на упливѣ еспапа на благостанѣ и радиность. Армициа дакле посве у смотреню на свакій предметъ иста, неваля, гдигди пакъ нетреба дав н. пр. на кнѣиге, художне производе и пр.

Примѣтба 1. Сокровиште државно не може се одобрити, премда га правна осторожность иште, ерѣ 1) по искуству знамо, да више вреди у нужди богатый народѣ, нежели богато државно сокровиште. 2) Ма какво было сокровиште велико, за све могуће случаеве не осигурава, ерѣ и такви се десити могу, за кое ніе сокровиште државно доста велико. У томъ случаю опетѣ е народѣ найболя помоѣ. 3) У сокровишту лежи мртавѣ капиталѣ, кои бы продукцију подпомоћи мого. 4) Велика сокровишта не редко су поводи кѣ рату и кѣ прева-рама, ерѣ и лакомство туѣи држава поджижу и на кормило владе може ступити мужѣ, кои за завоеванѣмъ чезне, пакъ кадѣ при руцы одма има средства, незнамо каква бы се стремениу нѣговомъ одмама супротположити могла. 5) Искусствомъ знамо, да сабиранѣ сокровишта исто е тако несносно за време мира, као што се болно осеѣаю дацие за потребе ратне; далѣ, да сокровиште државно ипакъ ніе кадро было предупредити, да држава дугове прави.

Примѣтба 2. Ванредне потребе државне, потребую ванредне данке, а одѣ ови ніеданѣ ніе саветанѣ, и то 1) дизати порцију сламля радиность збогѣ мрскости свое и несно-ности. 2) У напредѣ купити данакъ (антиципацие), за будуће доводи у неприлике, само за магновенѣ потреби задоста чини и можно е едино у погледу на стално измерене данке, а овихѣ башѣ нема много и тога ради еднострано на неке струке радиности препречно уплива. 3) То исто важи и о ствараню папирногъ новца и про-даваню домена у време нужде. 4) Дугѣ правити, значи пренети садашню нужду у будућность. Позаймил' се

одъ народа, то овай на свой собственный капиталъ, плаћа интересъ; позаймил' се одъ стране државе, то одъ ове у нечемъ зависимо, папири државни важе докле и кредитъ и интересе ужива држава коіой дугуемо. Кредитъ е врло несталанъ, еръ држава неможе хипотеке да даде. 5) Децимирати богате, значи посредствено гнявити сиротиню, а тyme и богати и сироти узданъ и поверенъ у владу губе. Больи су фондови за амортизаціу дуга, у комъ случаю држава одъ свои течны и обычны прихода дугъ исплаћуе тyme, што одъ онихъ фондове за исплату дуга ствара. Ови е іоште понайболъ одъ банкротирания чуваю т. е. одъ станя, у комъ неможе лихву да плаћа и тога ради савъ кредитъ губи. Банкротъ државный здраво е опасанъ, еръ се текъ столѣтіяма дае изравнати, а то наравно на државе радиность дакле и снагу шкодливо уплива. Докле држава има кредита, добро е за ню, еръ лежи нѣно благостанъ, нѣно обстанъ, нѣно напредованъ онима на срдцу, одъ кои е узаймила. Лафиттова система кредита, по коіой држава за малу лихву скупивши капитале, ове потомъ исплаћуе дизанѣмъ вредности и поспѣшномъ трговиномъ кое су предмети ренте, ако и има млога за себе, ипакъ нема стална основа, еръ оснїва се на кредиту, а овай одъ магновеня не редко зависи и околности н. пр. ратъ букнувши, могу га сасвымъ изъ основа потрести.

Примѣтба 3. Ослободити одъ данка онда се кои може, кадъ то самаиста користь државна захтева. Тако владоцу као владоцу, когъ е интересъ еданъ и истый са интересомъ државнымъ, неможе се данакъ наметути, као приватна пакъ особа и онъ на консумціу свою посредственъ а на реалитете свое непосредственъ данакъ плаћа. Ослободити одъ данка, свакояко ніе препоручително, еръ поремета у одправи, зависть и незадовольство производе се. Ослободити одъ особне службе н. пр. войничке, можемо кога безъ штете, ако е кадаръ и оће, своевольнику, кои ће уместо нѣга служити, да плаћа.

Примѣтба 4. Као што свака одправа, тако и финансиална, треба да е система т. е. да има единства. Власти финансиалне да су на ликове поделѣне; свакій ликъ да има свою одграну струку главнога стабла и една власть дае другой, а све редомъ подчинѣне едномъ средотоцію т. е. влады. У поединымъ окружіяма, кассе окружія прво да потребе окружія намире, па онда што заостане, некъ се центральной власти однесе, и то ако е могуће месечно, еръ онда манъ времена лежи мртавъ капиталъ. Система данка да е стална, да се свакій часъ

не меня, кое што се народъ на ню навико, кое што мане нѣне временомъ саме се изравняваю, саме одпадаю. Данцы пакъ да се дижу при обштой потреби, у маньимъ ратама (дакле краѣимъ, ерѣ ихъ е лакше плаћати н. пр. месечно), да е скупляванѣ порція единствено т. е. не замршено и скупо, да не дѣйствуе препречно на раднность, да нравность не вреѣа и да званичници финанціални могу одъ плате свое пристойно живити.

Подъ аренду дати данке, неможе се одобрити, ерѣ 1) арендаторъ хоѣе велика добитка. 2) Ступа на место државе, онѣ граѣанинѣ раванѣ другомъ и тога ради явно е мнѣніе противъ нѣга. 3) Скупля порцію превеѣъ строго, и тога ради неправично удручава плаћаюѣе. — Саветно е, да поредъ попечительства финанціе као средоточія финанціалны властей, постои и финанціална контрола, коіой бы се имали рачуни сврху прихода и трошкова државны подносити.

С) Предварителна средства противъ правногъ повреѣеня и злополучія (полиція).

§. 84.

Да бы се могла правда поспѣшествовати, валя пре свега све азиле (прибѣжишта) за преступнике закона укинути. У држави да нема прибѣжишта за зле и невалялце. Црква противъ свое цѣли бы радила, кадъ бы се као заштита за каюѣе се преступнике закона сматрала. То држава неможе и несме трпити. — Одма затымъ валя имати власти (кою зову полиціомъ), коя ће сва преступленя смераюѣа на повреду правну, на зло-нравность, на рушенѣ благостаня, казнити. Но казнити пре несме, докле само дѣло не започинѣ. Дакле едина тайна намера, коя се никаквымъ знакомъ не явля, ніе предметъ полиціе.

Схоліонъ 1. Полиція мора да е органъ судова, самостална е пакъ у слѣдеѣимъ случаевима: 1) кадъ се нешто предузме, што явный редъ, сигурность, миръ прети нарушити, башъ да у той намери и не быва н. пр. стркѣ по сокацы, тумултъ, вика, прошенѣ и пр. 2) Кадъ се руши куѣевный миръ. 3) Кадъ се

држави отимаю службомоћни грађани н. пр. чрезъ сакатенъ, самоубійство и пр. 4) Кадъ се дѣла чине, коя физично благо-станъ препречую н. пр. предкупъ, хазартираня. 5) Кадъ се вређа добаръ вкусъ и нравность н. пр. явне непристойности, блуднице и пр. 6) Кадъ се вређаю явна, обштеполезна заведе-нiя државна или приватна. 7) Кадъ се у држави постоећимъ црквенымъ обштинама достойна и дужностна честь, вређа. Амо принадлеже и богохуленiя (бласфемiе).

Схолiонъ 2. Казни полицайне мораю быти поболшаваюће (Correctionsstrafen) н. пр. затвори. Полициа тайна по себи одба-цыма, и у томъ погледу грѣши, што у судейску власть заваћа тyme, што правне казни извршава. — Закони полицайни немогу се дати, ерѣ околности по коима има полициа да се влада, у магновеню често се меняю, немогу се дакле у обште разреде ставити и за ове прописати начинъ поступаня.

§. 85.

У погледу на подлина човеку урођена и изъ ови текућа прибавлѣна права, дужности полицие есу : 1) Па-зити, да се не повреди животъ, здравлѣ и особна сло-бода грађана. 2) Да се не повреди особна честь, добро име, иманѣ. 3) Да се никомъ не украти слобода савести и мышленя.

Схолiонъ 1. Изъ овогъ е ясно, да она има да пази, да се ленность, претерано уживанѣ, чулни изступцы у народъ неувуку. Слобода писаня и савести дотле се само простире, докле поредъ нѣ права се другихъ не вређаю н. пр. чрезъ пасквилле, ненравне кнѣиге, срамне сликове, писма коя на побуну и неза-довольство драже. У последнѣмъ случаю, има се пазити на об-ште мнѣнiе, да се како конфискациомъ и забраномъ стварь iоштѣ горомъ не учини. Са иманѣмъ може госа поступати како оће, ако само не повреди право другихъ. Полициа дакле несме раскошество забранити нити луксусъ. Има пакъ пазити на ло-пове, пуштаiе, вагабунде (скитнице) и просiяке и пр.

Схолiонъ 2. Побуна рађа се у обштој нужди и изъ ко-рена само се тyme може уништити, кадъ се тегобе свале, кое су досадъ народъ гнѣчиле. Но при томъ да се не покаже страш-ливость, ерѣ народъ по себи незозрео, претерана ће захтеваня

предлагати и у беснилу свомъ неће се знати умерити. У побуни полиція да се неустрашима покаже, али и човечна и да одвољно не поступа, иначе обшты гнѣвъ на већа изступленя дражи. Побуне нередко изъ тайны дружства происходе. Противъ ови полиція сву снагу свою мора употребити и свако образованъ тайны дружства да предупреди. Држава су у држави. Да бы се брой скитница и лопова умалио, добро е имати жандармерију, драгонере полицајне, често изненада посѣтити подозрителне предѣле и куће, на пасоше внимати, странце особито у време ратно посебномъ вниманю удостоити и полицајне власти добро плаћати. Еръ ако гди, то у полиціи подмићенъ има найопаснѣ послѣдице. Тога ради найстрожія казнь и то неопозваема да падне на чланове полицајне, кои се подмићивати даю. Као служительъ полицајне, саветно е, изслуживше войнике, кои су са опасностима рата довољно познати, наймити. Противъ прозелитизма, кои права обштина религіозны вреѣа, полиція има строго поступати; време бы было, да се едномъ већъ чудотворцы, носіоцы светы моштию, рояцы, аскетицы, и притяжательи симпатичны средства, еданпутъ за свагда уклоне, еръ суевѣріе подранюю, а нашто нисмо кадри суевѣрника као орудіе употребити? Да се не допушта, да скитнице иду с' таблама одъ вароши до вароши, одъ села до села и да ту наваяне покажу свакояке сцене убійства и лоповлука. Ове табле истина уче осторожности, али чуљность массе незреле на подобна преступленя драже. — Полицајна е осторожность да се гарнизони често меняю, кое да небы са самомъ полиціомъ у сударъ дошли, кое да се небы превећъ са жителяма опрїательили. Исто е тако полицајна осторожность, да званичникъ несме имати добра на свое име, еръ ће се о ньима више нежели о званичнымъ дужностима бринуты и користь нѣгова отлучена е одъ користи званія нѣгова; далъ, да небуде у ономъ месту, гди има родова, присны прїателя и пр. као званичникъ намештенъ. — Явну сигурность могу и превале у естеству пореметити н. пр. ватра, вода, орканъ, буице, громъ, землѣтресъ и пр. У томъ погледу добро е, да се са преміама одликую, кои се при явной несрећи дѣятелни и ревностни показали. Куће да се зидаю коликоможно одъ ватре сигурнѣ, да има средства противъ ватре, да реда при гасеню, да се народъ поучи како се има владати при непогоди, да се истражи узрокъ несреће пакъ ће се н. пр. и на-

леція пронаћи и пр. Противъ преплава већъ се дае сигурніе поступати. Уобште наука и просвета полицији мора рукопомоћъ пружити, да дакле има изредно научене люде у средоточию свомъ и моћи ће се онда лакше несрећама одъ стране елемента предварити или несреће те баръ ублажити. — Къ санитарскимъ и човечнымъ заведеніама принадлеже : шпиталѣ, порођайнице, луднице, лазарети и пр. Дали су блуднице на месту, не може се рѣшити у полицајномъ погледу, ерѣ ако и нравность вређаю, ако нередко венерично вештество и држе у младићима и младицама, далъ распространяваю и окуженѣмъ сифилитичнымъ обштымъ и угрожаваю: с' друге стране пакъ єдино су средство неуредно изступанѣ нагона къ другомъ полу предварити, ако и нїе отрѣши, да су нередко млоге блуднице криве, што се смањавая бракови. Добро є овде, да се у полицији визитираю све подозрителне особе женскогъ пола.

Схоліонъ 3. Сиротиня є великій теретъ у држави, ову умалити задатакъ є полицие. Нередко радиность пада и сиротиня се умлажава збогъ скупоће обычны потребны средства, збогъ вараня и лихоимства. Тога ради лимитиранѣ обычны потребны средства, права мера и тымъ подобна, мора да у струку полицајну спада и да острожно бива, како да небы неправда се и препрека тргу учинила. Безпослованѣ, раскошество, игра (н. пр. картанѣ, коцканѣ) такођерѣ су узрокъ осиромашеню. Основоположеніе у смотреню сиротинѣ врховно гласи : „све што убогій самъ себи не може за нуждне потребе набавити, то има да му се на явны трошакъ сниска.“ Нолицајна су заведенія : 1) да свако место свою сиротиню рани. 2) Да се сиротиня у необдѣлане предѣле као колонія шилѣ (но онда є строга контрола нужна). 3) Домови радни, гди своевольно тражећи послове, ове с' наплатомъ добіяю. 4) Домови у којима се скитнице и бадаваціе насилно на посо и заслугу тераю. 5) Домови, у којима се окорели преступници воспитаваю (Zucht-häuser). 6) Заведенія, у којима се поштенымъ и раднымъ грађанима новацъ позаймлює, да бы се одъ грожећегъ убожества спасти могли. 7) Ковчези сиротиньски н. пр. даю у нѣи новце при сватови, при явномъ пиру, кадъ кои добіе право за майстора, тасъ у цркви и пр. 8) Явни фондови за сиротиню. Ове єдино влада сме употребити, ако време иште и околность на обштеполезніе цѣли. Али и за просвету сироти лепо є бринути

се н. пр. штипендіа, новцы за кнѣиге и учебна средства, сиротиньске школе и пр. — Кадъ бы већъ сва ова заведенія постојала, то онда да нѣ слободно просіачити, ерѣ несносно е поредъ сиротиньске таксе, іоштъ и нузгредъ милостиню делити а и явна е сигурность чрезъ просіаке и скитнице и на сокаку, и на путу, и у дому опасности изложена. — Лутріе, дишпензационалне новце, конфискаціе, посредствены данцы, легати за сиротиню, неправедна су заведенія, ерѣ грађане државне преображаваю у служителъ сиротиньске. — Домови у којима се сирочадъ и изметнута деца воспитавая, баръ да су споени са техничномъ школомъ, инаће већи е у њима трошакъ, нежели, да се деца приватнымъ людима на одрану и воспиту подъ контроломъ даду.

Схоліонъ 4. Полиція само онда сме у туђу кућу ступити, кадъ то кои чланъ изъ куће иште или дѣла има, која се явно у кући догађаю н. пр. вика, псовка, хрванъ и пр. Глава кућевна, да се одржи у праву своме, ерѣ безъ нѣ анархія у кући влада. Служительима да се не чини неправда, али да се и на њино поведеніе пази. Тога ради добро е, да имаю кнѣжице, у којима е поведеніе њино одъ стране господара ихъ означено. Крозъ прсте имъ врло гледати, квари ихъ. Допустити да имъ се много за службу плаћа, води ихъ на раскошство, къ комъ су више нежели къ штеденю склони. Ако бы раскошство у дому, кои има више ихъ чланова ма преотело, онда е саветно, да полиція на домостройство пази, да небы већій быо расходъ и тако најпосле фамиліа држави као сиротиня на теретъ пала. — У затворъ полицайный долазе подозрителни, далъ политични преступници и люди кои се могу и мораю поболшати (Zucht-häuser). Не треба заборавити 1) да корективне казни валя да буду човечне. 2) Да се поболшани отлуче и по величини порока преступници одеде. 3) Да се даде кривцыма посла, кои нѣ њиномъ здравлю шкодливъ и кои спасително на нравность њину уплива. 4) Да казнѣни, несме телалити кривицу збогъ кое е казнѣнъ, како бы мучанѣмъ пре до свести дошо, размышлявао и како да друге саучастнике затвора на подобне кривице и преступке надражіо небы, кои су већма на грѣхъ нежели на добро дѣло, по себи склони.

§. 86.

Полиціе далѣ дужности есу (полиція да е и коллегіално и бирократично устроена, важна, строга, праведна, достойна, снажна, човечна, и да духъ націе оне познае и по нѣму се влада, посредъ кое дѣйствуе) : 1) бринуті се о умложеню народа, а то ће поспѣшествованѣмъ благостаня. Добро е овде на чивуте пазити, збогъ исключителне склоности ихъ на тргъ, кои тые нередко великій нередъ у популаціи чине и паданѣ ове проузрокую, подкопаваюѣи нѣно благостанѣ. 2) Бринуті се да пре свега земальска економіа цвѣта, па онда текъ занати и трговина (разумева се ако е држава сувоземна). 3) Поспѣшествовати науке и художества, забранити дакле и крађу научну и крађу књижевну (*der Nachdruck*). 4) Нравность явну оснажити, дакле срамна дѣла не пустити у животъ, недозволявати худе обычае, внимати да деца и у куѣи и у школи воспиту довольну добію и религіозитетъ да не пада. 5) Бринуті се, да животъ грађани проводе умиланѣ, угоданѣ, да уживаю дарѣ здравля, живота, напредка, ерѣ уживанѣ оваково напредакъ обштыи подпомаже, радиность подкреплява. Потребе душевне да се задоволѣ, иначе или народъ назадъ пада или ће окове насилно разкинути. Тако н. пр. култивиранныи народъ оѣ явне променаде, гостіонице, кафане, клубове, читалишта, концерте, театре, балове, декламаторіа, купалишта и пр. Нижа класса да е исключена одъ овакви явны увеселеня, ерѣ драже ню на разкошство и ніе дозрела за нѣи, као што бы валяло и театре и балове за децу и школе еданпутъ за свагда укинути.

Схоліонъ. Воспита необходима е у држави, ерѣ безъ нѣе нема 1) грађана државны. Грађанинѣ треба прво да е човекъ па онда текъ грађаниномъ сматрати се може. 2) Безъ воспите све у држави иде механично. Но онда држава неможе напредо-

вати; выше силе у човеку спаваю, онъ не извршава позивъ свой грађанскій енергіомъ и одушевленѣмъ. — Но да воспита добра буде, мораю 1) заведенія воспитавајућа самостална бити, удешена инакъ по потреби и околности. 2) Мораю стаяти у унутрашнѣмъ узаймномъ саюзу т. е. сва државна заведенія и приватна за воспиту, да образују еданъ и истый, у себи цели организмъ, когъ цѣль не лежи ванъ нѣга, већъ у нѣму, кои е дакле себи самомъ и средство и цѣль. Човечность (хуманитетъ) нѣговъ е задатакъ. Човечность основъ е грађанству. — Самосталность школа (еръ ове су воспитавајућа заведенія) иште посебну школску властъ. Неисключава извѣстну дисциплину, некій нормалный начинъ учебный. Учитель да се сматра као званичникъ државный, да му се недозволи нузгредъ за другимъ позивомъ ићи и да се ограничи у званію свомъ, у комъ ће толико больи бити, колико више и дуже служи. Учећи учи се и онъ и ако у комъ званію, али у учительскомъ найвећма, искусство и дуготрајуће упражняванъ, све већма и већма оспособава. Но да добры има учителя, валя да се држава побрине, да се люди посебно одаду и изображе за учительскій чинъ. Нигди тако не шкоди еднострана изображеность као у чину учительскомъ, нигди механизмъ већма као у нѣму, нигди неспособность и невештина као у учительскомъ званію. Ако дакле оћемо, да воспита буде основна, да не изађу изъ школа, тупи, збунѣни, затучени, кржлява и болна духа люди; то пре свега валя да се о добрымъ учительима бринемо. Но учителя да и одъ плате свое не само живити, већъ и нѣоме учебна средства за собствено научно напредованъ набавити себи могу. Ако кои, али учитель поглавито мора да стои на ономъ степену, на комъ наука стои. Како е исподъ тога, дѣятельность нѣгова у школи уместо да е поспѣшна, препрека е и насипъ противъ напредка душевногъ. Благороднію и вышу цѣль нема нїедно званіе одъ званія учительскогъ, тишіи али већій упливъ на животъ државный нема нико одъ учителя. Воспита е психичный темель, на комъ сва држава почива. Изъ нѣне руке излазе грађани нѣни, и као што ихъ е ова скроила и удесила, тако ће и држава или напредовати или боловати и венути. У прочимъ званіама државнима, више манъ механизмъ влада, у учительскомъ зло е кадъ тай преузме ма. — Да нема врло много школа, еръ излихъ као и оскудица у томъ погледу шкоди. Потреба е под-

пуно задоволѣна 1) са сеоскимъ школама. 2) Са грађанскимъ. 3) Са седмичнымъ (зарадъ освѣженя получены знаня). 4) Са индустриалнымъ школама. 5) Са реалнымъ школама (среднѣ и выше грађанске школе). 6) Са девоячкимъ школама. 7) Са ученымъ школама (гимназіе, лицее). 8) Са свеучилиштама. 9) Са семинаріама за свештенике и учителѣ. 10) Са одсебнымъ школама н. пр. милитарне, школе за художнике, слепце, неме, сирочадъ и пр. — Академіе и учена дружства имаю вышій задатакъ, сирѣчь не упознати са досаданымъ станѣмъ наука и умешности, већъ радити о напредованю и далѣмъ развѣткю обоихъ.

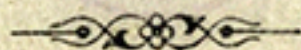
Примѣтба 1. Не треба заборавити, да нормалне школе на народъ имаю найвећій упливъ, ерѣ су са нѣмѣ тесно споене. Нѣи умложити и добро устроити, главный е задатакъ просвете. Народъ е толико изображеніи, колико има и више ихъ и больи нормалны школа. Школе техничне и одсебне, далѣ учене школе, не отнесе се на потребе ни тако простране ни тако млоге, као нормалне. Манѣ треба да има заната, манѣ войске, манѣ трговаца, а много манѣ учены у држави; дакле и школе за нѣи да у брою много манѣ буду, нежели нормалне за землѣдѣлце и грађане. Народнѣ школе шире кругъ изображены. Шта е н. пр. хасна народу Србскомъ, што доста има учены кои бы добре кнѣиге написати могли, кадѣ нема читателя? Литература нѣгова зато само неможе напредовати. Кругъ изображены малій е, малій кругъ онихъ кои бы имали и способности и зрелости и волѣ за читанѣ. У гимназіама и лицаама има се темель за сваку научну струку т. е. обшта изображеность положити, коя безъ филологіе классичне нѣе могућа. Ова е дакле главный учебный за гимназіе предметъ. На свеучилишту подпуно научно изображенѣ у каквой струцы научной има се дати. Ту се воспитава државникъ, ту правдословъ, ту лѣкаръ и пр. Нико да се не прѣими у свеучилиште, кои нѣе за то зрео; добро е дакле да гимназіаста прво испытѣ зрелости свое на краю гимназіалногъ тока свога положи. Савршена учебна слобода мора да влада на свеучилишту, но не тако, да бы будући званичникъ мого мешовито учити и тѣмѣ површно за званичну свою струку изображенѣ получитьи. Добро е дакле да се на свеучилиштама ученицы на неке испыте примораю, (Zwangsprüfungen) и да пре нежели ѣе ученикъ преѣи у животъ практичный, доволно се за овай испытомъ као дозрео обявіо. Теоріи да слѣ-

вми гхн дуе праксисъ, па онда текъ наместити се у званіе може. утом нт Редъ и строгость нека мора на свеучилишту владати, -ввд вн али не врло велика; еръ дае ученицыма некій мона- н влэти стирскій духъ, кои за практичный животъ, за кои се вятэжа преправляю ніе удесанъ. Устмено предаванъ да влада, внэм али свакояко по извѣстнымъ компендіама; лакше е за вдтвэо ученика, и тога ради већу дражестъ има за нѣга штуди- нпэвв еранъ, кадъ по извѣстномъ компендіуму бива; далъ, ніе -вдвон свакій кадаръ предаванъма профессорскима безъ компенді- тэоннл ума слѣдовати, сватити ихъ и присвоити (ср. кн. IV. §. 66. -нэ гми сх. 2.) Ако нећемо компендіумъ, а оно баръ валя про- флвд лд профессоръ да упути на кнѣиге и списателъ, кои као што и нтнжол онъ мысле, да бы ученикъ точке имао, коихъ бы се при -двн вл предаваню и ученю, придржавати мого. Профессоръ на -вв гми свеучилишту, свакій свое огранъ струке главне (факул- елэт о тета) да има, како бы се самъ у томъ смотреню болъ и нвонвлр преправити и усавршити мого. И онъ има задатакъ као и вд глвн академіе, да напредуе у науцы, а не да е само носіоць -вэ новэ науке, каква е сада. Въ прочемъ, за свеучилишта немогу ное гм се учители воспитати; ту мора влада на люде внимати, -ввдэ вл кои се у кнѣижевномъ свету или иначе у каквой на- -вдтшоо учной струцы изредни показали и нѣи понудити и поз- элчт нл вати да прійме катедру.

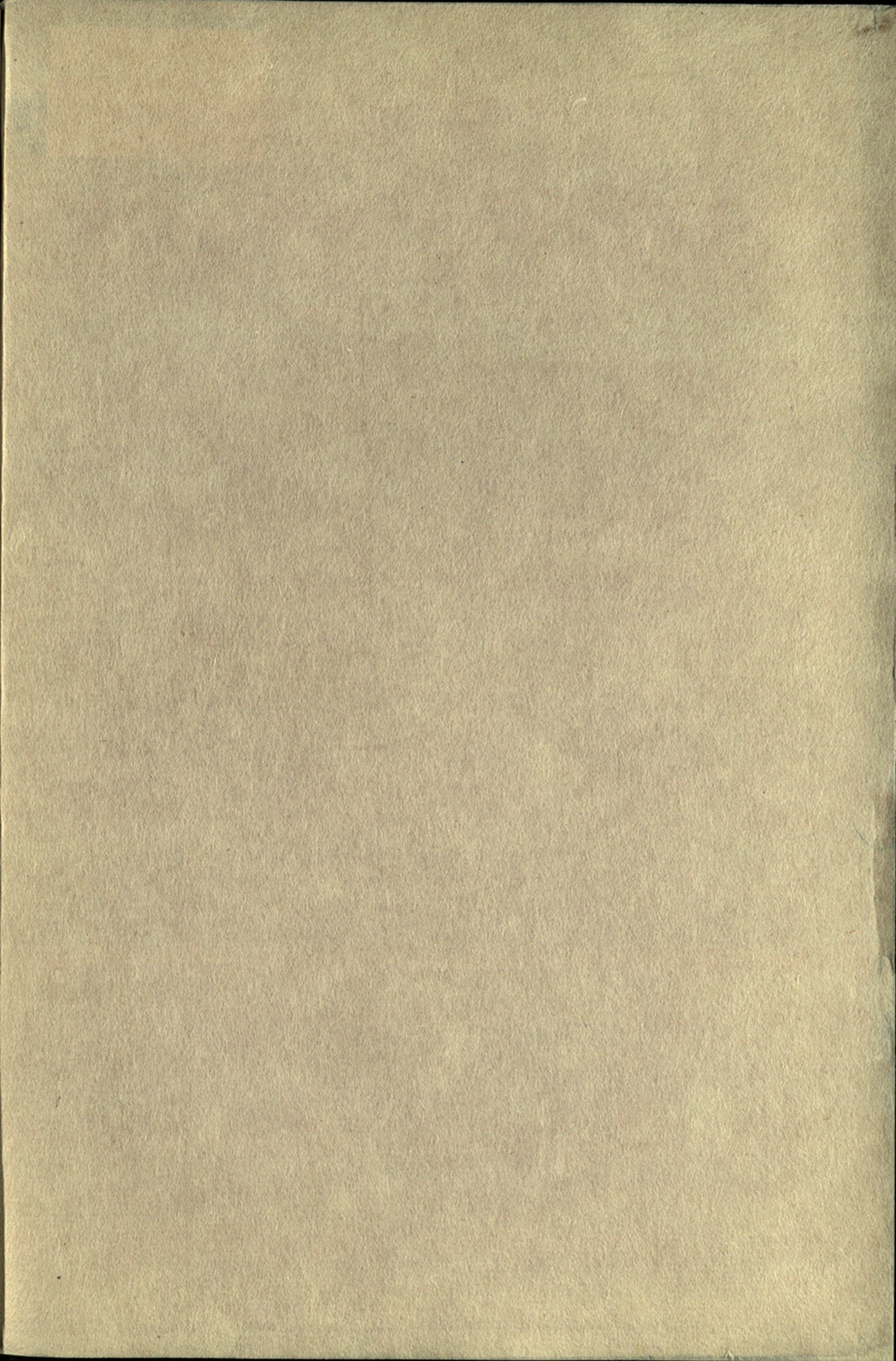
Увн ошэ О школама имамо најпосле примѣтити : 1) да се по влрнэхэ некомъ плану уреде, да имаю дакле опредѣлену орга- -двн одв низациу. 2) Организамъ школа да се свакій часъ не меня, -чвэо ов еръ никадъ иначе неможе дозрети, а мане нѣгове саме флод э оће се временомъ изгладити. 3) Да се не штеде у смо- эшнн и треню школа трошкови, еръ изображеніе народа капи- э гми йталъ е, коегъ чистый добитъ и приходъ, свакій рачунъ -эргү гм превазилази. 4) Да школе буду явне, еръ у овима а) рав- нтвдвот номѣрна дисциплина влада. б) Подъ упливомъ даровити -вм : нт учителя, изглађаваю се полако недостатцы индивидуума. омвввдвэ в) Явна воспита поспѣшествуе познаванъ людій и соб- ачово оствено искусство; младићъ изъ стесняваюћи форма ро- -чвэоу одительскогъ дома напољъ ступа, и однадаю с' нѣга кладе -нн внвн кое су му подъ упливомъ родителя, присны, пріятеља, -он фнвн сродника, да и самы служителя, наметуте; преразсудке -эн ээ ода еводъ други збогъ рођеня, иманя или сана родитель- -этвн вл скогъ нешто болъ, престаю, а све то приноси къ томе, ээ нлв да се у нѣму изобрази самосталный, одсебный харак- вд втнотеръ; најпосле и надмећанъ и ревнованъ успѣхъ под- он гнэр помаже, кои бы врло незнатанъ быо, кадъ бы се мла- -чввжрд дићу, на нѣгово приватно прилѣжаванъ оставило, кое -рд вд не саньиво и лагано, да се учи; далъ нема држава ни -вэ вко довольне гарантіе, нити може довольно надзиравати, ннэргү кадъ воспита у потаи и приватно бива. — У организму,

особито учены школа валя пазити 1) да више ихъ има
 учителя за сваку струку. Еръ и способни быти могу
 у одной струцы, и са више се страна дѣйствує на раз-
 вѣянѣ душевно ученика, кои одъ више ихъ учителя и
 више ий разнородный знаня и цѣлиходнія вѣжества
 за практичный животъ потребна, може добити. Мена
 учителя у часима предаваня за ученика има нову свагда
 и нову дражестъ, вниманѣ нѣгово тако лако не заспи.
 Далъ што еданъ кваря, то други учитель може попра-
 вити. 2) Да се у школи, како бы манѣ одвольность
 при воспитаваню владала и како бы се сединѣнымъ си-
 лама на цѣль инштитута нишавити могло, како бы далъ
 неправди и нецѣлиходной воспити препона се положити
 могла и како да небы посебна користь учительска над-
 ячала користь школе у коіой служи; да се велимъ за-
 радъ свега тога у школи учителя као едно тѣло
 сматраю, као зборъ у комъ сви дѣйствителни чланови
 имаю равна права и равне дужности, нѣданъ пакъ да
 неможе право свое дисциплинарно ванъ преко свои са-
 колега извршавати. Учителы да су коллегіумъ кои
 еднородно и укупно дѣла. 3) Да се изъ школа едан-
 нуть за свагда казни тѣлесне изгоне, еръ не поощра-
 ваю веѣ нагоняваю и да се само онакви учителя тре-
 ко коима имамо довольно гарантіє, да неѣ само нау-
 комъ, веѣ и добрымъ примеромъ предходити. Exempla
 trahunt, овде найвише важи, еръ ученикъ врло радъ под-
 ражава учителю свомъ, што и мане нѣгове као савр-
 шенства и свечана преимущества сматра. Свакояко є болѣ
 млаѣе люде за учитель наместити, еръ ови имаю и више
 жара за напредакъ и манѣ су себични и гибкій имъ є
 духъ. Манѣ є растоянїє меѣ нѣима и млаѣанымъ уче-
 ницыма, тога ради и снажнїє на ове могу дѣйствовати.
 — Ученицы имаю сугубу изображеность добїати: ма-
 териалну и формалну; ономъ младиѣа одушевлявамо
 за све што є лепо, виспрено, благородно и добро, овомъ
 даємо разна знаня и понятїя му интензивно усавр-
 шавамо. Не треба забравити, да екстензивна знаня ин-
 тензивнымъ службе, да безъ ови сво є наше знанѣ по-
 вршно и плитко, да безъ интензивны знаня нико се не-
 може научно изображеностѣ похвалити и да мате-
 риално изображенъ, человекъ є добаръ и валянъ, али се
 збогъ плитки и површны знаня неможе употребити, да
 далъ формално изображенный человекъ є истина ученъ, но
 за себе и кавезе, а не за практичный животъ и државу.
 — Овде имамо юштъ заключително примѣтити да др-
 жава несме на позитивну организацію школа за-
 бравити, еръ 1) педагогика нїє готова наука, учены

іоште нису сагласни у смотреню врховны начела воспите и башъ да буду и да есу, ніе можно мыслити савршено сагласіе у смотреню средства, коима ће се цѣль воспите получитьи. 2) Држава мора воспити правацъ дати, да небы како ова посебнымъ интерессима нѣнима супротъ се развила. 3) Станъ воспите по научномъ досадашнѣмъ станю педагогике, станъ е естествено, станъ неизвѣстно; као што дикеологіа дакле и евсевіологіа немогу у практичномъ животу заступити позитивне юридичне и политичне законе и позитивну цркву, исто тако педагогика и дидактика ніе кадра, заступити у практичномъ животу дѣйствителне потребе воспите, већъ на ове и околности у коима быва, мораю позитивни школски одъ врховне власти државне изречени закони позора имати, кои будући се околности меняю, реформама су непрестанима подложены. Да небы се пакъ школе у досадашнѣмъ своимъ формама тако рећи окамениле, добро е приватне школе имати, кои ће слободнимъ полетомъ своимъ предупредити станъ воспите окоревше. Ове неманъ могу болъ и топліе посебне потребе воспите задовольити; но да не заостану и тако с' друге стране препона у икономіи културе буду, свакояко су дужне устроити се и удесити по законима кои владаю у државнымъ и публичнымъ школама. Државне школе мораю се сматрати као неки образацъ. Нећели се приватна школа по нѣима да устрои, то држава нема емства да неће како воспита у нѣой потребама времена и државе посебнимъ интерессима супротъ поћи, и по праву врховногъ надзирательства, коега се држава никада неможе одказати, може безъ далъ школу такву или за време суспендирати или сасвимъ укинути.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ

P19Sr III 362/81

Цѣна дућанска : 1 фор. Аустр. вр.